

Miljøhensyn, holdninger og atferd

En kvalitativ studie av ansattes miljøhensyn, og miljøsertifiseringens påvirkning på de ansatte

Annika Fallsen Huhtala

Masteroppgave i sosiologi

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Det samfunnsvitenskapelige fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Høst 2011

Miljøhensyn, holdninger og atferd

En kvalitativ studie av ansattes miljøhensyn, og miljøsertifiseringens påvirkning på de ansatte.

Annika Fallsen Huhtala

Masteroppgave i sosiologi

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Det samfunnsvitenskapelige fakultet

Universitetet i Oslo

Høst 2011

© Annika Fallsen Huhtala

År: 2011

Tittel: Miljøhensyn, holdninger og atferd. En kvalitativ studie av ansattes miljøhensyn, og miljøsertifiseringens effekt på de ansatte.

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

IV

Sammendrag

Tema for avhandlingen er miljøhensyn, holdninger og atferd. Avhandlingen svarer på om en utvalgt miljøsertifisert kontorvirksomhet har vært med å skape et sosialt miljø som fremmer bestemte miljøvennlige holdninger og atferdsmønstre hos ansatte også utenfor arbeidsplassen. For å finne ut om miljøsertifisering er en faktor som påvirker ansatte, diskuterer avhandlingen hvilke ytre og indre påvirkninger som har betydning for menneskenes miljøvennlige handlinger og atferd. Formålet med studien har vært å kartlegge miljøsertifiseringens betydning, og om miljøsertifisering som et tiltak, kan fungere som en sosialiseringsskanal som bidrar til økt miljøbevissthet blant de ansatte. Studien er en caseundersøkelse, og jeg sammenligner ansatte i en miljøsertifisert virksomhet med ansatte i en kontrollvirksomhet som ikke er miljøsertifisert. Analysen går dermed ut på å sammenligne ansatte fra to virksomheter opp mot hverandre. Slik kartlegges det om miljøsertifiseringen har påvirket de ansatte.

Datamateriale består av til sammen 13 halvstrukturerte samtaleintervjuer fordelt på to virksomheter. Utvalget av informantene er tilfeldig, og er ment å representere kunnskapen, holdningene og erfaringene til enkeltindivider i hver virksomhet. Ved å gjøre en kvalitativ undersøkelse gir det et helhetlig bilde av hvilke holdninger de har, hvilke miljøvennlige handlinger de gjør, og en pekepinn på hva de genereres av.

Ved å ta utgangspunkt i ansattes kunnskap og erfaringer om miljø og miljøhensyn, har jeg studert miljøsertifiseringens påvirkning på mikronivå. Fortellingene og svarene informantene har gitt meg utgjør empirien i avhandlingenn, og det jeg finner her knytter jeg opp mot relevante teorier som forklarer menneskelig handling. De to mest sentrale perspektivene som brukes for å forstå utvalgets miljøvennlige handlinger er normsosiologi og teorien om rasjonelle valg. Normperspektivet forsøker å forklare menneskelig handling med at folk handler slik de gjør fordi de stort sett retter seg etter de normer for handling som er fremherskende i det miljøet vedkommende lever i. Bestemte roller, normer og forventinger er med på å styre menneskelig atferd, og blir internalisert gjennom sosialiseringssprosesser. Teorien om rasjonelle valg forklarer menneskelig handling med at mennesker handler individuelt rasjonelt. Det vil si at aktøren vil velge det alternativet som gir det beste utfallet gitt hans eller hennes ønsker og oppfatninger. Avhandlingenn byr på flere forklaringer på

hvorfor ansatte handler slik de gjør, og jeg diskuterer om miljøsertifiseringen har vært med på å påvirke holdningene og atferden til de ansatte.

Studien viser at både ytre og indre faktorer er med på å påvirke ansattes miljøvennlige holdninger og atferd. Normer opprettholdes og utvikles innenfor og utenfor arbeidsplassen, og ansatte har etter påvirkning fra virksomheten og samfunnet generelt fått visse forventinger til hvilket ansvar de selv har, og hvilket ansvar myndighetene og virksomheter bør ta. Ved siden av dette viser det seg at normen om å ta miljøhensyn ikke alltid er dominerende. Ofte tar disse menneskene valg ut ifra hva som er individuelt rasjonelt å gjøre. Dette kommer av at de ikke ønsker å gi slipp på komfort, men også fordi de ønsker å ta valg som er mest praktisk og nyttig for dem selv. Tilgjengelighet til valgalternativene, strukturelle forhold og sosial kontroll ser også ut til å ha betydning for informantenes handlinger og atferd. Alt dette blir drøftet i analysekapitlene. I avslutningen oppsummerer jeg de mest sentrale funnene, samt konkluderer med hva jeg har funnet, ut ifra problemstillingen for avhandlingen.

Å studere påvirkningen og effekten av miljøsertifisering er et interessant felt. Så vidt meg bekjent, er det ikke gjort kvalitative undersøkelser på dette tidligere. Derfor håper jeg denne studien kan gi en pekepinn på hvordan miljøsertifisering er med på å påvirke ansattes holdninger, atferd og ansvarsoppfattelse.

Forord

Masteravhandlingenn har vært en ny og spennende prosess for meg. Tema miljø har vært et interessant felt å skrive om i en sosiologisk avhandling. Jeg har hatt noen faste følgesvenner som har vært en god støtte gjennom hele arbeidet. Det å skrive en masteravhandlingen, med alle fordelene og ulempene det medfører, er virkelig som en tur i berg og dalbane. Derfor retter jeg en takk til alle som har lyttet til meg på mine gode og ikke fullt så gode dager.

Jeg vil også takke alle som har vært samarbeidsvillige og stilt opp i forbindelse med prosjektet. Takk til alle informantene som sa seg villig til å delta, og som gav meg den informasjon og erfaring som er helt uvurderlig for avhandlingenn.

Mine veiledere, Lise Kjølørød og Berit Skorstad, har på hver sin måte gitt verdifulle konstruktiv tilbakemelding. Lise, du har gitt meg konstruktive tilbakemeldinger underveis, og reist kritikk mot mine svakheter. Slik har jeg blitt bedre og klar å komme meg videre . Berit, du har gitt meg tro på både tema og gjennomførbarheten av avhandlingenn min. Du har vært positiv og oppmuntrende, men også kommet med mange konstruktive tilbakemeldinger. Så en stor takk til dere.

Jeg vil også takke kjære mamma og broren min fordi dere har tro på meg, og fordi dere alltid har gitt meg støtte og oppmuntring når jeg har trengt det.

En takk går også til nære og kjære venner fordi dere har vært der for meg. Dere har sørget for at jeg har hatt noen fantastiske år i Oslo, og bidratt til at jeg fikk andre ting å tenke på når jeg ikke satt med masteravhandlingenn. Takk til Phuong, Therese og Rigmor, som også har gitt råd og tips underveis. Sist, men ikke minst vil jeg takke Tor Erik for en ordentlig gjennomført korrekturlesing av hele avhandlingen. Innsatsen og tilbakemeldingene dine setter jeg stor pris på.

Oslo 10.oktober 2011

Annika Fallsen Huhtala

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	V
Forord	VII
Innholdsfortegnelse	IX
1 Innledning.....	1
1.1 Oppgavens tema	1
1.2 Problemstilling og forskningsdesign	1
1.3 Begrensninger, hovedmål og delmål	4
1.4 Hvorfor en studie av miljøsertifiseringens effekt på individer?	4
1.5 Teori.....	6
1.6 Sentrale begreper	7
1.7 Avhandlingens oppbygning	8
2 Hva er miljøsertifisering?.....	9
2.1 Miljøstyring	9
2.2 Miljøsertifisering	9
2.3 ISO 14001 og EMAS.....	10
2.4 Stiftelsen Miljøfyrtårn	11
2.5 Miljøfyrtårns bransjekrav	12
3 Teoretisk bakgrunn.....	17
3.1 Normsosiologi	18
3.2 Normperspektivet på sosial atferd	18
3.2.1 Roller, normer og forventninger.....	19
3.2.2 Sanksjoner og sosialisering	20
3.2.3 Normsosiologi som mikrososiologi	21
3.2.4 Normkonflikt og rollekonflikt.....	22
3.2.5 Grupper.....	22
3.3 Kritikk til normsosiologi	23
3.4 Teorien om rasjonelle valg (TRV).....	23
3.4.1 Rasjonelle handlinger	23
3.5 Grunnstrukturen i teorien om rasjonelle valg	24
3.5.1 Ønsker	25
3.5.2 Oppfatninger.....	26

3.5.3	Handlingsvalget.....	27
3.6	Strategisk samhandling: Spillteori.....	28
3.6.1	Miljøspillet	29
3.6.2	Allmenningens tragedie.....	29
3.7	Kritikk til teorien om rasjonelle valg.....	31
3.7.1	Teorien om overveid handling	32
3.8	Struktur- eller aktørtenkning?.....	33
3.9	Bruk av teoriene.....	34
4	Metode – en caseundersøkelse	35
4.1	Innledning.....	35
4.2	Forskningsdesign	35
4.2.1	Valg av virksomhet	36
4.2.2	Valg av kontrollvirksomhet.....	37
4.2.3	En komparativ caseundersøkelse	39
4.2.4	Bruk av samtaleintervju	39
4.3	Forberedelser av intervju	40
4.3.1	Intervjuguide	41
4.4	Gjennomføringen av intervjuene	42
4.4.1	Båndopptaker	44
4.5	Analyseprosessen.....	45
4.6	Analysens gyldighet	46
4.7	Etiske betraktninger i tilknytning til datainnsamlingen og analysen.....	47
5	Virksomhetene og konteksten	49
5.1	Miljøfyrtårnsertifisert kontorvirksomhet i Oslo	49
5.2	Offentlig kontorvirksomhet, kontrollvirksomhet	50
6	Analyse.....	51
6.1	Introduksjon.....	51
6.2	Hvem er informantene?	52
6.3	Kjennskap til, og kunnskap om miljøsertifiseringen	52
6.4	Intervju med miljøansvarlige.....	56
6.5	Avslutning	57
7	Analyse - Sosialisering og holdningsdanning	59
7.1	Sosialisering.....	59

7.2	Miljøbevissthet og holdninger	59
7.3	Miljøhensyn i hverdagen	61
7.4	Avfallssortering	62
7.4.1	Kontrollvirksomheten og avfallssortering.....	65
7.5	Energisparing	66
7.5.1	Energisparing på arbeidsplassen	67
7.5.2	Energisparing i kontrollvirksomheten	69
7.6	Transportbruk	69
7.6.1	Transportbruk i kontrollvirksomheten	71
7.7	Gjenvinning, gjenbruk og resirkulering.....	73
7.7.1	Papirforbruk	73
7.7.2	Kontrollvirksomheten.....	74
7.7.3	Gjenvinning og gjenbruk på hjemmebane	75
7.7.4	Kontrollvirksomheten.....	77
7.7.5	Miljømerkede produkter.....	78
7.8	Avfallssortering, normer og regler, konformitet eller ikke	79
7.9	Avfallssortering, sosialisering og holdningsdanning.....	81
7.9.1	Holdninger og rollekonflikt.....	82
7.10	Miljøatferd, motivasjon og holdningers tilgjengelighet.....	82
7.10.1	Hva motiverer informantene?.....	83
7.10.2	Holdningenes tilgjengelighet.....	83
7.11	Kognitiv konsistens, forholdet mellom holdning og atferd	84
7.12	Teorien om rasjonelle valg og mine funn	86
7.13	Teorien om overveid handling	88
7.14	Avslutning.....	89
8	Analyse - Miljø og ansvarsoppfattelse	91
8.1	Myndighetenes ansvar for miljøet	92
8.2	Virksomhetenes ansvar for miljøet.....	96
8.3	Individuelt ansvar for miljøet	98
8.4	Diskusjon - Effekten av at alle tar miljøhensyn	99
9	Konklusjon	101
9.1	Variierende kunnskap om miljøarbeidet.....	101
9.2	Ytre påvirkning.....	102

9.3	Indre påvirkning	104
9.4	Avslutning	105
	Litteraturliste	107
	Vedlegg 1: Intervjuguide til miljøsertifisert virksomhet.....	111
	Vedlegg 2: Intervjuguide til kontrollvirksomhet.....	115
	Vedlegg 3: Informasjonsskriv til informantene	119

1 Innledning

1.1 Oppgavens tema

Miljøutfordringene vi står overfor har i økende grad blitt fremhevet som globale utfordringer. Ved at miljøutfordringene berører alle i samfunnet, øker det også presset på virksomheter til å ta ansvar for miljøet. Miljø har blitt et viktig tema innen politikken og i næringslivet. Og fra myndighetenes side har det kommet stadig strengere regler og tiltak for å heve miljøinteressen og arbeidet for å oppnå et mer miljøvennlig samfunn (Regjeringen.no).

Miljøvernproblematikken har fått økt oppmerksomhet, og flere organisasjoner og stiftelser etableres med mål om å bedre det lokale og globale miljøet. Miljøfyrtårn er en av disse, og gjennom miljøsertifiseringen av små og mellomstore virksomheter ønsker de at virksomheten og ansatte skal sette i gang konkrete tiltak for å spare inn på forbruket og øke bevisstheten om å ta miljøhensyn.

Miljøbevisstheten har spredt seg, og både offentlig og privat sektor tar mer ansvar.

Bevisstheten og ansvaret for miljøet har også økt hos hvert enkelt menneske, og vi blir daglig minnet på hva vi kan bidra med for å bevare det globale og det lokale miljøet. Kildesortering og energisparing er eksempler på dette. Miljøfyrtårnarbeidet er sentralt for å redusere forbruket og energibruken i små og mellomstore virksomheter. Utgangspunktet for denne masteravhandlingen er å se nærmere på menneskene som arbeider i en utvalgt kontorvirksomhet som er miljøfyrtårnsertifisert, nærmere bestemt om de blir påvirket av virksomhetens konkrete miljøtiltak.

Jeg vil i neste kapittel forklare mer grundig om hva miljøsertifisering går ut på, og spesifikt om Miljøfyrtårns mål og arbeid. Først vil jeg presentere problemstillingen for avhandlingen.

1.2 Problemstilling og forskningsdesign

Det at stadig flere bedrifter og virksomheter velger å sertifiseres som Miljøfyrtårn, betyr at enda flere individer blir berørt av miljøtiltakene sertifiseringsordningen gjennomfører. Da tenker jeg spesielt på de ansatte i virksomhetene. Et av kravene til Miljøfyrtårn er at virksomhetene skal involvere så mange som mulig i miljøarbeidet, og de ønsker at ansatte

skal få kunnskap om miljøutfordringer og informasjon om hvilke tiltak som kan gjøres for å redusere forbruket og utslippene i virksomheten (Miljøfyrtårn.no).

Det er interessant å se om, eller i hvilken grad, virksomheter kan fungere som en kanal for å få folk til å tenke og handle mer miljøvennlig også på fritiden. Forskningsspørsmålet er som følger:

- Kan miljøsertifisering i en utvalgt kontorvirksomhet skape et sosialt miljø som fremmer bestemte miljøvennlige holdninger og atferdsmønstre også utenfor arbeidsplassen?

Å påvirke ansattes holdninger og atferd er ikke den primære intensjonen for miljøarbeidet. Men det er spennende å studere hvilken påvirkning miljøarbeidet har på de ansatte fordi man kan lære mer om hvordan miljønormer, verdier og holdninger oppstår, og om atferden også endres utenfor arbeidsplassen. Å få mer kunnskap om miljøsertifiseringen, og påvirkningen den muligens har på de ansatte, kan gi oss grunnlag til å arbeide for et mer miljøvennlig samfunn.

For å besvare forskningsspørsmålet har jeg valgt å gjennomføre en caseundersøkelse. Jeg har valgt ut to offentlige kontorvirksomheter hvor jeg har intervjuet de ansatte. Den første kontorvirksomheten, som også er den største, er miljøsertifisert gjennom Miljøfyrtårn. Kontrollvirksomheten, som er vesentlig mindre, er ikke miljøsertifisert gjennom Miljøfyrtårn eller gjennom andre miljøsertifiseringsordninger. Den miljøsertifiserte virksomheten som ble valgt, ble valgt på grunnlag av at de har vist en over gjennomsnittlig interesse av å ta miljøhensyn innad i virksomheten. Dette ble formidlet fra kontaktpersoner i Miljøfyrtårn. Hvor mange tiltak, og i hvor stor grad de tar miljøhensyn sammenlignet med andre virksomheter blir vanskelig å måle opp mot andre virksomheter når jeg ikke har tilgang til sertifiseringsrapporter fra andre enn denne. Ved å studere en virksomhet som skiller seg positivt ut blant de miljøsertifiserte virksomhetene, kan det være enklere å kjenne igjen faktorer som kan ligge til grunn for påvirkning.

Den andre casen i undersøkelsen er ikke miljøsertifisert, og fungerer som en kontrollvirksomhet. Ved å studere en kontorvirksomhet som ikke er miljøsertifisert får jeg mulighet til å kontrollere for effekten den miljøsertifiserte virksomheten eventuelt kan ha hatt på sine ansatte. I begge casene skal jeg undersøke hvordan miljøvennlige beslutninger tas

hjemme og på fritiden og sammenligne dette med hvilke miljøhensyn de ansatte er involvert i på arbeidsplassen. Det er fruktbart å bruke komparativt design av to caser fordi en kan undersøke hvilke faktorer som er mest betydningsfulle for å fremme miljøvennlig atferd og handlinger. Å sammenligne to forskjellige virksomheter byr også på utfordringer, dette blir drøftet i metodekapitlet.

Det finnes mange motiv for handling, og kompleksiteten i sosiale handlinger er noe en må være oppmerksom på. Ulike normer kan styre miljøvennlige handlinger, og ved siden av dette er det nødvendig med kunnskap og kjennskap til miljø og miljøproblemer for å ta bevisste miljøvennlige valg. *”Både verdier, tradisjoner, kunnskap og følelser har betydning for handling, i tillegg til dette har mer objektive vilkår betydning for handling.”* (Martinussen 1999, Skorstad 2005:9). Svært sentralt når det gjelder dette er også å finne ut om de enkelte ansatte i begge virksomhetene har muligheten til å ta miljøhensyn, og da nærmere bestemt på om det er mulig for dem i sine omgivelser å handle i tråd med den kunnskapen som vedkommende sitter inne med. For å kartlegge miljøhensyn ansatte tar hjemme og på fritiden tar jeg i bruk samtaleintervjuer for å få innblikk i ansattes kjennskap til miljøarbeidet i virksomheten, ansattes rutiner knyttet til å ta miljøhensyn på arbeidsplassen og hjemme, og deres ansvarsoppfattelse. Jeg vil prøve å finne ut hvorfor de tar miljøhensyn, om sosial handling på dette feltet kommer fra konkrete normer og regler, eller på bakgrunn av individuelt rasjonelle valg med intenderte eller uintenderte konsekvenser. Å finne ut hva de ansatte står for og hva de tenker om miljø er relevant for å kunne besvare problemstillingen, men det er også viktig å se om det i det hele tatt har skjedd noe med de ansatte etter at miljøfyrtårnsertifiseringen tredde i kraft. Om de har blitt berørt av miljøsertifiseringen i større eller mindre grad.

For å finne ut hvilke tiltak de gjør innad i den miljøsertifiserte virksomheten, tar jeg i bruk virksomhetens rapporter fra den første sertifiseringen i 2006, og fra resertifiseringen i 2009. I disse rapportene finner jeg bransjekravene virksomheten må følge, og jeg finner også ut av hvilke tiltak som har blitt gjennomført, hvilke som har fungert og hvilke tiltak de har planer om å forbedre i fremtiden. For å finne ut hvilke miljøhensyn de tar innad i den andre virksomheten tar jeg med spørsmål som omhandler virksomhetens miljøhensyn. Med rapportene og intervjuene kan jeg da sammenligne virksomhetene.

1.3 Begrensninger, hovedmål og delmål

Det er mange aktører som er involvert i miljøvernarbeid i Norge, både offentlig og privat. En av de mest sentrale aktørene er miljø- og naturvernorganisasjonene som har sterk appell både nasjonalt og internasjonalt. De har også bidratt til at miljøvern har blitt et tema både i vitenskap og politikk (Skorstad 2005:12). Miljøvernarbeidet i Norge på et generelt plan er ikke en del av denne avhandlingen, og derfor drøfter jeg ikke dette videre her. Miljøfyrtårnets arbeid vil bli redegjort for og miljøsertifiseringens mulige påvirkning skal undersøkes. Konkret skal jeg se på hvordan individer håndterer miljøproblemene ved å ta miljøhensyn, og om deres miljøhensyn i noen grad kan være generert ut ifra at de arbeider ved en miljøsertifisert virksomhet.

Om virksomheten bidrar til økt kunnskap hos de ansatte, så er målet å finne ut hvordan dette overføres til motiv og handling i hverdagen, på mikronivå. De miljøvennlige vanene de ansatte får på arbeidsplassen, blant annet kildesortering, slukke lys og lignende, kan være vaner de tar med seg hjem. Alle faktorer må sees i sammenheng med hverandre, og det kan være vanskelig å finne ut hvilke faktorer som har størst betydning for økt bevissthet og miljøvennlig handling hjemme og på fritiden. Målet er å kartlegge om bedriftens miljøprofil, på et strukturelt nivå, påvirker ansatte på individnivå.

Selv om dette er et snevert felt innenfor tema miljø, håper jeg det kan bidra med en økt forståelse for hvordan systemkrav, normer og individuell rasjonalitet kan virke på miljøet.

1.4 Hvorfor en studie av miljøsertifiseringens effekt på individer?

Studier av miljø og utvikling har vokst frem gjennom flere ulike fagdisipliner innenfor samfunnsfagene. Fagene bygger på forskjellige tradisjoner og er opptatt av ulike deler av samfunnet. Det sentrale for hver enkelt fagdisiplin når de studerer miljø og utvikling er å se på årsakssammenhengene i samfunnet. De prøver å forklare årsaker til at forskjellige problemer oppstår (Benjaminsen og Svarstad 1998:16, Gross og Heinrichs red. 2010). Verden står overfor store miljøutfordringer, og å studere effekten av miljøsertifisering kan gi mer kunnskap om hvordan dette er med på å bidra til et bedre miljø. Det er avgjørende å kartlegge hvilke tiltak som hjelper, og hva som får befolkningen til å opptre mer miljøvennlig. Sosial læring om miljø har innen miljøsociologi blitt sett på som en viktig del i arbeidet med å møte

utfordringene vi står overfor (Siebenhuner and Heinrichs 2010), og derfor er det relevant og viktig å finne ut om miljøsertifisering kan være med på denne prosessen, uavhengig av om ansatte lærer om miljø og miljøhensyn bevisst eller ubevisst.

Miljøfeltet er usedvanlig komplekst, og det vedgår de fleste samfunnsområdene og kunnskapsformer (Wyller 1999, Skorstad 2005). Miljøproblemene og advarslene om økologisk sammenbrudd har vært på den politiske dagsorden i flere tiår, og naturvitenskapen har lenge dominert dette feltet. Samfunnsfagene og humanistiske fag har etter hvert kommet på banen, og i dag viser det seg at hvis samfunnet skal mestre miljøproblemene, må også disse fagfeltene bidra (Skorstad 2005:10).

Det miljøsosilogien kan bidra med er å se på hvordan miljøproblemer oppstår og hvordan de løses. De kan nærmere bestemt se på trekk ved samfunnet og mennesket som skaper miljøproblemene, hvordan disse blir forstått og forsøkt løst. Sosiologien generelt, har sosiale prosesser som hovedtema, og i miljøsosilogien kan bidra med en økt forståelse av årsakssammenhengen og løsningsstrategier på både på globalt, regionalt og lokalt nivå (Gåsdal og Sande 2009, Skorstad 2005). I denne avhandlingen får man en økt forståelse av årsakssammenhenger på individnivå.

Miljøet og klimaet er svært sårbart, og for å finne gode løsninger på hvordan man kan redusere miljøskadene, trenger man forskning fra alle disiplinene. Sosiologi er viktig for å kunne se på hvilke sosiale prosesser som får folk til å handle slik de gjør. Miljøsosiloger er opptatt av betingelser for at miljøvennlige eller bærekraftige løsninger skal komme i stand og hvordan de best kan utformes og vedlikeholdes (Gåsdal og Sande 2009). Miljøsosilogene er også opptatt av hvordan statlige reguleringer og markedsløsninger kommer i stand og fungerer (Gåsdal og Sande 2009), men i denne avhandlingen begrenser jeg meg, så dette vil ikke bli drøftet nærmere.

Temaet og forskningsspørsmålet i avhandlingen er svært samfunnsrelevant i dag. Hele verden møter store utfordringer knyttet til miljø, og en av de store og viktige utfordringene er å øke

bevisstheten blant befolkningen. For å kunne oppnå en bærekraftig utvikling¹ er det viktig at folk tar miljøhensyn på alle arenaer i samfunnet (Bell 2004, Nilsen 1997). Wyller (1999) påpeker at det også er behov for en holdningsendring i samfunnet. I dag ledes vi av materielle krav, ønsker er sosialt betinget, og er med på å ødelegge for miljøet (Wyller 1999:16). Å se på om miljøsertifiserte virksomheter fungerer som en kanal for å øke bevisstheten blant befolkningen er nyttig for å finne ut om atferden knyttet til miljøhensyn kan endres ved at de arbeider i en miljøvennlig virksomhet. Om det viser seg at det har påvirket de ansatte, er kanskje miljøsertifisering av virksomheter noe en bør satse på i enda større grad. Å formidle kunnskap om miljø, og om hvordan man kan gjøre enkle grep for å redusere forbruket og utslippene, kan være nyttig å gjennomføre innenfor virksomheter. Klarer man å endre vanene på jobben, kan det også være mulig å overføre disse vanene og holdningene til fritiden.

1.5 Teori

Utgangspunktet for problemstillingen bygger på ideen om at nye handlingskrav – slik vi ser i miljøfyrtårn, kan være med på å sosialisere de ansatte. Ut ifra denne tankegangen er det naturlig å forvente at sosialisering endrer holdninger og atferd. Normene på arbeidsplassen er kanskje også endret, derfor kobler jeg empirien opp mot normsosiologi for å belyse hvordan normer, forventninger og verdier kan påvirke aktørers miljøvennlige valg. Teorien om rasjonelle valg (TRV) kobles til empirien for å fremheve at aktørene også handler ut fra individuelt rasjonelle ønsker og oppfatninger. Med disse teoriene forsøker jeg å forklare hvorfor folk tar de valgene de gjør. Å bruke disse to teoriene for å forklare aktørers handlinger kan problematiseres. I normsosiologi, hvor man søker å forklare menneskelig atferd med at sosiale normer og verdier internaliseres, utelukker de et begrep om handling som et valg. TRV forklarer på den andre siden ikke hvordan sosiale normer og verdier kan påvirke aktørers handlinger. Ifølge Hagen (1999) klarer ikke disse to teoriene å forklare kollektiv rasjonalitet. Denne diskusjonen vil ikke prioriteres i teorikapitlet, men kritikk mot begge teoriene blir drøftet. Utover dette berører jeg også andre relevante teorier som kan forklare hvorfor folk handler slik de gjør.

---

¹ Bærekraftig utvikling: handler om at vekst og utvikling ikke må få ødelegge miljøet, enten det gjelder luftforurensing, avskoging, overforbruk eller utrydding av dyr og planter. Begrepet 'bærekraftig utvikling' omfatter to nøkkelmomenter: 1. Fattigdomsproblemet 2. Miljøproblemene (fn.no).

Årsaken til at jeg gjør en kvalitativ studie er for å komme ned på individnivå, som kan gi en bedre forklaring på hva som får folk til å opptre miljøvennlig. Summen av virkningen til mange forskjellige aktører er veldig viktig i miljøsammenheng, det forteller hvordan individuelle handlinger fører til enten positive eller negative miljøkonsekvenser. Miljøhensyn i makro er summen av ønskede virkninger fra mange individuelle aktører i mikro.

Tidligere undersøkelser har fokusert på miljøvennlig atferd i hverdagen generelt (Holden 2005, Halkier 2001, Mehti 1999, Skorstad 2005), og er interessante utgangspunkt for min studie. Miljøfyrtårn har gjort en kvantitativ brukerundersøkelse på effekten av miljøsertifisering, men det er ikke så vidt meg bekjent, blitt gjort noen kvalitativ studie som omhandler miljøsertifiseringens påvirkning på de ansatte. En kvalitativ studie kan i større grad vise hvilke faktorer som genererer miljøvennlig holdninger og atferd.

1.6 Sentrale begreper

Miljø har blitt et dagligdags ord uten at det har en klar avgrenset betydning (Hansen 2002). Når jeg bruker begrepet miljø i denne avhandlingen knyttes det sammen med *miljøproblemer*, *miljøhensyn*, *miljøvern* eller *miljøsertifisering*. Gjennom å bruke begrepet miljø vil jeg derfor gjøre det klart at jeg snakker om forholdet mellom mennesket, naturen og klimaet.

Miljøvern (miljøarbeid) og *miljøhensyn* er sentrale begreper i avhandlingen, og begrepene tolkes på samme måte som hos Berit Skorstad. Miljøvern er noe annet enn miljøhensyn. Miljøvern assosieres med politikk og politiske tiltak rettet mot å bedre eller ta vare på naturmiljøet. Med begrepet miljøhensyn er det snakk om mer private holdninger og handlinger rettet mot de samme målene (Skorstad 2005). I denne avhandlingen handler det om å finne ut mer om aktørers kunnskap om miljøarbeidet i virksomheten og hva de gjør for å ta miljøhensyn. *Miljøhensyn* dreier seg om å handle med hensyn til miljø og miljøvern, men det er ikke alltid hensynet til miljøet er det eneste motivet og formålet for handlingen. Motivet til handling kan ha mange former. Miljøsertifiserte virksomheter er eksempler på dette. Selv om det å ta miljøhensyn er ett av motivene, kan økonomiske motiv også spille en stor rolle. Gjennom miljøsertifisering kan de klare å spare inn på utgiftene ved flere ulike sparetiltak. Med miljøhensyn hos enkeltpersoner må man se på sammenhengen mellom miljømessig kunnskap, holdning, moral og praksis når man studerer de ulike handlingene deres. Miljøhensyn trenger dermed ikke å være en målsetting med en handling (Skorstad 2005:15).

Miljøbevissthet er også et sentralt begrep Skorstad bruker i avhandlingen sin. Begrepet miljøbevissthet er relevant i denne avhandlingen fordi jeg prøver å finne ut om ansatte er miljøbevisste eller ikke. Miljøbevissthet går på å ha kjennskap til miljøproblemer og på de forventningene en stiller seg selv om å ta miljøhensyn. Å være bevisst handler om å være klar over seg selv og sine omgivelser. Bevissthet er knyttet til å ha kunnskap, altså viten, tro og ferdigheter å handle ut ifra. Med riktig kunnskap kan man ta etiske og bevisste valg om å ta miljøhensyn, fordi kunnskap ofte er grunnlag for vurderinger om handlinger er hensiktsmessige eller ikke (Skorstad 2005:16-17). I miljøsammenheng handler god moral om å engasjere seg, skaffe seg sikker kunnskap, og prøve å handle slik at verden blir et bedre sted å være både i nåtiden og i fremtiden. Det handler om å ta hensyn til hverandre og fellesskapet (Skorstad 2005).

1.7 Avhandlingens oppbygning

Neste kapittel om hva er miljøsertifisering er, er ment å gi mer grunnleggende fakta om hva miljøsertifisering dreier seg om. I teorikapitlet presenterer jeg de mest sentrale teoriene som jeg senere knytter opp mot empirien. Metodekapitlet er en redegjørelse for hvordan jeg har gått frem for å finne mine funn, og for de valgene som har blitt gjort underveis. Videre presenterer jeg casene jeg har studert for å gi et bedre bilde av virksomhetene og konteksten til de ansatte. Hoveddelen er analysen, hvor jeg forener teori med empiri. Jeg tar diskusjonen der jeg finner det mest hensiktsmessig, slik at den ikke kommer ut av sammenhengen i analysen. I det avsluttende kapitlet vil jeg forsøke å systematisere de mest sentrale empiriske funnene jeg har gjort i avhandlingen, gjennom å svare på problemstillingen jeg presenterte innledningsvis.

2 Hva er miljøsertifisering?

2.1 Miljøstyring

Når problemstillingen for avhandlingen er å undersøke om miljøsertifisering har påvirket de ansatte, vil det være av betydning å beskrive hva miljøsertifisering faktisk dreier seg om.

Dette gir grunnlag for å forstå forutsetningene for om miljøsertifisering kan fungere som en kanal til å endre folks holdninger og atferd knyttet til miljø.

Industrier, bedrifter og virksomheter har opp gjennom tidene tatt i bruk nye energiressurser uvitende om hvor mye skade det har påført naturen. Store mengder gasser har blitt sluppet ut fra fabrikk, bilbruken har økt, og på mange andre arenaer har ufornybar energi blitt brukt. Dette har ført til at vi i dag står overfor store globale miljøutfordringer. Mye blir gjort (og mye blir ikke gjort) for å forsøke å begrense vårt økologiske fotavtrykk. Globalt og lokalt har man begynt å sette krav som har til hensikt å redusere miljøforurensningene. For å få til dette trenger vi et strukturert styringssystem. Sertifiseringsordninger følger ulike strukturerte styringssystemer for lettere å sette realistiske mål for bedrifter og virksomheter. Slik kan de enkelt overvåkes, bearbeides og utvikles videre innen miljøarbeidet. Miljøfyrtårn er en av flere sertifiseringsordninger i Norge, og det er også viktig å se hvilken påvirkning denne sertifiseringsordningen kan ha på de ansatte innenfor virksomhetene. Først starter jeg med å redegjøre for hva miljøsertifisering er, og deretter hva Miljøfyrtårn gjør.

2.2 Miljøsertifisering

Miljøsertifisering har vokst både internasjonalt og nasjonalt de siste 10-15 årene, og i dag finnes det flere forskjellige sertifiseringsordninger for ulike bedrifter og virksomheter (Bovim, Marttiini og Sæterøy 2002). Miljøsertifisering er et tilbud til virksomheter som ønsker å opptre mer miljøvennlig. Å redusere det totale utslippet i en virksomhet er en måte å ta samfunnsansvar på, og effektene kan være at de reduserer utslippene sine drastisk, men samtidig er det også lønnsomt rent økonomisk. Det finnes miljøsertifiseringsordninger for store og små virksomheter, og på denne måten blir ordningene tilpasset hver enkelt. Kontorvirksomheter har for eksempel behov for en annen type sertifiseringsordning enn produksjonsvirksomheter. Det er flere grunner til at bedrifter sertifiserer seg, men en av de viktigste grunnene har vært de markedsdrevende virkemidler eller krav fra kunden.

Besparelse og image er også viktige faktorer. Effektene virksomheter opplever tidlig i sertifiseringsprosessen er energieffektivisering og avfallshåndtering. Å fronte en miljøprofil kan få positive virkninger fordi det gir konkurransefordeler og det gir et godt bilde til kunder og brukere av virksomheten. Det kan også bidra til et positivt omdømme (Miljofyrta.no, iso.org, ev.europa.eu, Viddal mfl. 1997).

Før miljøsertifisering gjennomføres kartlegger man virksomhetens forbedringspotensialer innen energibruk, transport og avfall. Miljøkartleggingen skal fastslå den faktiske miljøsituasjonen for den aktuelle virksomheten, hvordan og i hvor stor grad de er med på å påvirke det ytre miljø. Til slutt skal man avgjøre hvilke tiltak som er de viktigste å ta tak i. Hensikten med miljøkartleggingen er å ta hensyn til alle virksomhetens miljøaspekter for å etablere et best mulig fundament som miljøstyringssystemet senere kan utvikles på. Man går igjennom virksomhetens styrker og svakheter, og finner ut hvor man kan gjøre positive endringer (iso.org og ec.europa.eu).

2.3 ISO 14001 og EMAS

International Organization for Standardization (ISO) er en internasjonal standardiseringsorganisasjon som utgir standarder innenfor en rekke områder. ISO 14001 er en serie standarder som er etablert for å hjelpe virksomheter med å minimere negativ påvirkning på miljøet (for eksempel på forurensing til luft, vann eller land), ved å akseptere lover og reguleringer. Hensikten med standarder som dekker miljøstyring er å gi organisasjoner elementene i et miljøstyringssystem som virker og som kan integreres med andre krav til styring, og bidra til at organisasjoner oppnår miljømessige og økonomiske mål. (Viddal mfl. 1997:53).

EMAS- ordningen står for *Eco Management and Audit Scheme* og er EUs frivillige fellesskapsordning for miljøstyring og miljørevisjon. Ordningen startet i 1993 og er et tilbud til industriforetak som ønsker å markedsføre at de har satt seg programfestede mål for å ivareta miljøet i sin produksjon. Gjennom EØS-avtalen kan også norske bedrifter delta. Målet med ordningen er å fremme en forbedring av miljøinnsatsen i de bedriftene som deltar. (Viddal mfl. 1997:38).

EMAS og ISO 14001² er miljøstyringsordninger rettet mot store virksomheter. Mens EMAS er en EU-forordning som gjelder i Europa er ISO en internasjonal standard som flere lands industri - og næringsvirksomhet har blitt enige om (Viddal mfl. 1997). De største miljøsertifiseringsordningene, slik som EMAS og ISO 14001, har fått en del kritikk fordi de små og mellomstore bedriftene synes at de store miljøledelsessystemene er for dyre, omfattende og kompliserte. I dag finnes det et stort antall alternativer til disse, og stadig flere små og mellomstore bedrifter velger å sertifiseres gjennom Miljøfyrtårn og andre miljøsertifiseringsordninger. Norge består av uttallige små og mellomstore bedrifter, og miljøfyrtårn er av mange grunner den rette miljøsertifiseringsordningene for dem.

2.4 Stiftelsen Miljøfyrtårn

Stiftelsen Miljøfyrtårn driver en frivillig miljøsertifiseringsordning som i hovedsak sertifiserer små og mellomstore virksomheter i det private og offentlige. I tilfeller der større virksomheter har enklere miljøutfordringer kan Miljøfyrtårn også sertifisere større virksomheter (Miljofyrtarn.no). Dette er tilfellet i virksomheten som studeres i denne avhandlingen.

Miljøfyrtårn har sitt utspring i Kristiansand kommune og prosjektet Bærekraftig lokalsamfunn er initiert og støttet av Statens forurensningstilsyn (SFT). Prosjektet var en konkret oppfølging av Rio- konferansen³ i 1992 og Oslo- konferansen om bærekraftig produksjon og forbruk i 1995. I 1997 startet Kristiansand kommune å markedsføre Miljøfyrtårn på landsbasis, og spredde etter hvert prosjektet til en rekke kommuner over hele landet. Deres samarbeidspartnere er i dag konsulenter, sertifisører, kommuner, fylkeskommuner, stat og næringslivsorganisasjoner. Miljøverndepartementet støttet Miljøfyrtårn økonomisk fra 2000 til 2006. Så langt, per mars 2010 har de sertifisert hele 2183 virksomheter rundt om i Norge, og de får ikke lenger økonomisk støtte fra miljøverndepartementet. Hovedvekten av inntektene kommer fra de sertifiserte virksomhetene. På få år har Miljøfyrtårn- programmet klart å høste stor anerkjennelse, og fra 1. januar 2003 var ikke Miljøfyrtårn lenger et prosjekt, men en nasjonal miljøsertifiseringsordning driftet av Stiftelsen Miljøfyrtårn. De ble stiftet 13. november 2003(Miljofyrtarn.no).

---

² For mer informasjon om EMAS og ISO 14001, les Mari Gross Viddal "ISO 14000 og EMAS – for miljøbevisst ledelse".

³ Rio konferansen var en stor konferanse i Rio de Janeiro juni 1992. 178 regjeringer deltok sammen med mange andre deltakere. Sakene som ble diskutert var blant annet temaer knyttet til global klimaforandring og satsninger som kan redusere klimagassutslipp.

For at virksomheter skal kunne miljøsertifiseres gjennom Miljøfyrtårn må de gå gjennom en miljøanalyse og oppfylle definerte bransjekrav, og miljøstyringen er allerede utarbeidet på forhånd. Dette gjør arbeidet med å bli miljøsertifisert enklere for små og mellomstore virksomheter. Per 2009 var det til sammen 74 ulike bransjekrav for de ulike bransjene. Alle sertifiserte virksomheter forplikter seg til en årlig rapportering av tall innenfor kategoriene arbeidsmiljø, innkjøp, avfall, energi og transport. I tillegg må de opplyse om gjennomførte tiltak og fremlegge en handlingsplan for den kommende perioden. Oppfyller virksomheten bransjekravene som kreves av dem, sertifiseres de som Miljøfyrtårn. Sertifiseringsprosessen kan ta mellom 3-12 måneder avhengig av virksomhetens utgangspunkt (Miljøfyrtarn.no 2011, resultatundersøkelse 2009).

Med innrapporteringssystemet kan Miljøfyrtårn dokumentere endringer innenfor de ulike områdene av miljøaspekter. Virksomhetene kan vise at det jobbes systematisk for et sunnere arbeidsmiljø og et bedret ytre miljø (resultatundersøkelse 2009). Det er vanligvis daglig leders eller miljøansvarlig sitt ansvar å rapportere inn endringene. I virksomheten jeg studerer er det den miljøansvarlige sin jobb.

Miljøfyrtårn tilbyr også konsulenthjelp for å gi bedriften råd og veiledning gjennom miljøanalysen. Alt Miljøfyrtårn gjør skal være lønnsomt, konkret, relevant og enkelt for kunden. Sertifiseringen skal være lønnsom for virksomheten alene, for deres nærmiljø og for miljøet globalt sett. Tiltakene Miljøfyrtårns konsulenter er med på å sette i gang er konkrete og målbare for virksomhetene, og tiltakene blir gjennomførbare og kontrollerbare. Miljøtiltakene skal også bidra med å forbedre økonomien til hver enkelt virksomhet, derfor blir tiltakene tilpasset den enkelte virksomhet og bransje. Løsningene konsulentene kommer frem til skal også være mest mulig effektive, praktiske og brukervennlige (Miljøfyrtarn.no)

2.5 Miljøfyrtårns bransjekrav

Bransjekravene er utviklet av Stiftelsen Miljøfyrtårn. En virksomhet tilhører en bransje om den er sertifisert etter det aktuelle bransjekravet. Per 2009 var 23 kontorvirksomheter registrert under bransjegruppen kontorvirksomhet (Miljøfyrtarn.no, bransjekrav).

Krav til alle bransjer

Alle virksomheter som skal sertifiseres som Miljøfyrtårn må tilfredsstille *krav til alle bransjer*. I tillegg skal minst ett bransjespesifikt krav benyttes. Noen av kravene er også pålagt i henhold til lov eller forskrift. Det er en hel rekke krav til alle bransjene, og jeg vil bare gå inn på noen sentrale krav som kan være egnet til å illustrere hva miljøsertifisering innebærer (Miljøfyrtårn.no).

Kravene til alle bransjer kategoriseres under systemkrav, arbeidsmiljø, innkjøp, energi, transport, avfall, utslipp til vann og estetikk.

Systemkrav innebærer at virksomheten skal ha et godt system for HMS-arbeid, de ansatte skal involveres i miljøarbeidet og gis opplæring i hvordan de kan bidra til å gjøre driften mer miljøvennlig. Kunder, leverandører og samarbeidspartnere skal informeres om virksomhetens miljøarbeid. Virksomheten skal også årlig dokumentere forbedring av sine prestasjoner i miljørapporten.

Innenfor kategorien *Arbeidsmiljø* skal de sørge for sikkerhet og dialog om arbeidsmiljøet mellom arbeidsgiver og den enkelte arbeidstaker. Sykefravær skal også rapporteres.

Innkjøp innebærer at virksomheten blant annet skal velge produkter for henholdsvis egen drift og videresalg som tilfredsstiller kravene til en tredjeparts miljømerking. Virksomheten skal også kreve at deres mest sentrale leverandører dokumenterer miljøprestasjon/ rutiner innenfor temaene innkjøp, energi, avfall, transport og/eller utslipp.

Under kategorien *Energi* skal virksomheten gjennomføre ENØK- tiltak som kan spares inn på to år. Leietaker skal påvirke byggeier til å finansiere tiltak som kan innspares innen to år. Interne rutiner skal sikre lavt energibruk til oppvarming, ventilasjon, lys og produksjon, og eget energibruk skal registreres hver måned.

Transportdelen går ut på at virksomheten sammen med de ansatte skal iverksette tiltak for å bruke mindre miljøbelastende transportmidler til og fra jobb som for eksempel å sykle, gå, reise kollektivt eller samkjøre. Virksomheten skal utarbeide tiltak for å hindre unødvendig transport og kunne velge de minst miljøbelastende transportmidler ved varetransport.

Virksomhetens kjøretøy skal også fungere på en mest miljøvennlig måte, ved blant annet bruk av motorvarmer eller parkere innendørs. Dersom virksomheten har en bilpark på 10 eller flere

biler, eller kjører mer enn 100 000 km per år, skal det gis opplæring om riktig bruk av aktuelle kjøretøy når det gjelder økonomisk/miljøvennlig kjøring (økokjøring).

Kategorien *Avfall* er den delen hvor virksomhetene må gjennomføre avfallsreducerende tiltak som årlig skal føres inn i handlingsplanen i miljørapporten. Bruk av engangsprodukter skal være redusert til et absolutt minimum. Virksomheten skal også behovsvurdere og minimalisere all bruk av papir inklusive utsending av papirbaser tilbuds- og reklamemateriell. Årlig kildesorterte mengder skal rapporteres i miljørapporten. Restavfall skal årlig reduseres med hensyn til antall årsverk/brukere/omsetning.

Den siste kategorien innebærer hensyn til *utslipp til vann og estetikk*, hvor virksomheten skal ha rutiner for ytre og indre vedlikehold av egne bygninger og eventuelle utearealer.

(Miljofyrtarn.no)

Sertifiseringskravene som stilles til virksomhetene er mange, og her har jeg bare tatt med noen av de mest sentrale kravene. Det er mye å ta hensyn til, og når en ser på alle tiltakene virksomheter har gjennomført vil man jo kunne tro at miljøsertifisering av virksomheter kan være med på å påvirke de ansatte i større eller mindre grad. Særlig fordi et av kravene er at de ansatte skal involveres i miljøarbeidet og gis opplæring i hvordan de kan bidra til å gjøre driften mer miljøvennlig. Kravene som ble presentert gjelder for alle som skal sertifiseres, men ved siden av dette må virksomhetene også oppfylle minst ett av bransjekravene.

Spesifikke bransjekrav til kontorvirksomheter

Kontorvirksomheter har en egen liste over spesifikke bransjekrav som er tilpasset deres type virksomhet. Kravene er delt inn i de samme kategoriene som *krav til alle bransjer*. Blant de mest sentrale bransjekravene for kontorvirksomheter er krav om at virksomheter som kjøper inn varer for mer enn 500.000 kroner eks.mva. per år skal ha medlemskap i Grønt Punkt Norge (GPN). Ved innkjøp av kopimaskiner og skrivere skal utstyret kunne ta dobbeltsidig kopiering og utskrift. Årlig forbruk av papir skal også registreres i miljørapporten.

Ved nyetablering og rehabilitering av virksomheten skal de innføre lavenergibelysning. All bruk av papir, utskrift og kopiering skal begrenses, E-post skal leses på skjerm. Ansatte skal

få opplæring som sikrer lavt forbruk av kopi- og skrivepapir. Gjenbruk er også sentralt (Miljofyrtarn.no).⁴

---

⁴ For mer informasjon om "krav til alle bransjer" og "spesifikke bransjekrav":
<http://www.miljofyrtarn.no/index.php/hvaermiljofyrtarn/bransjekrav/9-miljt/miljt/55#1>

3 Teoretisk bakgrunn

I dette kapitlet har jeg til hensikt å presentere teori som er nyttig for å forstå hva som får ansatte til ta, eller ikke ta, miljøvennlige valg. Jeg tar utgangspunkt i at aktørene er individer som handler rasjonelt etter ulike ønsker, oppfatninger og preferanser. Jeg tar også med i betraktning at ytre forhold, altså strukturen er med på å påvirke valgene til aktørene, i form av sosiale normer og regler, eller en etablert kultur. Når hovedproblemstillingen er at jeg skal undersøke om miljøsertifisering påvirker ansattes holdninger og atferd, undersøker jeg om en del av strukturen er med på å påvirke aktøren. For å forstå hvorfor folk handler slik de gjør må jeg også undersøke og diskutere hvilke indre faktorer som genererer den miljøvennlige atferden.

Hvilke hensyn som tas i betraktning når en tar miljøvennlige valg, og hva som virker inn på hvorfor den enkelte velger som han/hun gjør, er sentralt i denne avhandlingen. Det som gjør at dette har sosiologisk relevans er at de enkeltes holdninger, atferd og handlingsvalg påvirker miljøet ved at for lite hensyn til miljøet vil få negative konsekvenser både lokalt og globalt. Hvis mennesker ikke tar miljøhensyn vil det bidra til et miljøproblem som igjen virker tilbake på aktøren i negativ forstand. Med utgangspunkt i avhandlingens problemstilling er det relevant å vurdere funnene ut ifra *normperspektiver* og *teorien om rasjonelle valg*, da dette illustrerer hvordan folk prioriterer valgene sine. *Allmenningens tragedie* kan belyse den kollektive handlingens problem; at det for hver enkelt vil være mest rasjonelt å være gratispassasjer og la de andre gjøre en innsats uten å måtte ofre noe selv (Gulbrandsen 1999). Dersom ingen opptre miljøvennlig vil alle tape på det, men dersom alle samarbeider vil det lønne seg for alle i det lange løp. Den individuelle rasjonaliteten strider mot den kollektive rasjonaliteten (Hagen 1999).

Jeg presenterer sosiologiske verktøy, det vil si begreper og teorier som kan brukes for å forstå og forklare aktørenes holdningsdanning, sosialisering og miljøatferd. Det er viktig å skille mellom miljøholdninger og miljøatferd, da atferden ikke trenger å være et resultat av et ønske om å påvirke miljøet.

Arbeidsliv og hverdagsliv er det analytiske feltet i denne avhandlingen. Arbeidsliv og hverdagsliv er to ulike arenaer hvor man samhandler med henholdsvis kollegaer og familie. Både gjennom familien og arbeidsplassen høster vi nye erfaringer som vi senere handler ut ifra.

Denne avhandlingen er en kvalitativ studie, hvilket betyr at jeg søker å forklare hvorfor disse aktørene handler slik de gjør, og om miljøsertifiseringen er med på å påvirke miljøholdningene, handlingene og atferden deres. En spennende innfallsvinkel ville vært å diskutere hvordan man egentlig kan forklare kollektiv handling knyttet til miljø. Men denne diskusjonen lar jeg ligge i denne avhandlingen. Jeg velger imidlertid å presentere disse to teoretiske teoritradisjoner, som i sosiologien har stått i motsetning til hverandre. Normsosiologi og nytteteori skiller seg fra hverandre med hensyn til hvilke forutsetninger de gjør om aktørene, men begge forutsetter at samfunnet består av individer og relasjoner mellom individene, og begge må derfor forklare hva aktøren gjør med hva de er (Hagen 1999). Jeg velger å belyse empiriske funn med disse teoriene fordi empirien tilsier at både normer, verdier og forventninger har betydning for handlingene og atferden deres, men at også individuelt rasjonelle valg er med på å styre valgene deres i dagliglivet. Et alternativ kunne vært å benytte et kommunikasjonsteoretisk perspektiv, som forklarer handling med norm og nytte. Men på grunn av tidsperspektivet for avhandlingen, og hva empirien viser, valgte jeg å begrense meg med å knytte disse to teoriene til empirien.

Jeg starter med å presentere normsosiologien, og deretter teorien om rasjonelle valg.

3.1 Normsosiologi

Normsosiologi ble utviklet innen amerikansk sosialpsykologi. Normperspektivet for et mikrososiologisk perspektiv ønsker å forklare atferd hos enkeltindivider eller relativt små grupper. Begreper som forventninger, roller og rollekonflikt er sentrale, og retningen beskriver hvordan vi lar oss styre av normer og forventninger når vi handler eller gir uttrykk for meninger (Repstad 1997:47,52, Martinussen 1991). Normer er varige og stabile forventninger om deltakernes atferd i bestemte situasjoner, og disse er med på å regulere sosial atferd og samhandling (Martinussen 1991:82).

3.2 Normperspektivet på sosial atferd

Den sosiologiske tankeretningen som her presenteres går ut ifra at mennesker handler slik de gjør fordi de stort sett retter seg etter de normer for handling som er fremherskende i det miljøet vedkommende lever i. Når bestemte normer og roller er etablert, tenker ikke folk så mye igjennom hvordan de skal handle. De følger de innarbeidede handlingsprogrammene

(Repstad 1997:47-48). Personlighetstrekk kan ha betydning for hvordan man forholder seg til strukturen i samfunnet, men i sosiologien er det mer interessant å se på hvordan folks atferd og holdninger skifter med omgivelsene. Viktig for sosiologien er å peke på det sosialt betingede ved personligheten. Den formes i stor grad av de sosiale erfaringene vi gjør, og etter hvilke situasjoner vi kommer i (Repstad 1997:47-48).

3.2.1 Roller, normer og forventninger

En rolle er et sett av normer og forventninger om hva man skal gjøre og hvordan man skal oppføre seg når man er i en bestemt sosial posisjon (Repstad 1997:49). Slike normer og forventninger kan uttrykkes av andre individer, men de vil også etter hvert bli internalisert av individet selv, det vil si gjort til en del av individets egne normer og virkelighetsforståelse. Det knytter seg et sett av regler, formelle og uformelle, til hvordan folk i bestemte posisjoner oppfører seg og hva de gjør (Repstad 1997:48-49).

”Forholdet mellom forventninger og normer uttrykkes gjerne på følgende måte: Når forventningene får en viss stabilitet over seg, slik at de samme forventningene melder seg i samme type situasjoner, kalles disse stabile forventningene gjerne normer” (Repstad 1997:49).

Normene er regler om oppførsel og oppgaver som er knyttet til rollene uavhengig av hvilke personer som fyller dem. En rolle kan dels være bygd opp av forventningene hver enkelt har til hva som skal gjøres, dels til hvordan arbeidet skal utføres. Det kan altså være forventninger til både stil og innhold i rollen. På en arbeidsplass finnes det ofte uformelle normer om at yrkesutøvelsen skal være preget av jovialitet og godt humør, særlig ved sosial kontakt mellom jevnbyrdige (Repstad 1997:49). I rollen som miljøansvarlig fins det kanskje uformelle normer som er knyttet til det ansvaret vedkommende har. Kanskje eksisterer det også uformelle normer som er knyttet til å være en del av en miljøsertifisert virksomhet.

Forventninger man opplever kan være reelle eller innbilte. Det avgjørende for den enkelte er hvilke forventninger vedkommende tror rettes mot en. Hvis forventningene er innbilte, snakker sosiologer om fiktivt normpress. Fiktivt normpress kan prege rollene like mye som om det sto reelle normsendere bak (Repstad 1997:49-50), og normpress om å ta miljøhensyn kan da virke på begge måter. Kanskje kan innbilte forventninger forsterke det faktiske normpresset. Det eksisterer kanskje et normpress om å ta miljøhensyn i samfunnet, men hvis

man i tillegg innbiller seg andre forventinger utenfor dette, vil det kunne forsterke effekten på miljøet ved at man tar mer miljøhensyn enn hva som i realiteten er forventet av en.

3.2.2 Sanksjoner og sosialisering

For at normer skal få gjennomslagskraft og effektiv styring over individenes handlinger må det knyttes sanksjoner til dem (Martinussen 1991). Sanksjoner kan være positive eller negative, de kan være åpenbare, men også nesten umerkelige. For eksempel i form av lett hoderysting når en har sagt noe galt, eller et oppmuntrende smil når en har oppført seg slik det forventes av en. Sanksjoner kan være formelle eller uformelle. En formell sanksjon kan for eksempel være fengsel eller bøter. En uformell sanksjon kan være et surt blikk eller kommentar. Desto sterkere sanksjonene er, jo større sannsynlighet er det for at folk retter seg etter normer og forventninger (Repstad 1997:50). Man kan si at konformitet belønnes, mens avvik straffes (Martinussen 1991:84).

I en sosialiseringsprosess vil sanksjoner være et redskap for å få folk til å vokse inn i roller, og å tilegne seg de normer og ferdigheter som er knyttet til det å leve i samfunnet generelt, og til å handle i samsvar med bestemte roller. Sosialisering omfatter mer enn bevisst og målrettet læring. En nykommer på en arbeidsplass vil kanskje få målrettet undervisning om hvilke oppgaver vedkommende skal utføre, men vil også bli sosialisert inn i sin rolle på en mer diffus måte (Repstad 1997:50-51, Martinussen 1991). En nykommer i en miljøsertifisert virksomhet vil kanskje møte mer eller mindre klare sanksjoner når han eller hun ikke gjør håndterer avfallssortering, slukking av lys, utskrifter eller lignende på riktig måte. En lærer gjennom hvordan andre kolleger opptrer i virksomheten.

Normer og verdier internaliseres, vedlikeholdes og endres gjennom sosialiseringsprosesser. De er både en internalisert del av vår sosiale identitet og egenskaper ved det samfunnet vil lever i. Samfunnet kan oppfattes som et system der mennesker regulerer atferden sin etter hverandre. Denne atferden reguleres ikke bare av juridiske lover og forordninger. Moralske normer er viktig som korrigerer av sosial atferd (Fjørtoft og Skorstad 1998:14-15). Normer er dynamiske og endrer seg gjennom kommunikasjon og samhandling (Martinussen 1991).

Man kan skille mellom primærsosialisering og sekundærsosialisering. Den primære sosialiseringen er stort sett den sosialisering som finner sted i barndommen, og innenfor familiens rammer. Sekundærsosialisering forekommer innenfor skole, barnehage og

arbeidsplassen. I vår tid kan også fjernsyn og internett betegnes som slike arenaer. Når det gjelder verdier, holdninger, normer og regler knyttet til miljø, kan det tenkes at fjernsyn og internett har bidratt til å påvirke individers oppfatning av miljø og miljøproblemene vi står overfor. Sosialisering på arbeidsplassen er den form for sosialisering som er sentralt i denne studien. Mange sosiologer understreker at sekundærsosialisering kan virke sterkt styrende på menneskers væremåte (Repstad 1997:51-52). Og når det gjelder det å ta miljøhensyn, noe jeg anser å bli en stadig sterkere norm i dagens samfunn, vil det muligens påvirke ansatte i en miljøsertifisert virksomhet. Ved at flere virksomheter miljøsertifiseres, er det stadig flere regler og normer mennesker må forholde seg til, både på arbeidsplassen, men også ellers i dagliglivet. Ofte vil en etterleve forventninger og normer fordi en får lønn for arbeidet, men ved en internalisert rolleatferd gir vi på en mye mer inderlig måte vår subjektive tilslutning til den atferd som hører til rollen. Gjennom internalisering tas holdninger og innstillinger inn i egen personlighet (Repstad: 51-52).

3.2.3 Normsosiologi som mikrososiologi

I denne studien ønsker jeg å finne ut av, og forklare atferd hos en liten gruppe enkeltindivider. Jeg legger vekt på hvordan menneskene blir styrt av samfunnet omkring. Rolleforventningene kan være strenge, men også mer løse (Repstad 1997:52). Hvilke forventninger menneskene i denne studien opplever kan styre deres atferd, i større eller mindre grad, alt ettersom hvor sterkt de oppfatter at forventningene om å handle miljøvennlig er.

Veldefinerte roller, som er strenge forventninger til en rolle, kan virke begrensende på vår frie individuelle utfoldelse, men samtidig kan det virke positivt i den forstand at man vet hva man har å gjøre, og hva man skal forholde seg til. Uklart definerte roller kan ofte være mer utfordrende, fordi det fører til usikkerhet (Repstad 1997:52-53) Rollen som medborger i det norske samfunn, så vel som i det internasjonale, kan medføre visse forventninger til å ta ansvar for miljøet, men hvordan mennesker oppfatter disse forventningene er det vanskelig å si noe om. Det blir likevel relevant å undersøke hvilken oppfatning menneskene, i de to virksomhetene jeg studerer, har av hvilket ansvar de har for å ta vare på miljøet. Og om de selv føler at virksomhetens miljøsertifisering har forsterket deres holdninger og handlinger knyttet til dette.

Personer kan også ha avvikende normer i forhold til majoriteten i samfunnet (Repstad 1997:53-54). Hva som er normen knyttet til å ta miljøhensyn har jeg ikke en fullverdig

oversikt over. Men ut ifra egne observasjoner i media, og kunnskap om hvor mange virksomheter som miljøsertifiseres, kan det se ut som at normer rundt det å ta miljøhensyn stadig blir sterkere. Å opptre miljøvennlig blir ofte ansett som det moralske riktige å gjøre, og enda flere velger elektriske biler, og gjennomfører andre nyttige miljøtiltak. Man finner allikevel folk som avviker fra denne normen, og årsaken til dette kan være varierende. Kanskje har ikke sosialiseringen fungert godt nok, og menneskene har muligens ikke internalisert normene nok til at det har betydning for atferden.

3.2.4 Normkonflikt og rollekonflikt

Normene som rettes mot oss er ikke alltid entydige i en hver situasjon. Ofte kommer man opp i situasjoner der det oppstår en normkonflikt. Det innebærer at det i situasjonen dukker opp til dels motstridende normer som ikke kan følges fullt ut samtidig (Repstad 1997:55). En familiefar/mor kan føle seg trukket mellom to normer, en norm om å ta miljøhensyn og en norm om å komme presis på jobb og følge opp barna med aktiviteter i hverdagen. Skal han/hun følge normen om å ta miljøhensyn bør han/hun ikke bruke bil. Men for å rekke både jobb og aktiviteter er kanskje bil det beste alternativet. Slik kan normkonflikt oppstå, og man ser at det å forholde seg til et komplekst sett av normen kan være vanskelig. Man kan også havne i en rollekonflikt, som innebærer at forventningene til to ulike roller blir vanskelige å forene. Sanksjonene som er knyttet til de ulike valgene kan være med på å avgjøre hva en velger å gjøre (Repstad 1997:55-56, Martinussen 1991:87-91). Men er sanksjonene svake, vil kanskje det som er mest individuelt rasjonelt bli prioritert. Teorien om rasjonelle valg kommer jeg tilbake til nedenfor.

3.2.5 Grupper

Svært mange av våre handlinger gjør vi som medlemmer i en gruppe. Sosiologer bruker ofte gruppetilhørighet til å forklare det enkelte gruppemedlems holdninger og atferd. Det er de herskende normer og forventinger i gruppa som styrer enkeltmedlemmets handlinger og oppfatninger. Primærgruppene er de som betyr mest for oss, og er ofte derfor de som påvirker i størst grad. Sekundærgrupper er på den andre siden mer instrumentelt orientert, altså rettet mot mer avgrenset mål (Repstad 1997:56-57). Ansatte og kollegaer i en stor miljøsertifisert virksomhet er en typisk sekundærgruppe, og sannsynligvis eksisterer det flere normer innenfor arbeidsplassen de arbeider i. Bestemte normer vil være fremherskende i en gruppe.

Normene vil i større eller mindre grad internaliseres i det enkelte gruppelem – bli en del av hans eller hennes verdier og virkelighetsoppfatning (Repstad 1997:56-57). Spørsmålet er da om det eksisterer en norm om å ta miljøhensyn, og om menneskene i mitt utvalg har blitt påvirket av dette.

3.3 Kritikk til normsosiologi

Normsosiologi er en kausalteoretisk posisjon som forklarer aktørenes handlinger som determinert av sosiale normer, enten de plasseres utenfor individet i samfunnet som kollektiv bevissthet (Durkheim) eller i individene som internaliserte normer (Parsons) (Hagen 1999). Kritikk til denne sosiologiske retningen bygger på at de overdriver forventningenes og normenes evne til å styre individenes holdninger og atferd. Enkelte teoretikere har ment at denne type sosiologi tar for lite hensyn til at mennesker også bevisst og aktivt prøver å maksimere egennytte. Mennesker ønsker også å fremme egne mål og interesser så langt de kan innenfor de rammene de til enhver tid opplever (Repstad 1997:58).

Kritikken som rettes mot normsosiologi er forenelig med min egen oppfatning etter å ha utført analysen. I min studie er det også relevant å se på hvordan menneskene rasjonaliserer valgene sine. Mennesker som arbeider i en miljøsertifisert virksomhet vil kanskje la seg påvirke av sosiale normer knyttet til miljøarbeidet, men avhengig av styrken på denne og andre forhold, kan det være andre prioriteringer som overstyrer de sosiale normene og forventningene.

Dette bringer meg inn på Teorien om rasjonelle valg (TRV), som viste seg å være relevant i min analyse. Selv om aktører blir styrt av sosial kontroll, normer og forventninger, vil de ifølge TRV også styres ut fra rasjonelle ønsker, oppfatninger og valg. Jeg velger å presentere TRV grundig. Dette gjør jeg fordi funnene i analysen indikerer at aktørene handler individuelt rasjonelt i mange sammenhenger.

3.4 Teorien om rasjonelle valg (TRV)

3.4.1 Rasjonelle handlinger

TRV gjør rasjonalitet til sitt primære mikrofundament. Teorien bygger på to teoretiske grunnprinsipper. *Metodologisk individualisme*: Alle sosiale fenomener skal forklares som et resultat av individuelle aktørers handlinger. Det andre grunnprinsippet er at mennesker er

rasjonelle; hvilket betyr at det ligger en bevisst mål-middel-kalkyle til grunn for deres handlinger (Aakvaag 2008:97, Liebe and Preisendorfer 2010). Å velge miljøvennlig er ikke en selvfølge, og ofte kan det derfor være at aktørene velger bevisst ut ifra egen nytte. I miljøforskning er TRV brukt til å forutsi økologisk persepsjon, holdninger og atferd på mikronivå, og for å belyse miljøkonsekvensene på makronivå. Teorien blir i miljøsociologi ofte brukt til å forklare atferd knyttet til avfallssortering, energisparing og transportbruk (Liebe and Preisendorfer 2010). TRV brukes i denne avhandlingen for å forklare hvordan individuelt rasjonell tankegang ofte prioriteres foran å følge en norm eller å handle kollektivt rasjonelt. Hvis normene i virksomheten og samfunnet generelt ikke er sterke eller internaliserte nok til å styre aktørenes handlingsvalg på alle områder, kan muligens teorien om rasjonelle valg forklare hvordan menneskene i dette utvalget opptrer gjennom å handle individuelt rasjonelt i enkelte sammenhenger.

Det er særlig tre ikke-sosiologiske moderne teoritradisjoner TRV bygger på og viderefører, *Politisk kontraktsteori, utilitaristisk moralfilosofi og klassisk samfunnsøkonomi*. TRV begynte å gjøre seg gjeldende på 1960-tallet, og den har fortsatt en sterk posisjon innenfor sosiologien. Jon Elster er en av de mest profilerte representantene for tradisjonen, og generelt er det stor enighet blant teoretikere i denne teorien. Derfor lener jeg meg på Jon Elster, gjennom Gunnar Aakvaags beskrivelse av TRV som gjengir essensen i teorien. *Sosiologisk bytteteori*⁵ er en viktig understrømming i TRV, men i løpet av 1970-tallet dreide fokuset innenfor tradisjonen mer i retning av å undersøke hva som kjennetegner individuelle aktørers *rasjonelle valg* og bort fra bytteprosesser. TRVs foretrukne redskap for å analysere strategisk samhandling er *spillteori*, og det vil også bli beskrevet nedenfor (Aakvaag 2008:97-98, Elster 1989).

3.5 Grunnstrukturen i teorien om rasjonelle valg

Menneskelig handling kan først og fremst forklares med en filteringsprosess hvor en rekke handlingsalternativer faller bort av rent objektive fysiske, kognitive, økonomiske, juridiske og politiske grunner. Mennesket kan for eksempel ikke fly, og heller ikke stemme på et politisk parti som ikke eksisterer. Det som står igjen av alternativer er det som kjennetegner TRV, og aktøren vil velge det alternativet som gir det beste utfallet gitt hans eller hennes ønsker og

---

⁵ Sosiologisk bytteteori: Fellesbetegnelse på teorier som forutsetter at sosial samhandling er en bytteprosess, der personer eller grupper bytter materielle og immaterielle goder med sosial eller symbolsk verdi. Bytteteori legger vanligvis vekt på at deltakerne i bytteprosessen er rasjonelle aktører, og at deres deltakelse bygger på rasjonelle valg ut fra individuelle egeninteresser (Sosiologisk leksikon 2004:43).

oppfatninger. Det beste alternativet er hva aktører tror er det mest effektive middelet til å tilfredsstille hans eller hennes ønsker (Aakvaag 2008:101, Elster 1989). Eksempel på dette kan være å velge bil som transportmiddel fremfor noe annet, da dette kan være mest effektivt, tidsbesparende og komfortabelt. TRV hevder altså at mennesker handler *instrumentelt rasjonelt*. Det vil si at vi fatter *bevisste* handlingsvalg hvor vi velger alternativet som vi oppfatter som mest *nyttig* med henblikk på å realisere våre ønsker (Aakvaag 2008:102). Ønsker jeg å ta mest mulig hensyn til miljøet med mine handlingsvalg, velger jeg derfor å sortere søppel, da dette er mer miljøvennlig enn å kaste alt i restavfall. Selv om dette kan være tilfellet, finnes det også situasjoner hvor andre handlingsvalg blir prioritert, fordi det gir andre fordeler.

Aktør- og handlingsforståelsen til TRV inneholder tre hovedelementer: 1) Ønsker, 2) Oppfatninger og 3) Selve valget. Handling forklares med hvilke muligheter og ønsker en har, og hva mennesker kan og vil gjøre. Hva man faktisk velger avhenger av behov, preferanser og ønsker (Elster 1989:14). Elster argumenter også for at ønsker og muligheter er to faktorer som spiller inn på handlingsvalget, men også at ønsker og muligheter kan påvirke hverandre (Elster 1989).

3.5.1 Ønsker

Ønsker og preferanser kan defineres som *fremtidige tilstander aktøren akter å realisere*, og kommer til uttrykk gjennom evnen til å *rangere* ulike handlingsalternativer etter deres ønskelighet. Ønsker kan være både egoistiske og altruistiske, og de foreligger forut for situasjonen vi befinner oss i. Hva folk ønsker seg er individuelt, og alle ønsker er ikke nødvendigvis egoistiske. Å ønske et bedre miljø trenger ikke kun være på grunn av egennyttige årsaker. TRV hevder at det går an å stille noen *formale krav* til hvordan ønskene bør være for å være rasjonelle. Ønsker må være *komplette*. Det innebærer at alle tilgjengelige alternativer lar seg rangere i forhold til hverandre. En form for *arasjonalitet* i dette tilfellet er likegyldighet, hvor en ikke klarer å rangere to alternativer. En annen form for arasjonalitet er *inkommensurabilitet*, hvor to alternativer er så kvalitativt ulike at det er umulig å sammenligne dem. For at ønsker skal være rasjonelle må en unngå logisk selvmotsigende ønsker. Ønskene må også være *logisk realiserbare* i verden slik vi kjenner den.

Noen mer substansielle krav til rasjonelle ønsker er at de må være *stabile*, for at en skal få mulighet (tid) til å realisere dem. At ønskene er *fremtidsrettede* er også et krav. Selv om en

opplevelse ikke blir mindre verdt bare av å befinne seg i fremtiden, er det allikevel rasjonelt å undergrave verdien av fremtiden noe, sammenlignet med verdien av nåtiden. Dette kan spesielt gjelde miljøets fremtid ettersom konsekvensene av dagens handlinger ofte ligger langt frem i tid. *Kortsiktighet* er imidlertid irrasjonelt, da det å nedprioritere fremtiden kan ødelegge for en. Hvis en ikke tenker på miljøet eller klimaet nå, vil det kunne ødelegge for mange i fremtiden. Rasjonelle ønsker må til sist ha blitt til på riktig måte, det vil si på *en planlagt og kontrollert måte*. De er da *autonome*. Elster hevder at en autonom person må kunne identifisere seg med sine ønsker i den forstand at hun eller han ikke ser noen grunn til å oppgi dem når vedkommende blir klar over hvordan de er blitt til (Aakvaag 2008:102-106, Elster 1989).

TRV peker også på viktige former for heteronome ønsker, altså ønsker som ikke har blitt til på en planlagt og kontrollert måte, men er et produkt av ytre påvirkning. Muligheter kan være med på å forme våre ønsker, noe som kalles for *adaptive preferanser*. Om vi vet vi ikke kan oppnå noe, vil vi justere ønskene deretter. En annen hovedtype av heteronome ønsker er ønsker som er styrt av hva alle andre gjør. En blir *konform* med hva signifikante andre gjør. *Antikonformisme* er å velge noe som er motsatt av hva alle andre gjør fordi man ønsker å skille seg ut (Aakvaag 2008:106, Elster 1989).

3.5.2 Oppfatninger

En aktørs oppfatninger er hans eller hennes *kunnskap om verden*, og særlig kunnskap om situasjoners handlingsalternativ og deres konsekvenser. Mennesker handler ikke alltid på grunnlag av hvordan verden objektivt er, men ut fra hvordan den subjektivt oppfattes. Ifølge TRV må rasjonelle oppfatninger være basert på *all tilgjengelig informasjon*. En oppfatning trenger ikke være sann for å være rasjonell, men det er viktig at de er basert på all informasjon aktøren besitter. Informasjonen må da være grunnen til en har den oppfatningen en har. En form for irrasjonelle oppfatninger er *vanetenkning*⁶ og *fordommer*⁷ (Aakvaag 2008:106-107, Elster 1989). Det kan være vanskelig å handle ut fra all tilgjengelig informasjon innenfor tema miljø. Det er et såpass komplekst felt, og miljøproblematikken kan være vanskelig å få en fullverdig oversikt over. For eksempel vet kanskje ikke alle at Scampi er en miljøversting

---

⁶ Vanetenkning: allerede etablerte oppfatninger sitter så dypt og rotfestet at man ikke klarer å revidere dem i lys av ny informasjon (Aakvaag 2008:10-107).

⁷ Fordom: er en holdning eller oppfatning basert på mangelfull kunnskap som disponerer en person til å uttrykke antipati overfor personer, grupper, ideer eller objekter (snl.no).

(ecolabel.no). Slik ”tilfeldig” kunnskap, som har betydning i den store sammenhengen, kan være vanskelig å få oversikt over.

Oppfatninger må ifølge TRV også være *basert på tilstrekkelig informasjon*. For å handle rasjonelt er det noen ganger nødvendig å skaffe seg videre informasjon før man gjør handlingen. Det er ikke alltid en vil ha tid til dette, og dette kalles for et *innsamlingsparadoks*: Vi har ikke nok informasjon til å avgjøre hva som er den optimale tiden å bruke på informasjonsinnhenting på det tidspunktet beslutningen om informasjonsinnhenting skal fattes. Et annet problem er situasjoner preget av *objektiv usikkerhet*. I slike situasjoner vil det ikke være mulig å få tilstrekkelig informasjon til å handle rasjonelt. Et siste informasjonsproblem som dukker opp i spillteori er såkalte spill uten løsning (Aakvaag 2008:107).

Oppfatninger må også være *logisk konsistente* for å være rasjonelle. Det betyr at oppfatningene må være sanne. Det blir irrasjonelt å tro at alle tjener over gjennomsnittet, da dette ikke er mulig. Oppfatninger skal også være *logisk korrekt dannet*. En vanlig statistisk feilslutning er for eksempel å generalisere på grunnlag av egne erfaringer. Oppfatningen skal til slutt også være *upåvirket av ønsker* for å være rasjonelle. Der ønsker former oppfatninger, står vi overfor den typen irrasjonalitet som kalles *ønsketenkning*⁸. (Aakvaag 2008:108-109).

3.5.3 Handlingsvalget

Handlingsvalget er det som *utløser handlingen*. Det er en bevisst og overveid beslutning om å iverksette det beste og mest effektive av tilgjengelige alternativer med henblikk på å realisere ønsker i lys av oppfatninger. For at handlingsvalget skal være rasjonelt må aktøren *velge det beste alternativet*, altså det beste middelet for å nå målet. En vanlig form for irrasjonalitet knyttet til handlingsvalg er *viljesvakhet*⁹. Med viljesvakhet har man ofte bedre grunner til å gjøre noe annet enn det som egentlig er det beste. Et godt eksempel på viljesvakhet er å velge umiddelbar behovstilfredsstillelse fremfor langtidsinvestering selv der man mener at det siste

---

⁸ Ønsketenkning: betyr at man lar sine ønsker om hvordan verden bør være, påvirke hvordan man tror den faktisk er. Ønsketenkning blir problematisk og irrasjonelt fordi gale oppfatninger gir dårlig grunnlag for å realisere ønsker. Det sies at en moderat dose ønsketenkning kan være bra fordi det øker selvbildet, det er bare viktig å begrense det (Aakvaag 2008:108-109).

⁹ Viljesvakhet: Psykiske krefter som hat, kjærlighet, begjær, vaner osv. har en evne til å overstyre fornuften og få mennesker til å gjøre noe de i utgangspunktet ikke mener er best (Aakvaag 2008:109).

alt i alt ville vært det beste (Aakvaag 2008:109). Å velge å bruke bil av praktiske hensyn, kan komme i veien for et ønske om å ta miljøhensyn. Det kan tenkes at mange er viljesvake når det gjelder å investere i miljøets fremtid. Å gi slipp på komforten vi har, er et eksempel på hva folk ikke ønsker å ofre i mange sammenhenger.

For at handlingsvalget skal være rasjonelt må man også *velge et alternativ fordi det faktisk er det beste alternativet*. Ønsker og oppfatninger må i egenskap av grunner forårsake eller utløse handlingen. Velger man noe ut ifra vane, tradisjon, følelser eller lignende, og ikke tenker over handlingsvalget, er man irrasjonell ifølge TRV. Dette kan bli problematisk når man tenker på avfallssortering, som fort kan bli en innarbeidet vane. Men handlingen er jo ikke nødvendigvis irrasjonell av den grunn. *Å ta et valg på riktig måte* er også et krav til rasjonelle handlingsvalg. Når man befinner seg i en presset situasjon kan det være fort gjort å gjøre irrasjonelle handlingsvalg. Beslutninger kan bli gjort på gal måte, uten at man har rukket å tenke seg om. Dette blir en form for irrasjonalitet. Ifølge TRV er det et krav om å ta overveide handlingsvalg (Aakvaag 2008:110).

Det er mange krav TRV stiller til rasjonelle ønsker, holdninger og handlingsvalg. Jeg valgte å presentere disse fordi det gir en god oversikt over hvor mye aktøren må ta hensyn til for å handle rasjonelt. Empirien i denne studien viser imidlertid at individuelle vurderinger og handlinger knyttet til miljø er mer enn rasjonelle valg.

3.6 Strategisk samhandling: Spillteori

Den rasjonelle aktør er aldri alene, og når vi foretar våre handlingsvalg, må vi ta høyde for at det befinner seg andre rasjonelle aktører i våre omgivelser. Hvorvidt vi lykkes med å realisere våre ønsker avhenger av hva også andre gjør. TRV kaller dette strategiske omgivelser vi må ta hensyn til (Aakvaag 2008:110-111).

Innen TRV er spillteori det primære rammeverket for analyser av strategisk samhandling. Spillteori kommer opprinnelig fra økonomisk teori og ble utviklet av matematikeren John von Neumann (1903-1957) og den østerrikske økonomen Oskar Morgenstern (1902-1977), og har senere også vist seg fruktbar i samfunnsvitenskapen og sosiologien (Aakvaag 2008, snl.no).

Spillteorien illustrerer flere ulike spill. Spillteori analyserer strategiske interaksjonsforhold der flere aktører skal velge mellom alternativer på grunnlag av egne preferanser når det gjelder de mulige utfall, og hvor aktørene har mer eller mindre kjennskap til de øvrige spillernes

valgmuligheter og preferanser. Hver enkelt spiller velger mellom et visst antall strategier, og spillerne velger strategi uavhengig av hverandre (Aakvaag 2008:111). Den mest kjente spillteoretiske modellen er *fangens dilemma*, som ofte nyttes for å beskrive allmenningens tragedie.

3.6.1 Miljøspillet

De samlede virkingene av våre uskyldige og ofte velmente enkelthandlinger, kan være katastrofale for mennesker og miljø. Mange miljøproblemer skyldes slike handlinger som hver for seg er uskadelige. Om ingen hadde visst konsekvensene av de små ”ubetydelige” handlingsvalgene vil jeg tro miljøsituasjonen i Norge ville sett annerledes ut i dag. Men nå er det slik at de aller fleste voksne (og unge) mennesker vet hvilke konsekvenser økt CO2 utslipp kan få, og hvorfor folk tar de valgene de gjør kan belyses i en spillteoretisk sammenheng.

En relevant hypotese i denne sammenheng er at aktørers atferd i mange spilliknende situasjoner foretrekker kortsiktige, sikre og individuelle goder fremfor langsiktige, usikre og kollektive goder, for eksempel godt miljø. Et aktuelt miljøeksempel er valget om privatbil eller kollektivtransport. Å velge privatbil kan anses som en kortsiktig og sikker individuell gode, men i miljøsammenheng vil det få negative konsekvenser. Dette eksemplet kan illustreres i en lignende modell som med *fangens dilemma*. I en miljøspillmodell ville det vist seg at å reise kollektivt er det beste for miljøet, og om begge parter velger dette vil det også bli mest rettferdig for begge (alle) aktørene.

3.6.2 Allmenningens tragedie

I stedet for å snakke om to personer som spiller mot hverandre, dreier *allmenningens tragedie* – som miljøspillet om at den enkelte aktør spiller mot mange andre. Når saken gjelder å etablere et såkalt kollektivt gode, kjennetegnes det av at ingen enkeltaktører kan produsere noe sånt på egen hånd, og av at alle kan nyte godt av det når det først er etablert, også de som ikke har bidratt til å produsere det (Aakvaag 2008:114). Spillteorien allmenningens tragedie viser at det ikke alltid går bra å dele kollektive goder. Blant rasjonelle aktører som forsøker å realisere et kollektivt gode oppstår nemlig et *gratispassasjerproblem*: Alle ønsker å nyte godt av det kollektive godet uten selv å bidra til å frembringe det (Aakvaag 2008:114, Benjaminsen & Svarstad 1998:299).

For hver enkelt samfunnsborger er det å ikke bidra en dominant strategi. Hvis alle andre tar miljøhensyn, vil jeg nyte godt av ren luft og et bedre miljø uten å ha bidratt selv. Hvis ingen av de andre tar miljøhensyn, vil mitt bidrag uansett være bortkastet. Resultatet er at ingen tar miljøhensyn og at miljøet og luften bare blir verre. Utfallet er *suboptimalt*¹⁰. Alle ville vært bedre tjent med at alle tar miljøhensyn, men individuelt rasjonelle aktører vil alltid velge den dominante strategien. Individuell og kollektiv rasjonalitet står i motsetning til hverandre (Aakvaag 2008:114-115).

Det finnes selvfølgelig flere ulike situasjoner og tilfeller, hvor aktørene også kan samarbeide og komme frem til en enighet. Det er også viktig å tillegge strukturen en rolle i den rasjonelle valgprosessen og i spillteoretiske sammenhenger.

Intenderte og uintenderte konsekvenser

Aktører kan handle både individuelt og kollektivt rasjonelt, og konsekvensene av disse handlingsvalgene kan være både intenderte og uintenderte. Jeg presenterer de ulike konsekvensene fordi det forteller noe om hvordan mindre gjennomtenkte handlinger kan føre til uintenderte negative eller positive konsekvenser for miljøet.

Intenderte positive konsekvenser foreligger der mange aktører i fellesskap klarer å planlegge, og bli enige i å samordne sine individuelle handlinger og realisere aggregerte utfall som alle vil være tjent med, og som ingen vil klare å realisere på egenhånd. (Aakvaag 2008:118).

Intenderte negative konsekvenser tar gjerne form av situasjoner typen allmenningens tragedie, hvor individuelt rasjonelle aktører velger gratispassasjer-strategien fordi det er den dominante strategien. Dette kan få katastrofale følger sammenlignet med om en hadde valgt andre alternativer. Et typisk eksempel på dette, som Aakvaag (2008) bruker, kan være mangelen på en bindende global miljøpolitikk. På tross av alle varslere fra forskere om de omfattende miljøproblemene verden står overfor, synes representantene for hvert enkelt land (det finnes unntak) i klimaforhandlinger å resonnerer slik at uansett hva de andre gjør er det best for oss ikke å bidra – vel vitende om at klodens eksistens settes på spill (hvis man ser i det lange løp) (Aakvaag 2008:118).

---

¹⁰ En løsning er optimal hvis det ikke finnes noe annet utfall som er bedre for minst en av spillerne uten å være verre for noen av dem. En løsning er suboptimal hvis det finnes et slikt utfall (Aakvaag 2008:111).

Uintenderte positive konsekvenser foreligger der aktører uten bevisst å intendere det bidrar til å frembringe positive aggregerte konsekvenser (Aakvaag 2008:118). *Uintenderte negative konsekvenser* forekommer når enkeltaktører hver for seg forsøker å ivareta sine interesser, men hvor det fører til at ingen får gjort det, og dette uten at de oppfatter eller intenderer koblingen mellom eget handlingsvalg og det negative aggregerte utfallet (Aakvaag 2008:118-119). Mange av valgene aktørene i dette utvalget tar kan få både negative og positive konsekvenser, men det er ikke alltid konsekvensene av handlingene de tar er intenderte.

3.7 Kritikk til teorien om rasjonelle valg

TRV er et svært gjennomarbeidet og systematisert teoriprogram innen sosiologien, allikevel har teorien fått begrenset gjennomslag. Kritikken går blant annet ut på at TRV muligens overspiller aktørens refleksivitet ved å hevde at menneskelig handling normalt er tuftet på en bevisst kalkyle der den handlende aktør mentalt gjennomgår og vekter alle tilgjengelige alternativer for så å velge det som er best i lyst av vedkommendes oppfatninger og preferanser (Aakvaag 2008:120). Andre teoretikere (Bourdeu) vil hevde at mennesker heller handler ut ifra en praktisk sans. En kan kanskje si at folk handler på grunnlag av en innarbeidet automatikk, som bidrar til en viss flyt i samfunnslivet (Aakvaag 2008:121). Et eksempel kan være å sortere søppel. Hver gang man sorterer søppel, gjennomgår og vekter man ikke alle mulige alternativer.

En annen innvending Aakvaag (2008) går inn på er at rasjonalitet i TRV innebærer at enkeltsubjekter manipulerer objekter (inkludert mennesker) mest mulig effektivt. Habermas peker på at enkeltsubjekter heller diskuterer seg frem til en gjensidig forståelse (enighet) med en eller flere likeverdige medsubjekter gjennom den gjensidige utveksling og vekting av argumenter. *Kraften i det bedre argument* vil partene føle seg forpliktet til å følge (Aakvaag 2008:123), og det er dette aktørene heller vil handle ut ifra. Å diskutere Habermas teori om kommunikativ handling knyttet til empirien i denne avhandlingen kunne vært interessant, men fordi jeg må begrense meg, lar jeg dette ligge.

En innvending mot TRV er også at teorien overser at ønsker og oppfatninger er situasjonsavhengige. Handlingsvalget er ikke noe man gjør isolert fra andre aktører, men er noe man gjør sosialt i et felles sosialt rom hvor aktører kommuniserer med hverandre på verbale og ikke-verbale måter (Aakvaag 2008:123). Det har også blitt reist kritikk til TRVs

svar på hvordan individuelle rasjonelle aktører handler (allmenningens tragedie). Teorien forklarer dermed ikke hvordan kollektive goder vi allerede har, har kommet til (Aakvaag 2008:124). Selv om dette er en interessant innvending også for tema om miljø, er det en diskusjon jeg lar ligge i denne avhandlingen.

En innvending til er at TRV ofte legger for lite vekt på hvordan sosiale strukturer påvirker aktøren gjennom å forme ønsker. Her menes det at TRV bør fokusere mer på internalisering av sosiale forventninger (Aakvaag 2008:125), noe som er relevant i min analyse og som jeg diskuterer. Målet er å se på om signifikante andre og virksomheten påvirker en individuell aktørs holdninger og handlinger. Ingen individer er ferdig konstruert, vi går gjennom ulike former for sosialiseringprosesser både i barndommen og på andre arenaer.

En siste kritikk som er reist mot TRV er at den undervurderer normers betydning i samfunnslivet. Og i den grad de har et normbegrep, beskriver ikke teorien normers betydning godt nok (Aakvaag 2008:121). Innvendingen mot TRV er at teorien ikke har en fullgod forståelse av menneskets sosialitet. Normer fastsetter hvordan interaksjon skal foregå, hvem som tar ansvar innenfor ulike områder, og ikke minst hvordan personer bør handle (Aakvaag 2008:122, Korsnes mfl. Sosiologisk leksikon 2004), og TRV ser heller på aktøren som mer isolert fra de sosiale normene vi tar til oss i løpet av livet. En annen innvending mot TRV er hvordan teorien beskriver at man har et instrumentelt og kalkulerbart forhold til normer. Normer er ikke nødvendigvis noe man bevisst handler etter (Aakvaag 2008:122), det kan også være ubevisste eller internaliserte normer man ikke lenger tenker over.

En teori som er beslektet med TRV er Teorien om overveid handling¹¹, som vi finner i samfunnspsykologien. Men en stor forskjell er at Teorien om overveid handling fokuserer mer på hvilken betydning sosiale normer og holdninger har for atferden til mennesket.

3.7.1 Teorien om overveid handling

Hensikten med teorien om overveid handling¹² er å adressere relasjonen mellom holdning og viljestyrt atferd (Kraft 2002, Ajzen og Fishbein 1980, 2010, Ajzen 2005). I teorien om overveid handling antas det at *holdning til atferden* og *subjektiv norm* er to prediksjoner som resulterer i en intensjon om å utføre en atferd. Holdningen til atferden representerer hvorvidt

---

¹¹ Teorien om overveid handling: For en mer grunnleggende beskrivelse av denne teorien, se Pål Kraft, "Opplevd atferdskontroll (PBC) i Teorien om planlagt atferd. Teoretiske og metodologiske betraktninger" 2002.

¹² Teorien om overveid handling: For mer utdypning av denne teorien, se Ajzen og Fishbein.

personen vurderer atferden som positiv eller negativ, og subjektiv norm er personens persepsjon av det sosiale presset vedkommende utsettes for når han eller hun utfører eller ikke utfører atferden. Holdning og subjektiv norm kan ifølge teorien måles direkte og/eller indirekte (Ajzen og Fishbein 1980, Kraft 2002). I denne avhandlingen er ikke holdninger og subjektiv norm målt direkte, da det ville være vanskelig å få et ærlig svar på hvilken holdning folk har til miljø. De subjektive normene kan også være noe informantene ikke er oppmerksomme på. Gjennom samtaleintervjuene er heller målet å finne antydninger på hvorfor informantene handler slik de gjør, og i tillegg til holdninger og subjektive normer, diskuterer jeg også andre faktorer som har betydning for atferd.

3.8 Struktur- eller aktørtenkning?

Forholdet mellom aktører og strukturer utgjør et sentralt tema i samfunnsvitenskapene. Hvor stor handlingsfrihet ulike aktører har, og hvor mye de ytre strukturelle rammer har å si for utvikling har vært et diskusjonspunkt innenfor sosiologien (Benjaminsen og Svartsad 1998). Innenfor strukturtenkning tar samfunnsviterne utgangspunkt i at det er samfunnssystemer og – forhold, oftest på makroplan, som påvirker samfunnsmedlemmenes handlinger. Gjennom strukturtenkning ses enkeltmennesker som relativt ufrie skapninger som styres av samfunnskrefter utenfor deres egen kontroll. Innenfor aktør- eller individtenkning prøver samfunnsvitere å forklare og forstå samfunnet ut fra enkeltindividenes egenskaper, tanker, motiver, handlinger og samhandling.

En sentral debatt innen miljøsociologi og miljøpolitikk er om årsak og løsning på miljøproblemene ligger i menneskets bevissthet og kunnskap, eller om det er strukturelle forhold som en bør fokusere på (Skorstad 2005). Når jeg velger å forklare empirien med normsociologi er det for å belyse hvordan ytre forhold, altså sosiale normer, og sosialiseringprosesser styrer aktørers handlinger. Jeg bruker teorien om rasjonelle valg fordi jeg ønsker å forklare hvorfor aktørene tar individuelt rasjonelle valg, og for å belyse at individuelt rasjonelle ønsker, oppfatninger og valg kan komme foran kollektivt rasjonelle handlinger som ville gagnet miljøet på en bedre måte. Ut ifra funnene ble det også relevant å se på TRV fordi det viser seg at det må være andre forhold enn normer, verdier og forventninger som påvirker aktørene. Diskusjon rundt hva som genererer aktørenes atferd kommer i analysekapitlene.

3.9 Bruk av teoriene

En økt bevissthet hos mennesker kan være en løsning på miljøproblemene. Dette kan gjøres gjennom primærsosialisering eller sekundærsosialisering som betyr å tilegne seg normer, verdier, ferdigheter og kunnskaper som trengs for å fungere i samfunnet. Arbeidsplassen kan fungere som sekundærsosialisering og er et sted hvor man kan påvirke menneskers samvittighet, holdninger og atferd. Man kan også påvirke mennesker og opprettholde normer gjennom sosial kontroll. Det vil si å bruke uformelle og formelle sanksjoner, som belønning, straff eller økonomiske virkemidler for å påvirke menneskers atferd. I denne studien diskuteres både normer, sekundærsosialisering og sosial kontroll som virkemidler, og jeg undersøker dermed hvilke påvirkningsfaktorer som foreligger, og om det har påvirket de ansatte ved den miljøsertifiserte virksomheten.

Psykologiske teorier om miljøatferd hevder at personligheten og folks handlinger er resultat av psykiske krefter de ikke alltid har kontroll over. Dette går jeg ikke spesielt inn på i denne avhandlingen, men andre ting jeg berører er teorier rundt kognitiv dissonans/konsonans i et forsøk på å tolke og forklare informantenes atferd og handlinger. Sosial kontroll kan også være en årsak til at folk handler slik de gjør. Når det gjelder ansvarsoppfattelse, som jeg analyserer i kapittel 8, er det relevant å vurdere om informantene har en indre eller ytre kontrollplassering. Rotter kaller dette *locus of control*, hvor ytre kontrollplassering går ut på at personer har tendens til å tro at andre personer eller omgivelser har størst innflytelse på utfallet av hendelsen. Med en indre kontrollplassering har man en større tro på at en selv har mer innflytelse på utfallet av hendelsen. Mest vanlig er det at mennesker plasserer seg på midten av en indre og ytre kontrollplassering (Ajzen and Fishbein 2010:154)

4 Metode – en caseundersøkelse

4.1 Innledning

For å besvare problemstillingen har jeg valgt å gjennomføre en caseundersøkelse av to offentlige kontorvirksomheter. Gjennom å bruke en slik metode får jeg gjort en empirisk studie som undersøker ansatte i disse virksomhetene i nåtiden og i sin naturlige kontekst (Yin 1989) Målet med å bruke kvalitativ metode og samtaleintervjuer er å oppnå fylldig informasjon om ansattes holdning til å ta miljøhensyn på jobb og på hjemmebane. Slik kan jeg finne ut hva som genererer potensielt miljøvennlig atferd og handlinger. Sentralt i denne avhandlingen er de metodiske valg jeg har gjort underveis. I dette kapitlet redegjør jeg for metodevalget, utarbeidelsen av intervjuguiden, rekrutteringen av informanter, gjennomføringen av intervjuene, det analytiske etterarbeidet av materialet og etiske betraktninger.

4.2 Forskningsdesign

Denne avhandlingen startet med tanken om å forstå hva som skal til for å få enda flere til å ta miljøvennlige valg i hverdagen. Berit Skorstad har i sin doktorgradsavhandling studert miljøhensyn på tre forskjellige arenaer, og gjennomført tre casestudier av miljøhensyn; *miljøhensyn i hverdagslivet, miljø og fiskeri* og *regional miljøpolitikk*¹³ (Skorstad 2005). Avhandlingen hennes ble en inspirasjon i utforming av denne studien, og jeg ønsket å finne ut hva som får folk til å bli bevisste på miljø og hva som får dem til å ta miljøvennlige valg. Det var også interessant å studere forholdet mellom miljøholdninger og atferd. Problemstillingen ble begrenset til å undersøke effekten miljøsertifisering har hatt på de ansatte i en virksomhet på Østlandet. Dette ble en interessant problemstilling, da det ikke er, så vidt meg bekjent gjort kvalitative undersøkelser på dette tidligere.

For å få en forståelse av hva som genererer miljøvennlig atferd og handlinger, og om miljøsertifisering har hatt en betydning, valgte jeg å intervju ansatte i to offentlige kontorvirksomheter. En miljøsertifisert kontorvirksomhet og en kontrollvirksomhet. Her foretar jeg en komparativ casestudie, i forsøk på å kontrollere hvorvidt funnene fra hovedcase

---

¹³ Doktorgradsavhandling; Miljø, kunnskap og moral. Tre casestudier av miljøomsyn. 2005. Berit Skorstad.

er unike eller felles for den andre casen. Etersom jeg ikke har muligheten til å studere i et *før og etter perspektiv*, altså å se på informantene før og etter miljøsertifiseringen, ble det å bruke en kontrollvirksomhet en alternativ løsning for å få en pekepinn på om ansatte har blitt mer miljøvennlige etter miljøsertifiseringen tok sted. Ved å sammenligne miljøhensyn, holdninger og atferd hos ansatte i to offentlige virksomheter hvor en stor forskjell mellom de to er at den ene virksomheten er sertifisert Miljøfyrtårn, og den andre ikke, håper jeg å kunne gjøre interessante sammenligninger.

4.2.1 Valg av virksomhet

Tidlig i prosjektperioden bestemte jeg meg for å intervju ansatte ved en miljøsertifisert virksomhet. Da problemstillingen og prosjektskissen var på plass tok jeg kontakt med daglig leder ved stiftelsen Miljøfyrtårn, og de hjalp meg med å finne ut hvilke virksomheter som var miljøsertifisert. I utvelgelsen av virksomhet var et av kravene at miljøsertifiseringen fant sted noen år tidligere. På den måten har miljøarbeidet vært en del av virksomheten lenge, og kan forventes å gi grobunn for påvirkning av de ansatte. Kontaktpersonen anbefalte meg å ringe en offentlig kontorvirksomhet som hadde gjort en særlig god innsats med miljøsertifiseringen. Dette ble aktuelt for meg fordi det metodisk sett er gunstig å studere en virksomhet som befinner seg i ytterpunktet. På den måten kan tendenser komme tydeligere frem, og det vil være enklere å se om miljøsertifiseringen har påvirket ansattes holdninger og atferd. Med min problemstilling ville det vært mulig å velge ut flere ulike miljøsertifiserte virksomheter, men på grunn av sjansen for innpass og tilgjengelighet var det fint å velge nettopp denne virksomheten. Jeg hadde Miljøfyrtårn å vise til da jeg kontakter miljøansvarlig i virksomheten, og dette gav meg trolig mer tillitt (Silverman 2005).

Jeg kontaktet miljøansvarlige i virksomheten per telefon og jeg fikk raskt avtalt et møte. Her informerte jeg miljøansvarlig om studien, og jeg la igjen samtykkeerklæringen informantene kunne lese igjennom. Kort tid etter fikk jeg innpass til å intervju.

Etersom virksomheten var stor med mange ansatte i ulike avdelinger, så jeg at det kunne bli interessant å få med informanter fra forskjellige avdelinger. Jeg ville også samle inn både kvinner og menn i ulike aldre som har arbeidet der både før og etter sertifiseringen. At informantene representerer ulik bakgrunn kunne kanskje gi meg mer varierte funn. Å studere ansatte fra kun en avdeling kunne også være et alternativ. Dette kunne muligens si noe om dynamikken mellom ansatte i den avdelingen de arbeider i. Men beslutningen om å velge ut

ansatte fra hele virksomheten var basert på at jeg ville få et bredere bilde av hvordan påvirkningen har funnet sted i virksomheten som helhet, selv om det ikke er mulig å generalisere funnene mine. Jeg presenterte ulike krav for den miljøansvarlige, og hun tok kontakt med aktuelle informanter som kunne delta i undersøkelsen. Jeg hadde muligheten til å kontakte informantene på egenhånd, men det var mer gunstig for meg at den miljøansvarlige tok seg av den delen. De ansatte kjenner til den miljøansvarlige, og dermed tenkte jeg det ville bli enklere å rekruttere personer som faktisk ønsket å stille opp til et intervju. En ulempe med å gjøre det på denne måten kan være at utvalget blir veldig skjevfordelt og valgt ut fra hvem den miljøansvarlige ønsket at jeg skal intervju. Etter å ha møtt informantene opplevde jeg at utvalget var ganske tilfeldig.

To av informantene i dette utvalget var medlemmer av miljøgruppen. Til å begynne med tenkte jeg det kunne bli problematisk å ha med disse informantene i undersøkelsen fordi de i utgangspunktet er involvert i miljøarbeidet. Det viste seg at de hadde vært medlemmer av miljøgruppa i omlag ett og et halvt år. Etter å ha tenkt meg om fant jeg det interessant å få innsikt i hvilke miljøhensyn de tar på hjemmebane også.

4.2.2 Valg av kontrollvirksomhet

Parallelt med intervjuene i den miljøsertifiserte kontorvirksomheten tok jeg kontakt med kontrollvirksomheten jeg hadde valgt ut. I utgangspunktet ville jeg velge en mest mulig sammenlignbar kontrollvirksomhet som også var plassert i Oslo. Det viste seg imidlertid å være vanskelig fordi Oslo kommune er med i miljøfyrtårnnettverket, og omtrent alle offentlige (og private) kontorvirksomheter var miljøsertifisert. Miljøfyrtårn sendte meg en oversikt over kommuner som ikke er med i miljøfyrtårnnettverket, og jeg valgte en offentlig kontorvirksomhet i en av de største kommunene og kontaktet dem. Kontrollvirksomheten jeg bestemte meg for å studere har vesentlig færre ansatte, og konteksten er også en annen sammenlignet med virksomheten i Oslo. Jeg var redd dette kunne være med på å gi et dårligere utgangspunkt for sammenligning, men samtidig er det en rekke andre faktorer som er lik for de to virksomhetene, for eksempel at begge virksomhetene driver med kontor- og papirarbeid. Kontrollvirksomheten havner også inn under kategorien *kontorvirksomhet* som Miljøfyrtårn definerer, og de ville hatt de samme utfordringene knyttet til miljøsertifisering og miljøarbeid som i den andre virksomheten. Vurderingen rundt det å velge denne virksomheten

ble enklere også fordi daglig leder i kontrollvirksomheten fortalte at hvis de skulle miljøsertifiseres, ville de også gjort det gjennom Miljøfyrtårn.

Jeg var bevisst på at grunnlaget for sammenligning var problematisk på bakgrunn av at dynamikken mellom de ansatte blir forskjellig i en liten virksomhet enn i en stor. Det er i utgangspunktet vanskelig å finne ut om miljøsertifisering faktisk har påvirket de ansatte, og ved at kontrollvirksomheten ikke er helt lik, kan det være vanskelig å kontrollere for funnene. Det er også lite jeg kan si om normene i kontrollvirksomheten. Normene om å ta miljøhensyn kan være sterke, men de kan også være svake. Ettersom kommunen de bor i har hatt avfallssortering i mange år, tar jeg forbehold om at de kan ha internalisert miljøvaner som en følge av dette. Jeg tok allikevel en beslutning om å studere denne virksomheten, og bestemte meg for å ta hensyn til forskjellene i konteksten de ansatte befinner seg i når jeg utformet intervjuguiden. Samtidig tar jeg hensyn til forskjellene i tolkningen og analysen av datamaterialet.

Rekrutteringen av informantene ble gjort på en litt annerledes måte enn i den miljøsertifiserte virksomheten. Jeg ble presentert for de ansatte idet jeg ankom, og ettersom denne virksomheten var nokså liten, ble løsningen at jeg banket på dører og intervjuet dem som hadde tid. Denne rekrutteringsløsningen viste seg å fungere veldig bra. Jeg fikk intervjuet både menn og kvinner i ulike aldre, selv om alderen hos disse informantene var gjennomsnittlig høyere enn i den andre virksomheten. Ved å rekruttere informanter på denne måten fikk jeg velge fritt, og samtidig ble det tilfeldig hvem som hadde tid til å stille opp. Det kan argumenteres for at denne utvelgingen var et *tilgjengelighetsutvalg* (Thagaard 2002). Problemet var ikke at folk ikke ville stille opp til intervju, men det var avhengig av om personen hadde tid idet jeg tok kontakt med dem. At informantene i kontrollvirksomheten var gjennomsnittlig eldre enn i den miljøsertifiserte virksomheten tenkte jeg først ville være problematisk for sammenligning. Så lenge jeg tok hensyn til dette når jeg gjennomførte analysen, så jeg at det ikke ville bli et stort problem.

Jeg oppfattet begge virksomhetene jeg har studert som åpne og imøtekommende. De ønsket informasjon før de bestemte seg for å delta i undersøkelsen, og da de hadde fått den var de positive til å stille opp. En mulig fordel er at begge casene var offentlige kontorvirksomheter som kanskje i utgangspunktet er positive til studenter utenfra. Rekrutteringen ble en positiv opplevelse fordi menneskene jeg traff var svært samarbeidsvillig og fleksible.

4.2.3 En komparativ caseundersøkelse

Ved å bruke komparativt design håpet jeg på å finne ut om miljøsertifiseringen har skapt en kontekst som vært med på å forme ansattes miljøholdninger - og atferd. Konteksten i den miljøsertifiserte virksomheten som kan ha en påvirkning på de ansatte, er alle tiltakene som berører de ansatte i det daglige, og derfor sammenligner jeg denne virksomheten med en annen virksomhet hvor ansatte ikke befinner seg i samme type kontekst. Jeg ville gjennom intervjuene finne mer ut om ansattes erfaringer, tanker, holdninger og atferd knyttet til miljø, og se om dette har en sammenheng med miljøsertifiseringen i virksomheten de arbeider i. Jeg sammenlignet dermed miljøatferden til ansatte for å se om de har tilegnet seg noe fra virksomheten. For å kontrollere for det jeg fant i hovedcasen, sammenlignet jeg intervjuene med de fra kontrollvirksomheten som ikke er miljøsertifisert

4.2.4 Bruk av samtaleintervju

I casestudier finnes det flere måter å samle inn datamateriale på. Man kan velge mellom dokumentanalyse, deltakende observasjon og intervju (Yin 1989). I en studie av flere caser ville det vært mulig å analysere miljørapportene til virksomhetene for å få innsikt i miljøarbeidets resultater. Man kunne også brukt Miljøfyrtårns rapporter fra brukerundersøkelsen. Men for å besvare min problemstilling syntes jeg det var mest aktuelt å bruke samtaleintervjuer. Samtidig kunne jeg få informasjon rett fra ansatte, og ikke fra en miljøansvarlig slik miljørapporten ville representert. Deltakende observasjon ville vært for tidkrevende, mens intervjuer var mer overkommelig og fruktbart for å innhente den informasjonen jeg trengte.

Fordi jeg skal gå mer i dybden av hvordan ansatte tenker og handler, er det et godt alternativ å bruke intervjuer. Ved å bruke samtaleintervjuer oppnår jeg en nærhet til informantene, og jeg får innsikt i hvordan de tenker rundt det å ta miljøhensyn både hjemme og på arbeidsplassen. Jeg kunne få kunnskap om hva ansatte mener om miljøsertifiseringen, og om det har hatt betydning eller ikke. Samtaleintervjuer gir også rom for at informantene kan snakke friere rundt temaene som blir tatt opp.

4.3 Forberedelser av intervju

Det finnes flere måter å utforme et intervju på. Åpen samtale er nyttig hvis man ønsker å følge informantens fortelling og utdype temaer som vedkommende bringer opp (Thagaard 2002, Kvale og Brinkmann 2009). Men i min studie ønsket jeg å intervju informantene om miljøspørsmål, et konkret tema som krever at man bruker et relativt strukturert opplegg (Thagaard 2003:84). Spørsmålene ble utformet på forhånd med litt inspirasjon fra Wæhre (2003), og rekkefølgen på spørsmålene ble også fastlagt. Jeg tok hensyn til hvilke spørsmål det passet å starte med og hvilke oppfølgingsspørsmål som var nødvendig. Ved å bruke en halvstrukturert intervjuform gav jeg informanten mulighet til å stå mer fritt til å utforme svarene sine, og gjennom svarene kunne han eller hun presentere kriterier for hvordan vedkommende forstår sin situasjon (Thagaard 2003:84). Fordelene med en strukturert tilnærming er at man kan sammenligne svarene mellom informantene på en bedre måte. I mitt tilfelle var dette nødvendig fordi jeg studerte to virksomheter. Ut ifra hva jeg vil finne ut gjennom studien ville det blitt problematisk å stille direkte spørsmål om hva slags holdninger ansatte har til å ta miljøhensyn. Jeg var derfor oppmerksom på å utforme spørsmål rundt hva de ansatte faktisk gjør, og heller tolke hva slags holdninger de har til å ta miljøhensyn, ut ifra refleksjonene de gjør seg.

Informasjonen informanten gir kan tolkes positivistisk eller konstruktivistisk. Ved positivistisk forskning hevder man at data man samler inn er en gjengivelse av virkeligheten. Svarene man får fra informantene er noe som *oppdages* i en positivistisk retning, mens ved konstruktivistisk forskning tolkes svarene/dataen som noe som blir satt sammen, formet eller *konstruert* under intervjusituasjonen (Thagaard 2003). I min studie blir det vanskelig å posisjonere seg ved et positivistisk eller konstruktivistisk retning. Jeg måtte ta hensyn til at intervjusituasjonen påvirker materialet til en viss grad. Men samtidig tolker jeg også informantenes fortellinger som deres forståelse av virkeligheten. Det er umulig ikke å påvirke informanten, og uansett hvor åpen forskeren er i intervjusituasjonen, er det ikke til å unngå at informantens atferd preges av den relasjonen som etableres med forskere (Thagaard 2003). Derfor reflekterte jeg rundt hva som kunne bli problematisk i intervjusituasjonen, og tok mest mulig hensyn til dette. Når man snakker om tema miljø kan det være at personer ønsker å fremstille seg selv i et godt lys, og de beskrivelsene informanten gir, kan oppfattes som et ønske om å gjøre et godt inntrykk (Thagaard 2003:100). På en annen side skriver Thagaard (2003) at informantene også kan ha et ønske om å fremheve problematiske sider ved livet sitt.

Jeg opplevde at enkelte informanter ønsket å formidle ting de var misfornøyd med. Flere informanter fremhevet sine innvendinger mot synligheten av miljøsertifiseringen i virksomheten, og jeg forstod det som at de syntes den kunne vært bedre. En betydningsfull oppgave for meg ble å forsikre informantene om at svarene de gir meg ikke kan være gale, men at jeg er ute etter å finne ut mer om deres erfaringer rundt det å ta miljøhensyn.

4.3.1 Intervjuguide

For å utforme en god intervjuguide om miljøhensyn, holdninger og atferd var det nødvendig at jeg tilegnet meg kunnskap om alle temaene jeg tok opp. Samtidig forberedte jeg meg på at kanskje ikke alle informantene har reflektert så mye rundt dette tema på forhånd.

Da jeg skulle utforme intervjuguiden, møtte jeg på flere små utfordringer. Jeg visste ikke helt hvordan jeg skulle formulere spørsmålene, men jeg skrev ned noen forslag og benyttet meg av muligheten til å teste ut noen av spørsmålene på en bekjent. Slik var det mulig å reformulere spørsmål jeg var usikre på, før jeg startet med de virkelige intervjuene.

Jeg forberedte meg på å opptre som en god intervjuer. Spesifikt hvordan man takler en taus informant, hvordan jeg forfølger svarene og hvordan jeg utformer direkte spørsmål. Ved siden av dette var jeg forberedt på å gi mye rom for taushet i intervjuene. Slik kunne jeg gi informantene rom til å assosiere og reflektere rundt temaer de kanskje ikke har tenkt så mye på tidligere. Selv erfarte jeg at jeg klarte å gi informantene rom til å tenke, selv på de tidligste intervjuene. Indirekte spørsmål ble også benyttet ved et par anledninger. Ved å bruke indirekte spørsmål kan svaret henvise til andres holdninger til miljø, men det kan også være et indirekte uttrykk for informantenes egne holdninger som han/hun redegjør for med egne ord. Forsiktige oppfølgingsspørsmål var også nødvendig for å tolke svaret (Kvale og Brinkmann 2009).

Andre forberedeleser gikk ut på finne ut hvilke miljøhensyn som er mulige, eller vanlige å ta i hverdagslivet. Litteratur og tidligere studier hjalp meg til å forstå at det er mye som kan føre til miljøvennlige valg på forskjellige områder. Av den grunn utformet jeg en intervjuguide som berører flere temaer og arenaer hvor miljøvennlige valg er mulige. Det var ofte et dilemma hvor mange oppfølgingsspørsmål jeg skulle ha med rundt hvert tema. Det var vanskelig å vite på forhånd hvor mye informasjon jeg trengte. En prioritering ble å ikke lage for lang intervjuguide. Slik begrenset jeg lengden på intervjuene. Samtidig har informantene ofte mer på hjertet enn hva mine spørsmål går inn på, og dette tok jeg med i beregning.

Jeg utformet to ulike intervjuguider til hver virksomhet. I intervjuguiden til den miljøsertifiserte virksomheten måtte jeg naturligvis inkludere flere spørsmål som angikk miljøsertifiseringen. Ellers stilte jeg en del like spørsmål for å få et godt grunnlag for sammenligning mellom virksomhetene.

Det var nødvendig for meg å sette opp spørsmålene i en taktisk rekkefølge. Tidlig stilte jeg spørsmål om hva de forbinder med å ta miljøhensyn i hverdagen. Fordelen med å ta med spørsmål som dette i begynnelsen er at informantene ikke rekker å konstruere svar ut ifra spørsmål de får i resten av intervjuet. For å få så ærlige svar som mulig startet jeg med disse. Kvale og Brinkmann (2009) legger vekt på at spørsmålene bør være korte og enkle. Dette forsøkte jeg å følge opp, selv om noen spørsmålsformuleringer ble lenger enn andre.

Da jeg startet med intervjuene oppdaget jeg at informantene ikke hadde reflektert så mye rundt miljøtemaene jeg tok opp på forhånd, og for de som hadde gjort det var det ekstra interessant. I noen tilfeller var det behov for å utdype spørsmål. Erfaringene jeg fikk ved de første intervjuene tok jeg med meg videre, og slik kunne jeg rette på spørsmål som ikke var bra nok eller tilstrekkelig utfyllende. At jeg startet med transkriberingen med en gang gav meg også ideer om hva jeg kunne gjøre annerledes i de neste intervjuene. Dette betyr ikke at de første intervjuene ikke er verdifulle. Det var stort sett små endringer som skulle til.

4.4 Gjennomføringen av intervjuene

Rekruttering av informanter i hovedvirksomheten tok lenger tid enn jeg hadde forventet, og intervjuene kom ikke i gang før i starten av 2011. Intervjuene fant sted på et møterom i kontovirksomheten og informantene kunne dermed bruke arbeidstiden på å ta del i intervjuene. Fordelene med å holde intervjuene hos dem er at informantene befinner seg i vante omgivelser. Før intervjuene startet repeterte jeg kort informasjonsskrivet slik at jeg var sikker på at de fikk all nødvendig informasjon.

I kontrollvirksomheten utførte jeg intervjuene tidlig på våren 2011. Ettersom virksomheten befant seg langt unna var det nødvendig å utføre intervjuene i løpet av en dag eller to, alt ettersom hva jeg kunne rekke. På dette tidspunktet hadde jeg opparbeidet meg intervjuerfaring og visste at jeg klarte å gjennomføre alle intervjuene i løpet av en dag.

Informantene jeg intervjuet var menn og kvinner i ulike aldre i to forskjellige virksomheter. Det var avgjørende å ta mine informanters situasjon og kontekst i betraktning allerede fra jeg

begynte å jobbe med prosjektet. Metodiske valg jeg gjorde ble dermed farget av hvordan jeg antok at intervjusituasjonen kom til å bli, og hvordan intervjusituasjonen viste seg å bli, noe som ikke ble så annerledes enn jeg forventet. Jeg fikk informantene til å forstå at det ikke var dem som person jeg ønsket å studere, men deres erfaringer og ståsted knyttet til å ta miljøhensyn, og at jeg ønsker å se deres erfaringer i forhold til hverandre.

Jeg fryktet i forkant av intervjuene at informantene skulle komme i en forsvarende rolle til deres valg på fritiden. For å unngå å bli oppfattet som en aktiv miljøforkjemper på grunn av avhandlingens tema, presenterte jeg meg som en vanlig student. Temaet miljø kunne ha gjort at noen ventet at jeg skulle stille kontroversielle spørsmål, men gjennom presentasjonen av oppgaven la jeg vekt på at det ikke ville bli tilfellet. Jeg prøvde å ha en avslappet fremtoning og å fremstå som en nøytral forsker. Å ta slike forhåndsregler var for å forsikre at jeg som intervjuer ikke skulle bli oppfattet som noe annet enn det jeg er.

I intervjusituasjonen la jeg vekt på å vise stor interesse og respondere med å si ”ja” og ”mm” for å vise at jeg fulgte med. Jeg la også vekt på å stille klare og enkle spørsmål, og unngikk å bruke fremmedord og fagspråk under intervjuene.

Jeg har ikke gjennomført et liknende prosjekt tidligere, og jeg kan nok ha virket noe usikker i de første intervjuene. Intervjuene varte mellom 35 minutter opp til halvannen time. Jeg følte at jeg klarte å dra nytte av tausheten, ikke å avbryte intervjupersonen før de hadde fått rom til å tenke rundt svaret. Jeg måtte i ett av tilfellene være mer styrende, avbryte unødvendige digresjoner intervjupersonen kom med. Min usikkerhet virket ikke til å ha en negativ virkning på de første informantene, da disse var imøtekommende og viste både interesse og vilje til å gi meg informasjonen jeg trengte. Allerede etter det første intervjuet ble jeg sikrere på meg selv, og dette virket nok positivt inn på kunnskapsinnhentingene ved at jeg fokuserte mer på oppfølging av svar og flyt i intervjuet. Selv om jeg oppfattet at det første intervjuet også fikk en fin flyt, kunne erfaringen bekrefte hva som fungerte og hva som kanskje ikke fungerte like bra.

Opplevelsen min under intervjuene er at informantene har vært ganske frittalende. Jeg har ikke inntrykk av at noen har forsøkt å komme med meninger som de oppfattet at jeg ville høre. Intervjupersonene oppfattet jeg som reflekterte mennesker som tok hvert spørsmål seriøst, og jeg opplevde at de generelt var opptatt av å få frem egne synspunkter. Hadde informantene noe å kritisere angående miljøsertifiseringen så gjorde de det. Anonymiseringen

som er en del av prosedyren hjelper nok også en del på hva informantene ønsker å dele eller ikke, selv om tema ikke er særlig sensitivt.

Det var avgjørende for meg som forsker og intervjuer var å møte informantene så åpent som mulig, og være minst mulig fordømmende til miljøvalg de ansatte tok hjemme. Samtidig ville jeg uttrykke forståelse for informantens situasjon, gi positive tilbakemeldinger og formulere gode oppfølgingsspørsmål. Underveis i intervjuene prøvde jeg å oppfordre informantene til å komme med konkrete eksempler når de fortalte om sine erfaringer. Det var ikke alltid like enkelt for informantene å komme med konkrete eksempler eller refleksjoner rundt ulike temaer, og dette kan sees på som en svakhet ved intervjuguiden min. Jeg stiller flere spørsmål informantene ikke kan gi fullverdige svar på, men samtidig kunne dette være med på å avslører hva informantene ikke kan om miljøtiltak, og utfordringer knyttet til dette, noe som kan være et funn i seg selv.

Når det kommer til min posisjon som forsker i intervjusituasjonen, opplevde jeg at forholdet til både menn og kvinner i begge utvalg gikk fint. Til tross for at de er fremmede syntes jeg at atmosfæren ble avslappet under de fleste intervjuene. At jeg var en ung kvinnelig student ser ikke ut til å ha hatt en avgjørende betydning på intervjuenes kvalitet. Mennenes svar avviker ikke spesiell fra hva kvinnene svarte, og jeg tolker dette som at min rolle som forsker kan ha vært nøytral. Jeg prøvde å være genuint tilstedet som en interessert lytter under alle intervjuene, og tror at den rollen kan bidra til et bedre forhold mellom forsker og intervjuperson.

4.4.1 Båndopptaker

Jeg syntes det fungerte godt med båndopptaker som hjelpemiddel under intervjuene. Dette gav meg frihet til ikke å være opptatt av å ta notater. Da kunne jeg i større grad vie min oppmerksomhet mot det informantene sa. Jeg konsentrerte meg om å være en god lytter og prøvde å komme med viktige oppfølgingsspørsmål. Det kan være en fordel å skrive notater fordi dette gir naturlige pauser i intervjuene hvor informanten får tid til å tenke og utype svarene sine (Thagaard 2002). Selv uten å skrive notater prøvde jeg konsekvent å benytte meg av tausheten som oppstod mellom spørsmålene. Jeg forsøkte å gi informanten tid til å tenke og reflektere rundt svarene.

En båndopptaker kan gi intervjuet et formelt preg, men mine informanter så ikke ut til å la seg prege av det. Fordelene med å bruke båndopptaker er at jeg fikk konsentrert meg om informanten og deres reaksjoner på mine spørsmål.

4.5 Analyseprosessen

Datainnsamlingen og analyseprosessen ble gjort nokså overlappende. Etersom jeg transkriberte intervjuene fortløpende, startet analyseprosessen allerede her. Jeg noterte ned viktige poeng og funn som jeg ville drøfte ytterligere på et senere tidspunkt. Før jeg startet med den omfattende og mer detaljerte analyseprosessen kategoriserte jeg alle temaene som ble tatt opp i intervjuene. Det ble et stort arbeid, da flere av intervjuene også var lange. Jeg prøvde meg frem, og fant til slutt en teknikk som viste seg å være nyttig for meg. Slik fant jeg frem til nye kategorier, mønstre og variasjoner i intervjuene.

Jeg arbeidet med å få til transkriberingen på en nøyaktig og god måte, og tenkte at å gjøre en god jobb med dette ville spare meg tid slik at det ikke ble nødvendig å lytte til båndopptakene om igjen. Den opprinnelige temastrukturen i intervjuguiden ble også brukt ved kategoriseringen, og når kategoriseringen var fullført kunne jeg begynne med å sammenligne intervjuene fra de to virksomhetene jeg hadde tatt for meg. Samlet besto datamaterialet av en rekke svar og refleksjoner rundt det å ta miljøhensyn, og konkrete svar på hvilke tiltak ansatte gjorde i sin hverdag. Da jeg hadde systematisert alt datamaterialet, bestemte jeg meg for å skrive tre analysekapitler som omhandler kjennskap til miljøsertifisering/miljøarbeidet, sosialisering og holdningsdanning, og ansvarsoppfattelse. Jeg gjorde funn innenfor disse tre feltene som gav meg grunn til å diskutere dem i hvert sitt kapittel. Gjennom denne oppdelingen fikk jeg lagt vekt på likhetene blant informantene. Da det kommer til de individuelle forskjellene prøver jeg i analysen å trekke frem dem som også skiller seg ut, og som kanskje har andre vaner og tanker rundt det å ta miljøhensyn. Noe som kunne synliggjort informantenes miljøhensyn tydeligere kunne vært å dele opp informantene i grupper, og eventuelt sette disse opp mot hverandre. Men ettersom mange av vanene og tankene var varierende på noen punkt, og like på andre, fant jeg det mer fruktbart å dele opp analysen slik jeg gjorde. Det var først og fremst diskusjonen rundt hva som påvirker informantene jeg ønsket skulle komme frem i analysen, og dermed ble min metode med å dele analysen opp i tre deler benyttet. Fortløpende setter jeg mine funn i den miljøsertifiserte virksomheten opp mot det jeg finner i kontrollvirksomheten. På denne måten synliggjør jeg likhetene og

forskjellene mellom informantene i begge gruppene, noe som senere kan gi meg svar på om miljøsertifiseringen har hatt betydning eller ikke.

Materialet fra begge virksomhetene var preget av svært mange likhetstrekk. Disse likhetene gikk ut på dagliglivets praksis knyttet til å ta miljøhensyn og måten å tenke om sin egen rolle i samfunnet, og deres ansvar for miljøet. Når jeg gikk over til å belyse hva som genererer miljøvennlige holdninger og atferd tok jeg i bruk normteori og teorien om rasjonelle valg. For å forklare empirien bruker jeg også teorien om overveid handling, kognitiv dissonans som forklarer andre forhold, for å gi svar på hvordan de ansatte tenker, og hvordan de rasjonaliserer valgene sine. At miljøholdningene ikke alltid er motivasjonen for å opptre miljøvennlig var grunnlaget mitt da jeg skulle forklare informantenes valg, og jeg vekslet mellom empiri og teori for å forklare det jeg fant på best mulig måte.

4.6 Analysens gyldighet

I vurderingen av analysens gyldighet benytter jeg meg av begrepene reliabilitet og validitet for å gi en vurdering av undersøkelsesopplegget. Reliabilitet, eller pålitelighet, er en form for målesikkerhet. Kriteriet for reliabilitet i en undersøkelse er at en annen forsker kan gjenta den samme undersøkelsen og komme frem til de samme resultatene (Yin 1989). Denne undersøkelsen vil være vanskelig å gjenta i sin helhet på grunn av materialets avhengighet av den tidsmessige konteksten og av intervjueren som måleinstrument (Kvale og Brinkmann 2009, Thagaard 2002). Informantene i denne studien ville i en ny undersøkelse hatt nye refleksjoner rundt tema fordi de allerede har blitt konfrontert med det. Reliabilitet kan man allikevel oppnå ved å dokumentere alle steg i undersøkelsesprosessen, noe jeg har gjort i metodekapitlet. Utvalget er lite, men jeg håper allikevel at studien kan gi en pekepinn på hvilken påvirkning miljøsertifiserte virksomheter kan ha, og hva som generer miljøvennlig atferd.

Validitet dreier seg om forskningens troverdighet og gyldighet (Kvale og Brinkmann 2009, Thagaard 2002), og hvorvidt en har målt det en vil eller på forhånd sier en skal måle.

Troverdighet sikres ved at man redegjør for hvordan datamaterialet er samlet inn og om dette er nok for å besvare problemstillingen. I dette kapitlet har jeg gjort rede for hvordan jeg har hentet inn informasjon. Og jeg har gjennom intervjuene og analysen forsøkt på best mulig måte gi svar på om miljøsertifiseringen har påvirket de ansatte eller ikke.

Jeg har redegjort for hvordan materialet ble til, og jeg oppfatter at datainnsamling har vært godt egnet til å besvare problemstillingen. I analysen er jeg konsekvent på å få frem hva som er informantenes utsagn og hva som er mine egne tolkninger. Det er viktig å påpeke at mine tolkninger faktisk er mine tolkninger. Med en strukturert fremgangsmåte viser jeg til hvordan jeg har gjennomført forskningsprosessen og analysen.

For å styrke validiteten har jeg i analysen tatt informantenes posisjon og egne tolkninger i betraktning. Jeg prøver å forklare forholdet mellom holdninger og atferd ved å presentere ulike perspektiver og innfallsvinkler. Jeg diskuterer også ulike årsaksforklaringer på hvorfor informantene tar miljøvennlige valg. Å være kritisk til sitt eget ståsted i studien har vært nødvendig fordi jeg selv er en over middels miljøengasjert person. Jeg har prøvd å være åpen for å forstå at folk opptrer forskjellig av ulike årsaker da det kommer til å ta miljøhensyn. Det vil si at jeg ikke dømmer noen, og stiller meg så nøytral som mulig.

En viktig målsetning er at denne undersøkelsen skal ha relevans utover seg selv. Utvalget er på kun 13 personer til sammen, og det blir umulig å oppfatte deres ståsted og erfaringer som representativt. Å oppnå overførbarhet ved bruk av kvalitativ metode er problematisk, men som jeg har nevnt tidligere er målet at studien forhåpentligvis kan gi en pekepinn på hvordan miljøsertifisering påvirker/eller ikke påvirker mennesker. Materialet belyser hvordan miljøsertifisering kan ha en innvirkning på holdninger og atferd.

4.7 Etske betraktninger i tilknytning til datainnsamlingen og analysen

I kvalitativ forskning er det etiske ansvar gjennomgående, og jeg har forholdt meg til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) som har godkjent studien min. Jeg innhentet informantens informerte og frie samtykket til å delta i intervju. Det ble gjort på to forskjellige måter, men de etiske retningslinjene ble høyt prioritert. Jeg startet ikke et intervju uten å informere om hensikten med intervjuet først, og jeg inviterte dem også til å skrive under på informert samtykkeerklæringen før jeg vi satte i gang.

I min undersøkelse er det ikke nødvendig å offentliggjøre informasjon som er potensielt gjenkjennelig for andre, derfor valgte jeg å anonymisere både virksomhetene og informantene. På denne måten trenger jeg heller ikke utelate viktige funn i analysen. Alt av datamateriale blir behandlet konfidensielt. Før intervjuene repeterte jeg den viktigste

informasjonen, og jeg fikk både en muntlig og skriftlig samtykkeerklæring. Å gi for detaljert informasjon til informantene kan påvirke informantens svar (Thagaard 2002), derfor tok jeg bare med informasjonen som var mest nødvendig. Hvis informanten hadde spørsmål etter at intervjuet var ferdig, svarte jeg mer utdypende på hva materialet kommer til å bli brukt til. Disse spørsmålene kom av ren nysgjerrighet fra informantene, og hvis de lurte på noe mer fortalte jeg at de kunne kontakte meg i etterkant.

5 Virksomhetene og konteksten

Ettersom dette er en caseundersøkelse, og at konteksten for de to virksomhetene jeg har valgt ut er forskjellig, ønsker jeg å presentere begge to for å gi et bedre grunnlag til å forstå både forskjellene og likhetene. De to ulike casene i denne avhandlingen befinner seg begge på Østlandet, men ligger i to forskjellige kommuner. Skorstad (2005) skriver at miljøhensyn er knyttet til komplekse sammenhenger i samfunnet, og med dette mener hun at det finnes flere vilkår for miljøhensyn. Ny informasjon om miljøproblemene alene, slik ansatte kan få gjennom den miljøsertifiserte virksomheten, fører ikke nødvendigvis til endret atferd. Man må se på personer i den sosiale konteksten de befinner seg i, altså menneskene i sine omgivelser, for å forstå vilkår for miljøhensyn. Omgivelsene til personene er sentralt hos de som arbeider i de to offentlige kontorvirksomhetene jeg studerer. Den miljøsertifiserte virksomheten alene, kan være en av faktorene til at personer jeg studerer, tenker og handler miljøvennlig hjemme og på fritiden.

5.1 Miljøfyrtårnsertifisert kontorvirksomhet i Oslo

Den miljøsertifiserte virksomheten i undersøkelsen befinner seg i Oslo kommune, og er miljøsertifisert gjennom Miljøfyrtårn. Kontorvirksomheten har til sammen om lag 340 ansatte innenfor ulike avdelinger. Alle avdelingene er inkludert i miljøfyrtårnarbeidet.

Avfallssortering, slukke lys og begrense papirforbruket er eksempler på tiltak som har blitt innført i alle avdelingene, og som de ansatte har et direkte forhold til i hverdagen.

Rapporten fra den første sertifiseringen beskriver hvordan hvert enkelt krav er tilfredsstilt. Det beskrives i rapporten at alle har fått informasjon om Miljøfyrtårn/miljøarbeidet via sine områdesjefer/verneombud og intranett. Årlig skal de også levere en miljørapport til stiftelsen Miljøfyrtårn. Gjennom holdningsskapende arbeid søker de å redusere energiforbruket ved blant annet å ha utarbeidet energiinstruks med hensyn til slukking av lyskilder, slå av elektriske apparater og lignende. Det finnes flere tiltak innenfor transport og avfall. Det er for eksempel ikke tilrettelagt parkering for de ansatte, hvilket betyr at de aller fleste benytter seg av offentlig transport. Ved bruk av virksomhetens biler blir det tatt miljøhensyn på flere områder. Avfallssorteringen ble tilrettelagt og innkjøpsavdelingene stiller krav til leverandørene sine.

Det finnes flere andre små tiltak som er gjort innenfor virksomheten jeg studerer, men alle detaljene trenger ikke tas med. Virksomheten ble også resertifisert som Miljøfyrtårn i 2009.

5.2 Offentlig kontorvirksomhet, kontrollvirksomhet

Kontrollvirksomheten jeg bruker i denne avhandlingen er en offentlig kontorvirksomhet som ligger i en mindre folksom kommune på Østlandet. Kontorvirksomheten er vesentlig mindre enn den andre virksomheten jeg studerer, men av ulike grunner jeg redegjorde for i metodekapitlet valgte jeg å studere denne. For å kunne sammenligne må virksomhetene gå inn under samme kategori, og ut ifra kategoriseringen til Miljøfyrtårn ser jeg at kontrollvirksomheten på mange måter er lik den miljøsertifiserte virksomheten. Begge er offentlige kontorvirksomheter som kan ta hensyn til strømsparing, innkjøp, avfallssortering og lignende. Offentlige kontorvirksomheter i Oslo er miljøsertifisert, derfor måtte jeg bevege meg til en kommune som ikke er med i Miljøfyrtårnnettverket, og som heller ikke er sertifisert på andre måter.

Kontrollvirksomheten befinner seg også på Østlandet. Den er som sagt vesentlig mindre enn virksomheten i Oslo kommune. De har omlag 20 ansatte. Konteksten for denne virksomheten er annerledes enn hos den miljøsertifiserte virksomheten i Oslo. Blant annet er det tilgang på flere parkeringsplasser, og de ansatte har dermed mulighet til å kjøre til jobb.

Kollektivtrafikken er ikke like utarbeidet slik den er i Oslo, og dette er naturligvis på grunn av at det bor mindre folk i kommunen, som igjen betyr at etterspørselen etter kollektivtilbudet også er mindre. I denne kommunen leveres glass og metall til returpunkt. Plastemballasje, papp, papir, kartong, matavfall og våtorganisk avfall hentes hjemme. Avfallshåndteringen i kommunen har lenge vært bedre enn i Oslo kommune, og slik sett kan man si at de har et forsprang. Oslo kommune er i gang med å gjennomføre bedre avfallshåndtering for husstandene, men har i skrivende stund enda ikke nådd like langt som denne kommunen. Avfallshåndteringen er i denne virksomheten ikke like detaljert og utarbeidet som i den miljøsertifiserte virksomheten. De sorterer papp/papir, restavfall og matavfall, de sorterer også spesialavfall.

6 Analyse

6.1 Introduksjon

Miljøhensyn og miljøvern har de siste ti årene blitt svært relevant for bedrifter og virksomheter. I dag fins det flere miljøsertifiseringsordninger som sertifiserer ulike bedrifter og selskaper rundt i Norge. En positiv effekt dette kan få er at det kan oppstå ringvirkninger. Etter at en virksomhet har blitt miljøsertifisert etterspør de miljøvennlige produkter og varer, slik at de som produserer disse varene også vil være tjent med å miljøsertifiseres. Slik kan de nå frem til mange. Positivt omdømme og redusert forbruk kan være motivasjonsfaktorer som får virksomheter til å velge miljøsertifisering, men ved siden av dette oppstår det muligens normer om at det som er riktige å gjøre er å miljøsertifiseres.

Miljøfyrtårn gjennomførte en brukerundersøkelse i 2009 hvor de sentrale målsetningene med undersøkelsen var å kartlegge kundenes tilfredshet med tjenesten, samt finne forbedringsområder. Det var også et mål at de med utgangspunkt i rapporten kunne få innspill til hvordan man knytter flere virksomheter til ordningen (Miljøfyrtårns brukerundersøkelse 2009). Alle miljøsertifiserte virksomheter har muligheten til å oppnå mange positive effekter, men mer interessant for meg er å se hvilken påvirkning miljøsertifiseringen har hatt på de ansatte.

Økt miljøbevissthet blant medarbeiderne og miljøforbedringer i virksomheten var et hovedfunn i brukerundersøkelsen fra 2009. ”Tre fjerdedeler oppgir at de ansatte har god eller svært god kunnskap om det å være et Miljøfyrtårn. Videre finner vi at 46 prosent opplever at det er behov for miljøopplæring i virksomheten” (Miljøfyrtårns brukerundersøkelse 2009). Dette er interessante funn når et av målene med denne avhandlingen er å undersøke hvilken påvirkning miljøsertifiseringen kan ha hatt på de ansatte.

I første delen av analysen er jeg ute etter å kartlegge informantenes kjennskap til, og kunnskap om miljøsertifiseringen. Jeg ser på hva informantene vet om miljøtiltakene og miljøsertifiseringen generelt, og sammenligner dette med informasjonsarbeidet miljøansvarlige har gjennomført.

Neste analysekapittel dreier seg om å forstå hvilke holdninger informantene har til miljøarbeid, men også å se på hvordan miljøarbeid på arbeidsplassen kan ha påvirket de

ansatte i virksomheten. Analysen og funnene blir satt opp mot hva jeg også finner i kontrollvirksomheten, og jeg prøver å finne forklaringer på hvorfor informantene handler slik de gjør. Derfor knytter jeg analysen opp mot normperspektiver og teorien om rasjonelle valg, og andre teorier om holdningsdanning, sosialisering og forholdet mellom holdninger og atferd.

I det siste analysekapitlet prøver jeg å få innblikk i hvor mye miljøansvar informantene mener de som enkeltperson bør ha, hvilket ansvar myndighetene bør ha, og ikke minst hvilket ansvar virksomheter bør ha. Jeg prøver å forstå hvordan informantene tenker om hvilket ansvar omgivelsene bidrar med opp mot hva de selv føler at de skal bidra med for å ta vare på miljøet.

Gjennom analysen gjengir jeg sitater fra informantene, men under fiktive navn for å anonymisere.

6.2 Hvem er informantene?

Informantene i den miljøsertifiserte virksomheten er syv personer i alderen 25 til 45 år. De som er eldst har jobbet i virksomheten lengst, og de har vært med gjennom både den første og andre miljøsertifiseringsprosessen som ble gjennomført i 2006 og 2009. De yngste i utvalget har ikke vært med på hverken den første eller den andre Miljøfyrtårnsertifiseringen. Ut ifra jobbeskrivelsene forstår jeg at nesten alle har en eller annen form for høyere utdanning.

Informantene i kontrollvirksomheten er gjennomsnittlig noen år eldre enn i den andre gruppen som arbeider i den miljøsertifiserte virksomheten, og alderen ligger mellom 45 til 62 år. Disse informantene er mer etablerte, med hus, bil, barn og fast jobb. Personene i utvalget har alle en form for høyere utdanning, og noen av dem har stillinger som berører temaet miljø på en indirekte måte.

6.3 Kjennskap til, og kunnskap om miljøsertifiseringen

For å avdekke om miljøsertifiseringen kan ha påvirket de ansatte var det nødvendig å kartlegge hva de ansatte vet om miljøprofilen til virksomheten de arbeider i. I intervjuet spør jeg konkret om informantene vet hvilke miljøtiltak virksomheten har gjennomført;

”Ja, de har jo tatt det her i forhold til kildesortering. Og så er det også det at folk passer på å slukke lysene, og slå av strømmen på pc og printere” (Bente, 44 år, Miljøvirksomhet).

”Nei, jeg vet jo at vi har, vi fikk nettopp enda noen nye søppeldunker. Før var det bare papir og vanlig søppel. Så nå er det enda mer sortering. Og alle har, eller vi har merket e-postsignaturen med; ikke skriv ut denne e-posten om du ikke har behov for det. Ja, og så er det litt sånn generelt, sånn som vi har snakket om på avdelingen, at det ikke er vits å skrive ut alt, for det ligger jo inne på datamaskinen. Det er ikke alle som forstår det helt da” (Andre, 28 år, Miljøvirksomhet).

”Ja, som sagt, jeg er ikke sånn veldig inn i akkurat hva, men det er der, blant annet at vi skal kopiere på to sider, og at man ikke skal bruke engangsting, men at vi bruker kopper, og.. ja. Det er noen sånne ting hvert fall, som jeg er klar over” (Frode, 36 år, Miljøvirksomhet)

Tiltakene informantene hadde mest kunnskap om var de som berørte dem direkte i arbeidshverdagen. Kildesortering, skrive ut på begge sider av arkene, slukke lys og bruk av krus fremfor engangskopper. Men alle tiltakene var ikke like kjent blant alle informantene. Blant annet var det en informant som regnet med at lysene slo seg av på egenhånd da han gikk for dagen, og andre var ikke like oppmerksomme på å redusere papirbruken.

For å få et bredere perspektiv på de ansattes kjennskap til miljøarbeidet spurte jeg også om dette var kjent blant deres kollegaer:

”Ja, det tror jeg. Det er godt kommunisert og de fleste er opptatt av, slik jeg forstår det i alle fall, selv om vi ikke prater om det så mye til daglig, så tror jeg folk har en forståelse av at det, at vi på en måte følger de reglene som å ta kopi på begge sider av arkene og en del sånne ting. Prøver å etterstrebe det hvert fall. Selv om... altså, det behøver ikke gå for langt heller. Det er klart at det vi prøver i alle fall å følge opp det som blir satt” (Frode, 36 år, Miljøvirksomhet).

”Kanskje i hodet, men ikke i praksis. Altså, kanskje de vet om det, men i virkeligheten praktiserer de noe helt annet enn en miljøprofil” (Daniel, 38 år, Miljøvirksomhet)

”Nei, egentlig ikke” (Kari, 25 år, Miljøvirksomhet).

Svarene viser at informantene har forskjellig oppfatning av i hvor stor grad de mener kollegaene har kjennskap til miljøarbeidet i virksomheten. Noen mener det er godt kommunisert, noe det sikkert er i det nettverket Frode snakker om. Men andre har inntrykk av at folk egentlig ikke vet så mye om det, og at de ansatte ikke praktiserer tiltakene i den grad de kanskje burde. Daniel mener folk har kjennskap til miljøarbeidet, men at deres bevissthet og holdning til miljøarbeid ikke henger sammen med deres atferd. En av de miljøansvarlige erfarte at det var veldig varierende;

”Jeg synes det varierer, fordi at noen jeg snakker med, de kunne tenke seg å vite mer om det og sitter liksom og venter på gjerdet, og venter på informasjon. Andre synes det er for mye av det, de er sure fordi de må sortere papir og sånne ting, og andre har ikke så mye, altså, de har ikke tenkt over det en gang. Det kommer litt an på hvor de er i organisasjonen, og hva de jobber med tror jeg. Og din personlige overbevisning, hvis man tenker at min innsats er verdt noe så vil man bry seg, og hvis man tenker at det er de andres problem, så er det mer en plage” (Tone, 44 år, Miljøvirksomhet).

Resultatene indikerer at informantene har ulik oppfatning av kommunikasjonen rundt miljøarbeidet. Når man setter dette sammen med hvilken kunnskap de ansatte hadde om miljøtiltakene som var gjennomført i virksomheten, ser man at de mangler noe kunnskap rundt andre, også sentrale miljøtiltak virksomheten arbeider med å forbedre.

I bransjekravene til Miljøfyrtårn, og under *krav til alle* bransjer finner man blant annet under *systemkrav* dette kravet;

”3, HK¹⁴: De ansatte skal involveres i miljøarbeidet og gis opplæring i hvordan de kan bidra til å gjøre driften mer miljøvennlig” (*Krav til alle*, Bransjekrav, Miljøfyrtarn.no 2011).

Under kravene til spesifikke bransjekrav til kontorvirksomhet, står det også;

”495: Ansatte skal få opplæring som sikrer lavt forbruk av kopi- og skrivepapir” (Bransjekrav, kontorvirksomhet, Miljøfyrtarn.no 2011).

Informantenes varierende kjennskap og kunnskap om miljøfyrtårnsertifiseringen, indikerer at kravet 3 HK som virksomheten har forsøkt å gjennomføre, ikke har hatt den ønskede effekten på alle i utvalget mitt. Variasjonen i hvor mye kjennskap folk angivelig har om miljøarbeidet

---

¹⁴ Krav merket med HK kan oppfylles av hovedkontoret under forutsetning av at de er miljøfyrtårnsertifisert etter hovedkravet (dokumentasjon på oppfyllelse på foreligge) (Miljøfyrtarn.no, ”krav til alle bransjer” 2011).

viser at informasjonen om miljøarbeidet ikke har nådd like mye frem til alle ansatte innad i virksomheten, og dette til tross for at dette er et sertifiseringskrav hos Miljøfyrtårn.

Ifølge sluttrapporten for den første Miljøfyrtårnsertifiseringen i virksomheten i 2006, skal alle ha fått informasjon om miljøarbeidet via sine områdesjefer og intranett. I rapporten for resertifiseringen av virksomheten står det:

”Etaten har egne nettsider med informasjon om miljøfyrtårnarbeidet. Alle ansatte har fått informasjon om miljøfyrtårnarbeidet på HMS- seminar. Det legges opp til at den enkelte blir mer bevisst sitt ansvar for kontorets miljøarbeid. Alle har fått tilsendt avfallsinstruks elektronisk og de fleste er godt kjent med avfallshåndteringen og følger opp dette i praksis. Det henger plakater om dobbeltsidig kopiering ved alle skriverne/kopimaskinene, og det er hengt opp plakater med informasjon om hvordan den enkelte kan redusere sitt strømforbruk. I tillegg ligger informasjon om dette på intranett” (Rapport fra resertifiseringen 2009).

Med kravet om at virksomheten skal gi ansatte opplæring i grunnleggende miljøkunnskap, rapporterer de også dette;

”Det planlegges en miljødag for alle ansatte i forbindelse med et kunnskapsmarked på nyåret i 2010. Se for øvrig punkt 3 over. Vi har også planlagt å lage en miljøquiz for å øke fokus på folks kunnskaper om miljø” (Rapport fra resertifiseringen 2009).

Rapporten viser til positive resultater av miljøarbeidet som er gjennomført i virksomheten. Arbeidet med å involvere og lære opp de ansatte har ikke fungert like godt for alle informantene valgt ut til denne undersøkelsen. Blant annet viser responsen til de ansatte at det er mangel på kunnskap om miljøarbeidet utenom tiltakene som helt klart berører dem direkte i arbeidshverdagen. I intervjuet ble spørsmålet ”Hva synes du om miljøprofilen til virksomheten?” stilt, og dette var noen av svarene;

”Jeg synes, den har vel blitt litt mer spissa det siste året, men jeg synes den kan være betydelig mer implementert og mer fokusert. Litt mer konkrete tiltak” (Tone, 44 år, Miljøvirksomhet).

”Den er nok ikke veldig tilstedeværende vil jeg si. Du ser et lite klistremerke der nede på døra som sier vi er et miljøfyrtårn, og ellers så... men så har vi fått resirkuleringsdunker oppe. Men jeg synes fortsatt ikke det er særlig tilstrekkelig. Jeg vil

nok ikke si at den er så veldig tilstedeværende. Det er ikke noe prat om det, det er ikke noe, det er bare i bakgrunnen der et sted” (Kari, 25 år, Miljøvirksomhet).

”Nei, jeg har jo sett at den er, at vi har den der Miljøfyrtårn, at vi er sertifisert. Det har jeg sett, med et sånt merke i gangen og. Så har vi kildesortering vet jeg, hvis det har noe med det å gjøre?” (Andre, 28 år, Miljøvirksomhet).

Det var blandet respons på hva informantene syntes om synligheten av miljøprofilen til virksomheten, og svarene deres avslørte også deres kjennskapsnivå til miljøarbeidet. Når jeg ser på alle intervjuene samlet kan det se ut til at personlig engasjement også er avgjørende for hvor mye kjennskap de ansatte har til miljøarbeidet. Noen hadde et større personlig engasjement enn andre, og samtaleintervjuene med disse personene viser også at de har et høyere kunnskapsnivå om miljø og miljøarbeidet i virksomheten. Blant informantene var det, som jeg tidligere har presisert, varierende hvor lenge de har vært ansatt i virksomheten. Tidsperioden informantene har arbeidet i virksomheten bekrefter at ikke alle har vært tilstedet under sertifiseringsperiodene, og dette kan være en årsak til at de ikke har nok kjennskap til miljøtiltakene. Dette alene kan ikke forklare mangelen på kjennskapet de hadde til miljøarbeidet, men det kan være en av årsakene.

6.4 Intervju med miljøansvarlige

For å få mer informasjon om hvordan miljøarbeidet kommuniseres i virksomheten, intervjuet jeg også miljøansvarlig for å få kartlagt hva som faktisk blir gjort. For å nå frem til de ansatte bruker den miljøansvarlige intranett, plakater og oppslag for å informere de ansatte om miljøarbeidet i virksomheten. Intranett er en intern nyhetsside hvor ansatte finner informasjon om ulike temaer som er på agendaen.

”Det fungerer ikke så veldig bra hos oss. Fordi vi holder på å strukturere om stoffet på intranett. Så det har ikke vært så veldig mye aktivitet der i det siste, i påvente av å hovedstrukturere stoffet. Så det fungerer ikke kjempegodt. Det gjør det ikke” (Inger, ca. 38 år, Miljøvirksomhet).

Miljøansvarlig påpekte at intranettsiden ikke fungerte optimalt, og at hvis det var viktige beskjeder de hadde til de ansatte, måtte det også sendes ut per e-post.

Kommunikasjonskanalen intranett ser ut til å være avgjørende i arbeidet med å formidle informasjon om miljøarbeidet i virksomheten. Men det var bare et par av informantene som

nevnte at de ved en eller annen anledning hadde lest om miljøarbeidet via intranett. Plakater og oppslag ble heller ikke nevnt som en informasjonskanal de ansatte hadde lagt merke til. Det mest sentrale var at informantene hadde lagt merke til et Miljøfyrtårnklistermerke ved inngangspartiet.

Ut ifra hva informantene vet, og hva miljøansvarlig gjør for å formidle kunnskap om miljøarbeidet, forstår jeg at mer kan forbedres når det gjelder å synliggjøre miljøarbeidet i virksomheten. Miljøarbeidets synlighet var noe flere av informantene sa de savnet. Alle informantene visste at virksomheten var et Miljøfyrtårn, men få visste hva dette innebar i fulle trekk. Da jeg spurte miljøansvarlige om hun syns de ansatte får nok informasjon om miljøarbeidet svarte hun;

”Nei, det kunne sikkert vært mer. Så det er noe av det vi jobber med, å prøve å være flinkere til å spre informasjon” (Inger, ca. 38 år, Miljøvirksomhet)

Kursing ble heller ikke brukt som en del av informasjonsarbeidet, men miljøansvarlige hadde noen ideer om hvordan man kunne forbedre informasjonsarbeidet. Blant annet å arrangere et lite kurs for et utvalg i virksomheten, og at alle avdelinger kanskje kunne hatt en miljøagent eller lignende. Å legge ut miljørapporten mente hun også kunne være en mulighet.

Miljøansvarlig mente at, til tross for litt manglende informasjonsarbeid, var flere av de ansatte engasjert i miljøarbeidet. Inntrykket hennes var at de ansatte var bevisste på blant annet avfallssortering og å skrive ut på begge sider. Intervjuene mine forteller at det var varierende hvor bevisste og engasjerte de var i de forskjellige tiltakene. Samtidig var det varierende hvor bevisste de var i deres private hverdag. Denne analysen kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

6.5 Avslutning

Kunnskap om miljøarbeidet i den miljøsertifiserte virksomheten var varierende, og ikke alle var enige i at medarbeiderne gjorde en like god innsats. Daniel mener at ansattes tilsynelatende bevissthet og positive holdning til å ta vare på miljøet ikke nødvendigvis henger sammen med atferden og handlingene deres. Kanskje eksisterer det ikke en sterk nok norm om å ta miljøhensyn innad i virksomheten. Og kanskje ville normen om å ta miljøhensyn i virksomheten vært sterkere hvis miljøarbeidets synlighet var bedre.

Tone mener at kollegaene vil gjøre en innsats hvis de føler at deres egen innstas vil ha betydning. Det Tone forklarer kan knyttes til Teorien om rasjonelle valg. Å gjøre en innsats for miljøet vil ikke oppfattes som rasjonelt hvis aktørene opplever at det ikke har en betydning. TRV går ut på at aktøren vil velge et alternativ som gir det beste utfallet gitt hans eller hennes ønsker og oppfatninger. En person som bryr seg om miljøet vil dermed ta mer miljøvennlige valg i forsøk med å oppnå dette målet. Det er samtidig problematisk å tenke så ensidig da det er mange andre faktorer som styrer aktørenes atferd. Diskusjon rundt dette kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

Informantene mente at miljøarbeidets synlighet var for svak. Flere mener de kunne fått mer informasjon om miljøarbeidet, og miljøansvarlig bekrefter at kommunikasjonen rundt tiltakene kunne vært bedre. Når informantene selv var personlig engasjert i miljøarbeidet i virksomheten, viste det seg at kunnskapsnivået rundt miljøarbeidet i virksomheten var høyere. Dette kan bety at personlig engasjement har betydning for handlingene. Ønsker om et bedre miljø i fremtiden kan derfor virke motiverende for å ta miljøhensyn.

Hvor lenge hver enkelt har arbeidet i virksomheten kan også se ut til å ha betydning for kjennskapsnivået rundt miljøarbeidet. De som var tilstedet under sertifiseringen viste seg å ha mer kjennskap til miljøarbeidet enn de som hadde arbeidet i virksomheten i kortere perioder.

Funnene mine om kjennskapsnivået til miljøarbeidet gir meg et godt grunnlag til å se hva som kan ha hatt en effekt på ansattes miljøatferd. Jeg vet hvordan informasjon om miljøarbeidet kommuniseres, og jeg vet at informantene i noen sammenhenger har begrenset kunnskap og kjennskap til hvilke tiltak virksomheten har gjennomført. Dette kan tyde på at sosialiseringprosessen knyttet til det å ta miljøhensyn ikke har vært så sterk for disse menneskene. De har kanskje ikke opplevd sterke forventinger til å engasjere seg i miljøarbeidet i virksomheten, og de møtes kanskje ikke strenge sanksjoner om de ikke følger opp.

7 Analyse - Sosialisering og holdningsdanning

7.1 Sosialisering

Begrepet sosialisering betegner prosessen der et individ, gjennom kontakt med andre mennesker, utvikler seg til å bli et bevisst menneske med kunnskaper om sosialt liv.

Sosialisering innbefatter mange og ulike former for påvirkning. Mer om sosialisering står i teorikapitlet.

I denne analysen er et av målene å finne ut om arbeidsplassens miljøsertifisering har vært med på å forme de ansattes holdninger og verdier knyttet til miljø. Jeg gjentar problemstillingen for avhandlingen:

- Kan miljøsertifisering i en utvalgt kontorvirksomhet skape et sosialt miljø som fremmer bestemte miljøvennlige atferdsmønstre også utenfor arbeidsplassen?

Selv om ikke alle informantene i denne undersøkelsen i utgangspunktet er personlig engasjert i miljø og miljøproblemene, kan et fokus på dette i deres omgivelser være med på å gi dem mer kunnskap om det. Vi forandrer oss, og vi tilpasser oss det sosiale miljøet vi lever i, og målet er å se om, og hvordan dette skjer hos informantene i den miljøsertifiserte virksomheten.

Undersøkelsen er, som jeg tidligere har nevnt, ikke en eksperimentell studie hvor jeg kan se utviklingen av holdninger og handlinger fra et før og etter perspektiv. I en kvalitativ studie som dette forholder man seg til små tall. Alt jeg kan oppnå er at undersøkelsen forhåpentligvis kan gi en pekepinn på hvilken påvirkning miljøsertifisering kan ha på de ansatte. Om miljøsertifisering, ved siden av andre strukturelle og individuelle påvirkninger, har betydning for holdningsendringer knyttet til miljø.

7.2 Miljøbevissthet og holdninger

Miljøbevissthet er et sentralt begrep Berit Skorstad (2005) bruker i doktorgradavhandlingen sin om miljø, kunnskap og moral, og det blir også et sentralt begrep i denne analysen. For en

definisjon av begrepet, se innledningen. Graden av miljøbevissthet er vanskelig å måle hos informantene, men det er likevel relevant å diskutere miljøbevissthet i denne sammenheng. Når jeg diskuterer og analyserer informantenes miljøbevissthet på jobb og hjemme, tenker jeg på om de har evnen til å oppfatte forholdet mellom dem selv og miljøet rundt seg. Jeg prøver derfor å finne ut hvilke kriterier informantene handler ut ifra, og hvordan kunnskap og holdning til miljø er med på å påvirke deres valg i hverdagen. Det kan være flere faktorer som styrer et miljøvennlig atferdsmønster, og selv om mange har positive holdninger til miljøvern, er det ikke alltid at handlingene gjenspeiler dette.

Det er vanlig å definere en holdning som en disposisjon i retning av å reagere på en bestemt situasjon eller påvirkning på en bestemt måte (Martinussen 1991:317). Holdninger og verdisyn er kulturelt og sosialt betinget (Wyller 1999). De er en positiv eller negativ evaluende reaksjon på en stimulus. Stimulusen er holdningsobjektet, og kan være en person, en handling, et objekt eller et konsept. Vår holdning hjelper oss i å definere vår identitet, veilede våre handlinger og det påvirker hvordan vi oppfatter mennesker. Holdninger er lært eller basert på erfaringer. Nedarvede elementer påvirkes av modningsprosesser og selvstendig refleksjon, kunnskap og innsikt, personlige erfaringer, livsmiljø og sterke opplevelser. Holdninger formes av to ytterpunkter: av det bevisst velgende, rasjonelle menneske og fra sosiale normer og forventninger (Wyller 1999:74). Holdninger har innflytelse på vår atferd, men det er delte meninger om hvor sterkt knyttet holdninger og atferd er (Passer & Smith 2007, Wyller 1999).

Holdninger til miljøarbeid og miljøhensyn kan plasseres på en skala fra positiv til negativ. De kan også ha ulik styrke, noe jeg vil se etter i denne undersøkelsen. Jeg vil påpeke at jeg ikke måler holdningene strukturelt, men undersøker om intervjuene uttrykker om de har enten en positiv eller negativ holdning til å ta miljøhensyn. Informantene kan for eksempel være for eller imot miljøarbeid, de kan være sterkt for eller bare litt for. Holdning kan ikke måles direkte med metoden jeg bruker, men jeg gjør egne vurderinger og tolkninger av om jeg oppfatter informantene som positive eller negative til miljøarbeid. Ut ifra intervjuene får jeg ikke inntrykk av at noen er negative til miljøarbeid, jeg vil faktisk kategorisere dem som nokså positive, og arbeidet ut ifra den antagelsen. Da kan jeg se om atferden til informantene henger i tråd med holdningene jeg oppfatter at de har, og muligens se om de har endret holdning av å arbeide i en miljøsertifisert virksomhet.

I vår tid kan man si det er en høy grad av miljøbevissthet blant befolkningen, men ifølge Nina Methi er folk allikevel ikke veldig opptatt av blant annet miljømerking når de kjøper varer (Skorstad 2005). Omvendt trenger ikke miljøvennlig atferd skyldes miljøvennlige holdninger. I en undersøkelse gjennomført av Anne Merethe Ødven kom det frem at det norske folk, særlig den eldre generasjonen, representerer en kultur for nøysomhet og gjenbruk som er i ferd med å forsvinne fordi den ikke ser ut til å slå rot hos dagens unge mennesker (Ødven 1996). Den eldre generasjonen er dermed mer sparsommelige, men ikke nødvendigvis fordi de tenker på å ta miljøhensyn.

I forrige kapittel startet jeg med å kartlegge informantenes kjennskap til miljøarbeidet i virksomheten. Her skal jeg analysere sammenhengen mellom holdninger og atferd, bevissthet til miljø, holdningsdanning, normers betydning og sosialiseringsmønstre. Sist men ikke minst skal jeg redegjøre for og diskutere hva som generer aktørenes miljøatferd, og diskuterer dette i lys av normsosiologi og teorien om rasjonelle valg.

7.3 Miljøhensyn i hverdagen

Å kartlegge hva informantene forbinder med å ta miljøhensyn i hverdagen er et viktig grep i arbeidet med å finne ut om de ansatte har blitt påvirket av miljøsertifiseringen i virksomheten de arbeider i. I forbindelse med dette diskuterer jeg også informantenes bevissthet knyttet til å ta miljøhensyn hjemme, og om dette henger sammen med miljøbevisstheten som eksisterer i virksomheten.

Jeg ba informantene i den miljøsertifiserte virksomheten fortelle meg om hva de forbandt med å ta miljøhensyn i hverdagen, og det viste seg at kildesortering, sparing av strøm og miljøvennlig transportbruk ble hyppig nevnt.

”Nei, det må være kildesortering og sånne ting, og passe på at man ikke bruker unødvendig strøm og sånne ting (...)” (Frode, 36 år, Miljøvirksomhet)

”Spare strøm og kaste søppel i riktige dunker rett og slett. Det er det jeg tenker på når jeg tenker miljøhensyn” (Kari, 25 år, Miljøvirksomhet)

”Det er å spare, eller passe på søpla, kildesortere den. Ikke bruke for mye strøm. Ikke å vaske halve maskiner, fylle opp der og.” (Bente, 44 år, Miljøvirksomhet)

Avfallssortering og sparing av strøm er to miljøvennlige handlinger som er en del av den hverdagslige rutinen til alle i utvalget. I tillegg var hensyn til transportbruk essensielt når de snakket om hva de forbandt med å ta miljøhensyn. Informantene i den miljøsertifiserte virksomheten arbeider i Oslo sentrum, og alle bruker kollektiv transport til og fra jobb. At informantene nevner disse tre tiltakene som noe de forbinder med å ta miljøhensyn, tyder på at dette også er tiltak de selv er oppmerksomme på.

I kontrollvirksomheten ble de samme tiltakene nevnt som noe de forbandt med å ta miljøhensyn i hverdagen. Miljøhensyn og bilbruk ble hyppigere nevnt hos informantene i kontrollvirksomheten. Dette kan sannsynligvis komme av at alle i denne gruppen bruker bil i større eller mindre grad, og samtidig var de bevisste på at bilen enkelte ganger ble brukt mer enn nødvendig. Flere nevnte de kunne brukt bilen mindre, men at de faktisk gjorde det fant jeg ikke tegn til. Dette kan tyde på at handlingene ikke nødvendigvis genereres ut ifra en positiv holdning til redusert bilkjøring. De argumenterte med at bilkjøringen deres var nødvendig fordi de bor såpass avsides. De unnskylder dermed bilkjøringen, og mener det er mer legitimt å bruke bilen oftere når man bor avsides. Atferden knyttet til bilkjøring sår tvil om holdningen til redusert bilbruk faktisk er reell hos informantene. Normen om å redusere bilbruken, altså å ta miljøhensyn, er nødvendigvis ikke så sterk. Med dette mener jeg ikke at det ikke eksisterer en norm om å redusere bilkjøringen, men at den antakeligvis ikke er sterk nok til at menneskene i denne virksomheten følger opp. De møter heller ingen sanksjoner, da bilkjøring virker som et sosialt akseptert valg ute i distriktene.

7.4 Avfallssortering

Avfallssortering er tilrettelagt i større eller mindre grad hos store deler av befolkningen, og det er også dels lagt til rette for informantene i denne studien. Avfallssorteringen i nærmiljøet var ikke lik hos alle som arbeidet i den miljøsertifiserte virksomheten, men sortering av restavfall, papp/papir og glass/metall var en del av deres hverdag, både hjemme og på arbeidsplassen. Jeg spurte informantene om hva de syntes om avfallssorteringen der de bor;

”Jo, den er ganske bra. Nå har vi ikke begynt med, hvert fall ikke i borettslaget vårt, med de blå og grønne posene. Det har ikke begynt enda, men når det begynner, så ser jeg for meg at jeg begynner med det også. Så er det ganske greit med, ja, papirkonteinere utenfor blokken og det er bare noen minutter å gå til en glass/metall

konteiner, så det er faktisk veldig... og det tror jeg også er en ting for å kunne være miljøvennlig. At sånne ting er lett tilgjengelig (...)” (Frode, 36 år, Miljøvirksomhet).

”Den syns jeg er veldig bra (...) Vi har lett tilgjengelig sånne miljøstasjoner, og avlevering av klær og glass og sånt noe. Så er det jo utskilling av plast, papp, papir, matavfall og restavfall hjemme” (Bente, 44 år, Miljøvirksomhet).

”Der jeg bor nå går alt i søpla utenom papir. Vi har egen papirhenting. Det er jo forbrenningsanlegg som produserer fjernvarme til lokale industribedrifter. Nå skal vi jo begynner med plasten vet jeg (...) Vi har tilbud om kompost og sånn, men vi har ikke nok plass til det” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet).

Svarene deres tilsier at de er positive til, og fornøyde med avfallssorteringssystemene der de bor. Det ser også ut til at tilgjengelighet og muligheten for avfallssortering var avgjørende for hvor positive og fornøyde de var. Responsen jeg fikk fra en personlig engasjert informant, Tone (44 år), tilsier at hun er misfornøyd og kritisk til avfallssorteringsordningen der hun bor. Hun venter fortsatt på utvidet sorteringsmuligheter, og hun virket ikke fornøyd med innsatsen til naboene.

I Osloområdet var det varierende i hvor stor grad de sorterte avfall, men informantene gav generelt uttrykk for at de syntes det fungerte greit, særlig syntes de det ville bli bra når ordningen med sortering av plast og matavfall også trer i kraft. Ut ifra hva informantene sa, ser det ut til at de er opplyst om hvordan avfallssorteringen fungerer der de bor, noe som også tyder på at kunnskap om avfallssortering har nådd frem. Noe av dette kan også komme av at de sorterer avfall på arbeidsplassen. Informantene fortalte at de sorterer det avfallet de har mulighet til å sortere, og informantene i den miljøsertifiserte virksomheten gav uttrykk for at de syntes avfallssortering var et positivt tiltak både på jobb og i husholdningen. Muligheten informantene har for å sortere er avgjørende, og ingen sa at de sorterte avfall da de strukturelle forholdene ikke var lagt til rette for det. Hvor flinke de egentlig er til å sortere avfall er umulig å si uten å ha observert at de faktisk gjør det på riktig måte. Igjen vil jeg påpeke at selv om holdningene til avfallssortering er positive, behøver ikke det å bety at handlingene henger i tråd med holdningene. Ifølge teorien om rasjonelle valg (TRV) vil muligheten, altså tilgjengeligheten for å utføre en handling/et valg ha betydning for hvordan personer vurderer de valgene som er mest rasjonelle. TRV viser seg på dette området å være gyldig, da tilgjengelighet for å sortere avfall har betydning for om de vurderer det som en

rasjonell handling eller ikke. Det kan være rasjonelt hvis de tenker på miljøet, men irrasjonelt hvis det blir for tungvint, eller om avfallssorteringen uansett ikke blir tatt hånd om videre i prosessen.

At informantene var såpass positive til avfallssorteringen der de bor kan også indikere at det faktisk eksisterer en form for sosial norm som styrer folks atferd. De har muligens også internalisert disse normene.

På arbeidsplassen har miljøansvarlige tatt grep i virksomheten, og fjernet alle søppeldunkene inne på kontorene. Dette betyr at ansatte må gå ut i fellesarealene når de skal kaste noe. I utvalget var det et par stykker som uttrykte at det var problematisk at de ikke hadde en søppeldunk på kontoret, og Kari (25 år) fortalte at hun beholdt en liten søppelpose. Jeg tolker dette som at tilgjengelighet til sortering også er viktig på arbeidsplassen. Og blir sorteringen tungvint, vil det bli enklere å la være. Det kan også tenkes at det hele er en tilvennings sak, at med tiden vil ansatte bli vant til at de må ut i fellesarealene for å sortere avfallet sitt.

Noen informanter ser ut til å stille strengere krav til tilrettelegging på arbeidsplassen enn i sin egen husholdning. Kanskje er det bare noe de forventer fra en virksomhet som faktisk er miljøsertifisert. Hjemme har de selv kontroll, og de må dermed følge opp sorteringen ut ifra eget initiativ. På arbeidsplassen forventer de at virksomheten tar ansvar og tilrettelegger. Forventingene ansatte har til virksomheten kan være tegn på at det eksisterer en sosial norm, og at det er derfor de også forventer at virksomheten tar ansvar.

En informant opplevde at folk aksepterte løsningen med å fjerne søppeldunkene på kontorene;

”(...) Vi har vært så slemme at vi har tatt bort søppeldunkene inne på kontorene til folk, så nå er vi nødt til å velge en dunk i fellesarealene. Etter litt støy virker det som om folk har akseptert det, så det kan hende vi fortsetter på den måten” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet).

Ole forteller det har vært litt støy knyttet til dette, og at noen i utgangspunktet var litt negative til løsningen. Det at en av informantene fortsetter å ha en egen søppelpose på kontoret, kan tyde på at atferden ikke stemmer helt overens med holdningene til dette tiltaket. De ansatte fortalte jo at avfallssortering var en bra ting, men det ser ut til at det er varierende hvor langt de egentlig vil strekke seg. En informant mente på den andre siden at det egentlig ikke var et stort offer:

”Ja, jeg har vel alltid vært, eller jeg har aldri vært brennende opptatt av det, men jeg syns ikke det krever så mye da, så vi har vel egentlig, siden ungdomsskolen sikkert, hatt det litt i bakhodet, uten at jeg har vært en sånn voldsom miljøforkjemper. Så de tingene som liksom ikke koster noe innsatsmessig... altså, det er ikke vanskelig å pante flasker, og hive glass i en annen dunk hvor du hiver søpla” (Frode, 36 år, Miljøvirksomhet).

Frode fortalte at å ta miljøhensyn ikke var spesielt problematisk innsatsmessig, og andre informanter mente også at det var en enkel rutine de gjorde både hjemme og på jobb. Kunnskap om hvordan de strukturelle forholdene var både hjemme og på jobb var gode, de kjente alle til hva som ble sortert, men de forventet gode løsninger på sorteringssystemene og tilgjengelighet i nærmiljøet og på arbeidsplassen.

Hos informantene i den miljøsertifiserte virksomheten kom det frem at reklamekampanjer på trikk, buss, t-bane og holdeplasser var kilden til kunnskapen de hadde om avfallssortering, hvilket betyr at slike kommunikasjonskanaler initiert av kommunen når frem og har en effekt.

7.4.1 Kontrollvirksomheten og avfallssortering

I kontrollvirksomheten er ikke avfallssortering på arbeidsplassen like tilrettelagt slik den er i den miljøsertifiserte virksomheten. De har ikke organisert en miljøstasjon, men de skiller allikevel mellom restavfall, matavfall og papir/papp avfall. Avfallssortering i husholdningen har derimot vært pålagt i flere år. De har lenge sortere restavfall, matavfall, papp/papir, plast og glass/metall i denne kommunen, og informantene i kontrollbedriften fortalte at de var flinke til å sortere avfall hjemme;

”Ja, altså, vi har jo de dunkene vi har, og plast og sånt for seg. Og vi prøver å følge opp så godt vi kan det og” (Solveig, 51 år, Kontrollvirksomhet).

”(...) Vi har jo sortering her, og det var litt tøft i starten liksom, når man skal ha mange poser. Men man ser jo det nå, at man bruker utrolig mye plast. Det er den du tømmer oftest” (Heidi, 52 år, Kontrollvirksomhet).

”Jeg syns det er bra. Veldig bra. Vi er flinke til å sortere, og jeg syns de gjør det bra med det systemet” (Kjell, 49 år, Kontrollvirksomhet).

Inntrykket mitt er at informantene er fornøyde med avfallssorteringen når alt fungerer slik det er lagt opp til. Jeg sitter igjen med et inntrykk av at de fleste er fornøyde hvis alt fungerer som det skal. Til tross for at sortering av glass/metall var mer utilgjengelig for denne gruppen, så de ingenting om at dette var problematisk. Dette kan være fordi avfallssorteringen i denne kommunen er godt etablert, og at sortering av avfall dermed har blitt en innarbeidet vane opp igjennom årene. Holdninger til dette kan også ha blitt internalisert. At kommuner innfører systemer for avfallssortering kan være et positivt og effektivt tiltak hvis man ønsker å endre vanene og kanskje holdningene til befolkningen. Normer er regler for atferd, og disse kan med tid internaliseres hos befolkningen, slik at de opparbeider nye holdninger til spesifikke miljøtiltak.

7.5 Energisparing

Å spare strøm er en helt vanlig tanke hos informantene. Strøm koster penger, og for folk som ønsker å spare penger, lønner det seg å være bevisst på energiforbruket. Det informantene forbandt med å ta miljøhensyn i hverdagen var å ta hensyn til energiforbruket, og dette viser at de er oppmerksomme på at energisparing er gunstig for miljøet. Informantene fra den miljøsertifiserte virksomheten forteller at de har for vane å spare strøm hjemme. De sier de slukker lys i rom de ikke bruker, slår av varme der det ikke er nødvendig, noen har anskaffet seg varmepumpe og flere bruker sparepære. Informantene forklarer hvordan de sparer strøm i større eller mindre grad, og flere av de samme tiltakene går igjen. Da jeg spurte hvorfor de sparte på energiforbruket hjemme svarte de;

”Jeg er oppfostret til å gjøre det (...) Jeg er oppvokst med en elektroingeniør av en far, så jeg er vant til å slå av alt til en hver tid. Han er veldig frustrert over de nye flatskjermene hvor du nesten må dra ut stikkontakten for å få av bryteren. Men det har vært veldig mye fra han side, det er brannsikkerheten. Så jeg har aldri på lyset et sted hvor jeg ikke er, og jeg bruker mye levende lys. Så jeg slår av når jeg kan og liker egentlig ikke å ha strøm på.” (Tone, 44 år, Miljøvirksomhet).

”(...) Jeg tenker ikke så mye på miljøvern når det kommer til energibruken” (Kari, 25 år, Miljøvirksomhet).

”Vi har jo sparepærer, stort sett i alle lyskilder nå. I tillegg kjører vi noen sånne, vi har spotter i taket flere steder, og der har vi redusert watten fra 20w til 10w, og det er

jo litt fordelt motivasjon for det. Det ene er at, selvfølgelig strømforbruket blir veldig stort når du har sju/åtte i taket, og på 20 watt. En annen ting er at det blir veldig lyst. Så det er litt unødvendig sterkt lys. Så fyrer vi med ved da, for på en måte å avhjelpe strømforbruket litt (...)” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet).

Motivasjonen for å spare strøm så ikke ut til å henge sammen med et ønske om å spare miljøet. De hadde andre motivasjoner og argumenter for å kutte på energiforbruket. Brannfare, at det ble for lyst, at det koster penger og lignende var eksempler på hva som genererte energisparing. Selv om miljøvern ikke var hovedmotivasjonen for å spare strøm, ser det likevel ut til at de synes det var en bonus at de også gjorde noe som var positivt for miljøet. Men grunnen til at de forteller dette kan også være fordi de ønsker å vise at de etterlever en norm om å spare energi og ta hensyn til miljøet.

Andre ting de tok hensyn til for å spare inn på strømbruken var å fylle opp vaskemaskinene og oppvaskmaskinene, og de sa de brukte tørketrommel kun når det var høyest nødvendig, for de som hadde dette. Ole (30 år), Andre (28 år) og Daniel (38 år) hadde også valgt å kjøpe miljømerkede elektroniske artikler når de fikk behov for å erstatte utslitte maskiner. Selv om miljømerkingen ikke var det avgjørende argumentet for å kjøpe varen, var det hvert fall noe den ene informanten opplevde som positivt. At markedet også tilbyr miljømerkede produkter kan bidra til at flere velger det når argumentene for å kjøpe er positive. De som hadde kjøpt miljømerkede produkter ønsket å spare strøm, og samtidig ønsket de hvitevarer med god kvalitet. Konsekvensene av disse kravene er jo at de også sparer miljøet, noe de er klar over. Dette viser igjen at tilgjengelighet er avgjørende for at folk skal velge miljøvennlige alternativer.

7.5.1 Energisparing på arbeidsplassen

På arbeidsplassen blir ansatte oppfordret til å slå av lys og datamaskiner før de går hjem. Energisparing er et av miljøkravene til miljøfyrtårn, og ved utgangsdørene i bygget er det skrevet en oppfordring om at de skal slukke lys før de drar hjem. Da jeg spurte informantene om hvilke miljøhensyn de tar på arbeidsplassen nevnte ikke alle dette tiltaket umiddelbart, men noen hadde lagt merke til det. En informant kunne også fortelle at ikke alle sammen var like flinke til å følge det opp;

”(...) Å slå av lysene etter seg når man går er jo, det hadde vært bedre om folk hadde gjort det. Det er det ikke så mye av egentlig. Sjokkerende nok. Jeg vet ikke hvorfor de lar lysene stå på midt på natten. Men jeg vil si at å slå av datamaskinen sin, og slå av lys er det minste man kan forvente når man går fra jobben. Så jeg synes det er viktig (...)” (Kari, 25 år, Miljøvirksomhet).

Hva Kari forteller belyser holdningen hennes til dette. For henne er det veldig rart at folk ikke tar ansvar. Ut ifra hennes erfaring var det ofte at lyset ikke ble slått av når folk gikk for dagen. Dette indikerer at folk som er flinke til å spare strøm hjemme ikke trenger å være flinke på jobb, eller omvendt. Hvorfor ikke alle følger opp dette er vanskelig å si, men det kan jo være at de ansatte har et annet forhold til å spare strøm på jobb enn å spare strøm hjemme. Energiutgiftene på jobb har jo ikke de ansatte ansvaret for, og kanskje kan det være en årsak til at de blir mindre oppmerksomme på å skru av lys og datamaskiner. På den annen side sa jo flere at de på en generell basis var positive til miljøtiltak på arbeidsplassen, og om det hadde blitt terpet litt mer på det, ville kanskje vanene og normene til dette blitt internalisert over en lengre periode. Selv om informantene i dette utvalget forteller at de sparer strøm hjemme, betyr ikke det at alle ansatte i bedriften gjør det. Jeg kan ikke si noe om ansatte generelt, men en informant, Andre (28 år), antok at lyset på jobb gikk av automatisk, men han fortalte at han allikevel hadde for vane å gjøre dette hjemme hos seg selv. Dette kan bety at vanene kan være ulike på arbeidsplassen enn de er hjemme.

Beskjeder og oppfordringer er sannsynligvis nødvendig for å få de ansatte til å følge opp miljøtiltakene på arbeidsplassen. Svarene indikerer at akkurat det med å slå av lys og lignende på arbeidsplassen varierer mye mellom informantene. Men selv om noen var lite oppmerksomme på ett område, kunne de være mer oppmerksomme på andre miljøtiltak. Når det gjaldt energisparing var en av informantene, Tone (44 år), opptatt av å sette i gang enda flere sparetiltak. Tone fremtrer som over gjennomsnittelig opptatt av miljø, og bekrefter at personlig engasjement har en verdifull betydning når det kommer til å tenke fremtidsrettet. Hun tenker på konsekvenser menneskelig handling kan få for miljøet i fremtiden, og tar initiativ.

7.5.2 Energisparing i kontrollvirksomheten

I kontrollvirksomheten viste det seg at informantene har tilsvarende energivaner hjemme som hos de ansatte i den miljøsertifiserte virksomheten. De er sparsommelige med oppvarming, skrur av ovn på dagtid, skru av lys og lignende.

På arbeidsplassen viste det seg at de var oppmerksomme på at bygget var lite energieffektivt. Bygget de arbeider i er egentlig ikke bygd for å være kontorlokaler, de har blant annet mye lys i takene, og det er heller ikke godt isolert. Energiforbruket på arbeidsplassen er noe de er oppmerksomme på, og det ser også ut til at de er positive til eventuelle tiltak. Men å spare strøm på arbeidsplassen er på andre premisser enn å spare strøm hjemme. Hjemme sparer de strøm først og fremst for å spare penger, mens når det er snakk om energisparing på arbeidsplassen tenker de mer på miljø. I privat sammenheng er det mest rasjonelt å tenke på strømutfgiftene, mens på arbeidsplassen blir ikke dette en vurdering da utgiftene ikke faller på dem.

Når virksomheter kutter ned på energiforbruket, betyr dette at hver virksomhet kan klare å spare store mengder energi i løpet av ett år. Effekten blir mye større enn hos en privatperson, og kanskje vil folk tenke at energisparing på arbeidsplassen er mer nødvendig og nyttig for miljøet. Dette viser også til en rasjonell vurdering. Men de mener fortsatt at desto flere som bidrar, jo større effekt vil det få for miljøet. Allikevel ser jeg at premissene for energisparing er annerledes hjemme enn det er på arbeidsplassen hos informantene i begge virksomhetene. Hjemme sparer de strøm først og fremst fordi de ønsker mindre utgifter, mens på jobb fokuserer de mer på fordelene med at det er mer miljøvennlig.

7.6 Transportbruk

I forbindelse med å ta miljøhensyn i hverdagen var hensyn og bevissthet rundt transportbruk noe informantene forbandt med å ta miljøhensyn i hverdagen;

”Ehm, være bevisst på hva du forbruker egentlig, og bruke kollektiv transport og gjerne... det er jo det jeg tenker mest på” (Andre, 28 år, Miljøvirksomhet).

”Jeg tenker at jeg, jo flinkere jeg er til å sortere avfallet mitt, og jo flinkere jeg er til å la være å bruke bil, og heller bruke offentlig transport. Jo flinkere jeg er til å gå. Jo

flinkere jeg er til kanskje ikke å kjøpe nytt, men kjøpe brukte ting, og bytte klær og alt sånne ting, så er jeg med på å gjøre en viktig innsats” (Tone, 44 år, Miljøvirksomhet).

Å ta hensyn til transportbruk var som energisparing og avfallssortering, et sentralt tiltak informantene forbandt med å ta miljøhensyn i hverdagen. Kollektivtransport ble benyttet av alle informantene i den miljøsertifiserte virksomheten. Med et bredt kollektivtilbud, slik det er i Oslo, blir det også et reelt tiltak informantene daglig kan forholde seg til.

Kollektivtransport var transportmiddelet informantene foretrakk å bruke. Selv om enkelte av dem har tilgang til bil syntes de det var mer praktisk å bruke kollektivtransport. Dette kan jeg godt forstå, da deres virksomhet er plassert sentralt i Oslo hvor det kan være tidkrevende å komme frem med bil i rushtrafikken, og ikke minst problematisk å finne parkeringsplass. Det vil si at å velge kollektivtransport er mest rasjonelt uavhengig av om de sparer miljøet eller ikke. En av informantene kunne fortelle at hun var stolt av ikke å ha bil:

”Jeg har ikke bil, og jeg er stolt av ikke å ha det... og jeg bor på en måte i indre bykjerne, så det er helt bortkastet. Og jeg håper jo på at byrådet kan komme med et forbud mot privatbilisme i sentrum av Oslo, at de kan sette opp noen felles pendlerparkering som kan være gratis da, og at man stopper med den vanvittige en-og-en kjøringen inn til byen” (Tone, 44 år, Miljøvirksomhet).

Ifølge teorien om kognitiv dissonans justerer folk ofte holdningene deres etter hva de selv gjør, og folk uten bil vil kanskje enklere stille seg negativ til bilkjøring i Oslo enn folk som eier bil. Folk med bil i dette utvalget er ikke negative til å eie en bil, men de bruker heller tog enn bil inn til Oslo sentrum;

”Bruker mest tog, men bil i helgene, noen ganger” (Kari, 25 år, Miljøvirksomhet).

”Jeg er togpendler, (...) Vi har bil. Bruker den i snitt fire ganger i uken” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet).

Bilbruken hos bileierne var begrenset til helgene og lengre turer. En av informantene brukte bilen en til to ganger i uken, mens en annen brukte den opptil fire ganger i uken. En informant brukte både bil og offentlig transport:

”(...) Jeg leverer mine barn og min kone med bil, fordi barnehagen ligger et stykke unna (...), Så til slutt tar jeg t-banen inn til jobb” (Daniel, 38 år, Miljøvirksomhet).

Vanene knyttet til transport var preget av strukturelle forhold, som bosted, tilgang til transportmiddel, og om de har barn eller ikke. Noen tok bena eller sykkel om sommeren, mens om vinteren var det best å ta trikk, buss eller t-bane. Informantene som bodde i Oslo sa de ikke hadde behov for bil, mens de som bodde andre steder kunne se nytten av det. Andre (28 år) syntes det å ikke ha bil som et luksusproblem, mens Ole (30 år) mente at å ha bil i Norge var nødvendig. Slik sett var det varierende hva slags holdning informantene hadde til bilbruk.

7.6.1 Transportbruk i kontrollvirksomheten

I kontrollvirksomheten, ute i distriktet, bruker alle informantene fra utvalget bil. For alle i dette utvalget var det nødvendig med bil fordi de bor såpass avsides. Mange av dem har sannsynligvis ikke et valg da de bor 11 km utenfor sentrum. Da jeg spurte kontrollgruppen hvor ofte de bruker offentlig transport svarte Kjell;

”Veldig sjeldent. Ikke en gang i året en gang” (Kjell, 49 år, Kontrollvirksomhet).

Andre brukte kanskje kollektiv transport når de reiste inn til Oslo;

”Ja, det hender hvis jeg skal litt lenger ut, til Oslo for eksempel. Da bruker jeg ofte tog, noe jeg synes er veldig greit. Tog eller buss. Kanskje mer på de lengre strekningene.” (Nora, 51 år, Kontrollvirksomhet).

Også i kontrollgruppen viser det seg at de strukturelle forholdene har mye å si. For de som bor litt nærmere sentrum, var sykkel et like bra alternativ om sommeren. Informantene i kontrollvirksomheten så også andre muligheter enn å bruke bil, men av praktiske årsaker ble bilen prioritert. Sånn sett blir det vanskelig å sammenligne de to gruppens holdninger til redusert bilbruk. Men informanter i begge virksomhetene påpekte negative ting med å kjøre bil. I kontrollvirksomheten ble bilkjøring sett på som en hindring for å ta miljøhensyn;

”Det er jo klart, med biler og sånt. Vi har jo to biler. Men for at vi skal ha muligheten til å dra på jobb og sånt, da er vi nødt til å ha det, slik som vi bor” (Heidi, 52 år, Kontrollvirksomhet).

Hvilket transportmiddel kontrollgruppen hadde valgt hvis kollektivtilbudet var større er umulig å si, men enkelte svar indikerer at flere velger bil fremfor andre transportmidler selv om de har muligheten til å velge et mer miljøvennlig alternativ. Flere av informantene i

kontrollvirksomheten påpeker at de også sparer tid, og derfor er det mer rasjonelt å velge bilen. Dette kan bety at de tenker individuelt rasjonelt, og at de tar valg som de vurderer som mest rasjonelle der og da, i stedet for å tenke fremtidsrettet på miljøet. Handlingene ser dermed ikke ut til å samstemme helt med en tilsynelatende positiv holdning til redusert bilkjøring.

Flyvanene til informantene i de to virksomhetene var forskjellig, og det varierte etter hvor stort behov, eller hvor stor interesse de hadde av å reise. Noen hadde familie langt unna, derfor tok de en del flyturer, andre fløy kanskje en til to ganger i året i forbindelse med ferieturer til utlandet. Informantene i kontrollgruppen flyr hverken mer eller mindre enn gruppen i den miljøsertifiserte virksomheten. Men en fra hver gruppe lettet samvittigheten med å betale klimakvote. Dette forteller at de har positive holdninger til å ta miljøhensyn.

Alt i alt er gruppen i den miljøsertifiserte virksomheten mer miljøvennlig med transportbruk enn gruppen fra kontrollvirksomheten. Årsaken til at de tar mer miljøvennlige valg når de velger transportmiddel er strukturelle, men ved siden av dette er de også oppmerksomme på at det faktisk er et miljøvennlig valg. Informantene forteller at de får god samvittighet når de vet at handlingene deres er miljøvennlige. Dette kan bety at holdningene til å ta miljøhensyn har blitt internalisert på enkelte områder. Når de miljøvennlige valgene blir tatt på grunnlag av andre argumenter og fordeler, kommer miljøfordelene i tillegg som en bonus.

I den miljøsertifiserte virksomheten har de prøvd ut en kampanje hvor de skal få flest mulig ansatte til å sykle til jobb. Kun en av informantene sa hun hadde kjennskap til dette tiltaket, og dette kan bety at informasjonsarbeidet med å nå frem til ansatte ikke har vært tilstrekkelig. Allikevel velger enkelte sykkel av eget initiativ, og virksomheten ser ikke ut til å ha påvirket valgene om transportbruk. Fordelene med å bruke kollektivtransport i byen veier tyngst, og er nok en avgjørende årsak til at ansatte velger dette alternativet. En annen årsak kan også være at virksomheten ikke har parkeringsmuligheter, noe som kanskje bidrar til at et mindre antall velger å bruke bilen til jobb.

7.7 Gjenvinning, gjenbruk og resirkulering

7.7.1 Papirforbruk

En del av det å ta miljøhensyn handler om å forbruke mindre. Berit Skorstad oppdaget i sin caseundersøkelse at å være bevisst på forbruk var noe informantene hennes trakk frem som en viktig del av det å opptre miljøvennlig (Skorstad 2005). Virksomhetens mål i forbindelse med miljøarbeidet er å redusere blant annet papirforbruket. Utrangert utstyr skal gjenvinnes så langt det lar seg gjøre. Datamaskiner og skjermer blir gitt bort til skolene i kommunen (Rapport for resertifiseringen 2009).

Informantene var kjent med tiltaket med å redusere papirbruken i virksomheten, og noen hadde også kjennskap til virksomhetens fokus på gjenbruk;

”Altså, vi har fokus på, vi er jo en kontorbedrift, så vi har jo fokus på papirbruk, og i tillegg har vi et økende fokus på gjenbruk da. Av kontormøbler og sånne ting. I tillegg er vi pålagt å ha fokus på miljø i forhold til innkjøp.” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet)

”(...) Og det at man kan bruke et papir som er mer miljøvennlig i forhold til å skrive ut og sånn. Og så har vi fått en linje nederst på e-posten som sier; tenk før du skriver ut (...)” (Tone, 44 år, Miljøvirksomhet)

”(...) Det er blant annet det at vi skal ta kopier på begge sider av arket, og at man ikke bruker engangsprodukter (...)” (Frode, 36 år, Miljøvirksomhet)

Informantene hadde kjennskap til dette tiltaket, noe som tyder på at informasjonsarbeidet rundt papirbruk og bruk av engangsartikler er nokså vellykket i den miljøsertifiserte virksomheten. Når man arbeider i en kontorvirksomhet er det sannsynligvis enkelt å legge merke til hvor mye papir de faktisk bruker, og kanskje kan også dette være en av årsakene til at tiltaket om begrenset papirbruk har glidd inn i bevisstheten deres. En informant var spesielt opptatt av det ekstreme papirforbruket i kontorvirksomheten;

”Jeg tror at her i huset har vi veldig lett for å skrive ut ting (...) Jeg tror ikke de tenker miljø når de printer ut. Jeg tror ikke man kan si at de ikke tar hensyn, men de ser ikke helheten av hvert enkelt ark de skriver ut, at de til slutt blir store mengder (...)”
(Daniel, 38 år, Miljøvirksomhet)

Kontorvirksomheten er på mange måter avhengig av å skrive ut mye, men denne informanten mener det kan begrenses ytterligere. Daniel (38 år) arbeider derfor med å få gjennomslag for en bedre og mer brukervennlige softwaresystem som kan forhindre ansatte i å måtte skrive ut så mye dokumenter til daglig. Det viser seg at Daniel er løsningsorientert når det dreier seg om det høye papirforbruket. Han gir mange tegn til å være bevisst og oppmerksom på dette området.

Når ansatte i virksomheten eksponeres for slike tiltak daglig, er det sannsynlig at det også er disse tiltakene som har størst påvirkning. Om det har endret holdningene deres kan jeg ikke si så mye om, men det ser ut til at informantene fra den miljøsertifiserte virksomheten er bevisste og oppmerksomme på papirforbruket i virksomheten. Kanskje betyr dette at det eksisterer en slags norm om å ta hensyn til papirbruk. Daniel (38 år) ville sannsynligvis reagert hvis han oppdaget at noen ikke tok hensyn.

7.7.2 Kontrollvirksomheten

Informantene i kontrollvirksomheten kom ikke på mye virksomheten gjorde i forbindelse med å ta miljøhensyn. Energiforbruk hadde de litt fokus på, og de sorterte også litt avfall. Papirforbruk ble ikke nevnt hos noen av de ansatte i kontrollvirksomheten, og det ser ut som om gruppen fra den miljøsertifiserte virksomheten er mer bevisst på dette området. Hvis man tenker på at gjentakende atferd kan være med på å forme holdninger til mennesker, kan det også hende at holdningsendringer har skjedd etter at de innførte tiltaket med redusert papirbruk i den miljøsertifiserte virksomheten. I det daglige må ansatte i den miljøsertifiserte virksomheten forholde seg til dette tiltaket, og nye vaner kan dermed også føre til holdningsendring.

At den miljøsertifiserte virksomheten er mer oppmerksom på papirforbruket kan ha noe å gjøre med at de har et høyere papirforbruk, men det kan også være en effekt av miljøsertifiseringen. Miljøsertifiseringens tiltak til dette har kanskje også resultert i en norm om å begrense papirforbruket. Informantene i den miljøsertifiserte virksomheten forteller at de kopierer på begge siden av arket, og de prøver å begrense forbruket generelt, selv om de i mange tilfeller faktisk er nødt til å skrive ut dokumenter.

7.7.3 Gjenvinning og gjenbruk på hjemmebane

I intervjuene stilte jeg spørsmål om gjenbruk, kjøp og salg av brukte ting, og gjenvinning. Informantene fra den miljøsertifiserte virksomheten var kjent med tiltak om å begrense papirforbruk på arbeidsplassen, og det er derfor interessant å se om de er bevisste på å begrense forbruket av andre ting hjemme.

Miljøfyrtårnsertifiseringen i virksomheten har ført til et økt fokus på å bruke opp igjen blant annet permer og andre kontorartikler. De har også en ordning med at gamle datamaskiner blir sendt til andre som har bruk for dem. Virksomheten har et lite lager av kontormøbler som egner seg til gjenbruk.

Ikke alle informantene kjente til disse tiltakene, unntaket var to informanter som er med i miljøgruppa:

”(...) i tillegg har vi jo litt sånn økende fokus på gjenbruk da. Av kontormøbler, og sånn type ting (...)” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet)

”(...) Og så har vi jo også fått fokus på teknologisk avfall for eksempel, gamle datamaskiner og sånn. Så nå er det en del mer fokus enn før” (Tone, 44 år, Miljøvirksomhet)

Personer fra miljøgruppen er naturligvis mer kjent med miljøtiltakene, men å være bevisst på gjenbruk og lignende på jobb betyr ikke at en er bevisst på fritiden. Jeg spurte blant annet om de valgte å reparere ødelagte ting fremfor å kaste det;

”Det kommer litt an på hva det er. Det gjør det. Jeg tror hvis tv`en min gikk i stykker i morgen, så hadde jeg ikke sendt den på reparasjon. Jeg hadde nok ikke det. Han skal ikke jobbe mange timene han reparatøren før det blir billigere å kjøpe en ny” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet)

Ole som er med i miljøgruppen ser ut til å ha en annerledes holdning til gjenbruk og reparasjon hjemme. Av økonomiske årsaker velger han heller å kjøpe nytt hvis reparasjonen hadde vært dyr. Dette indikerer at det går en grense for hvor langt han strekker seg for å reparere ting, selv om slike tiltak ville vært mer miljøvennlig. Dette gjelder også de andre, og som Kari (25 år, miljøvirksomhet) sa, kom det veldig an på hvilke gjenstander det gjaldt, om

hun valgte å reparere det eller ikke. Informantene hadde litt forskjellig relasjon til både reparasjon, gjenbruk og kjøp/salg av brukte ting;

”Vi har ikke mulighet til å reparere, så vi prøver å kjøpe kvalitetsvarer. For å slippe å reparere det” (Daniel, 38 år, Miljøvirksomhet)

”Det spørs litt hva det er. Sånn som den jakken her for eksempel, den holder på å revne i alle bauer og kanter, så jeg var og spurte en skredder om hun mente det ville lønne seg å reparere den, rense den, og sy den sammen slik at den ser normal ut igjen, og da regnet hun ut at det ville bli på ca 700 kroner. Og så vil jeg anta at en ny sånn jakke ville ligge på et par tusen, pluss minus, så det kommer jeg til å gjøre. Og den har jeg arvet etter en venninne, så jeg kjøper nesten aldri klær til meg selv” (Tone, 44 år, Miljøvirksomhet)

Reparasjon og gjenbruk av ting avhenger mye av hvilke ting det gjelder, og informantene prioriterer forskjellig. Daniel (38 år) prioriterer å kjøpe kvalitetsvarer for å slippe å måtte reparere, mens Tone (44 år) er veldig opptatt av gjenbruk. Informantene har også forskjellig vaner knyttet til å kjøpe og selge brukte ting. Noen liker å arve brukte møbler eller lignende. Andre velger heller å kjøpe nytt fremfor noe brukt. Når det kom til større og dyrere gjenstander (for eksempel en sykkel), var utvalget mer villige til å forsøke å reparere det før det gikk i søpla.

At informantene var veldig glade i tingene som ble ødelagt var avgjørende for om de valgte å reparere dem. Kari (25år) sendte blant annet skoene sine til skomaker opp til flere ganger fordi hun var så glad i et spesielt par. Når informantene fra den miljøsertifiserte virksomheten skal kvitte seg med ting, går det noen ganger i søpla eller til gjenvinning, men ofte blir det også levert til Fretex, Uff eller Frelsesarmeen, solgt, eller gitt bort til loppemarked.

At enkelte velger å bevare ting, selv om det enkleste kanskje ville være å kaste, antyder at de er bevisste på forbruk. Av en eller annen grunn velger de ikke å kaste enkelte ting. Kanskje har de en form for nøktern tankegang, og får dårlig samvittighet av å kaste brukbare ting rett i søpla. Når det gjaldt ødelagte elektriske artikler, fortalte flere at de leverte det til gjenvinning. I Norge blir omlag 88 prosent av elektriske artikler levert til gjenvinning i dag (naturvernforbundet.no), og utvalget i denne undersøkelsen ser ikke ut til å være et unntak fra den statistikken. På den annen side fins det statistikk som forteller oss at avfallsmengden generelt, øker i Norge for hvert år som går. Sannsynligvis har avfallsmengden økt hos

menneskene i denne undersøkelsen også. Det å reparere ting opplevde de også var en dyr affære. At det er dyrt å reparere ting kan virke negativt inn på en holdning om faktisk å gjøre det. Det mest rasjonelle økonomisk sett blir dermed å kjøpe nytt.

7.7.4 Kontrollvirksomheten

Informantene i kontrollvirksomheten har også forskjellig forhold til å reparere, gjenvinne og kjøpe/selge brukte ting. Noen forsøkte å reparere, andre velger å kjøpe nytt. Informantene i kontrollvirksomheten er godt etablerte voksne mennesker. Dette kan bety at de ikke har et like stort behov for å kjøpe nye møbler og andre artikler til huset, men det ser ikke ut som om de gjør ting annerledes enn informantene i den miljøsertifiserte virksomheten. Det er like mye variasjon i denne gruppen som i den andre.

I den miljøsertifiserte virksomheten kan jeg ikke se at det er noen direkte sammenheng mellom gjenbruk på jobb og hjemme. Først og fremst var ikke alle informantene kjente med tiltakene på dette området, og derfor er det vanskelig å se at disse tiltakene kan ha påvirket de ansatte. Når det gjelder Ole (30 år) og Tone (44 år), som begge er med i miljøgruppa og som kjenner til tiltakene, kan det tenkes at fokus på slike tiltak kan være med på å øke bevisstheten. Men det lar seg ikke gjøre å påvise en slik effekt i denne undersøkelsen.

Tone (44 år) forteller at hun er svært opptatt av miljø, og derfor reduserer hun også forbruket sitt. Ut ifra hva hun forteller ser det ut til at hun har hatt den samme holdningen til forbruk i lang tid. Allikevel kan man ikke utelukke at hennes posisjon som medlem av miljøgruppen i virksomheten kan påvirke hennes holdning og bevissthet til å ta miljøhensyn i positiv retning. Holdningen hun har til forbruk på jobb, i hennes posisjon, blir kanskje vanskelig å legge fra seg hjemme. Kanskje er fokus på gjenbruk og redusert forbruk på jobb med på å forsterke bevisstheten hennes til dette på hjemmebane også. Uavhengig av disse vurderingene, skiller hun seg ut ifra de andre informantene i undersøkelsen fordi hun står sterkt i sine meninger om miljøvern og miljøhensyn.

Informantene i begge gruppene har forbruksvaner som var miljøvennlige, men også vaner som ikke var miljøvennlig. Det jeg ser er at informantene ikke nødvendigvis har tenkt over at å kjøpe brukte varer, og å gjenvinning faktisk betyr å opptre miljøvennlig. Da jeg brakte opp tema om gjenbruk, reparasjon og kjøp og salg av brukte varer, var det ingen som uttrykte at

dette var miljøbevisste valg. Kjell anskaffet seg brukte ting fordi han syns disse møblene var mer spesielle enn det man finner i butikken;

”Det var jo for at det skulle være litt kulere da, litt gammeldags, nei, jeg vet ikke jeg. Det er billigere, og så er det mer spesielt, det er moro å kjøpe litt sånn eget. Tenkte egentlig ikke på at det var miljøvennlig” (Kjell, 28 år, Miljøvirksomhet)

Noen informanter kjøpte sjeldent brukte ting, men hadde allikevel arvet eller gitt bort brukbare møbler og lignende. Å selge ting de ønsket å kvitte seg med så ikke ut til å være et valg de tok fordi de var bevisste på å være miljøvennlige. Kunne det selges, da kunne de også tjene penger på det, derfor var det et rasjonelt valg å ta i den situasjonen. I Norge kastes det jo store mengder hvert eneste år, men det virker som at mentaliteten blant informantene var at det var litt sårt å kaste ting som fortsatt var brukbart, og kanskje var dette også en av årsakene til at de heller valgte å selge enkelte ting fremfor å la det gå rett i søpla.

7.7.5 Miljømerkede produkter

Da jeg under intervjuene spurte om informantene kjøpte miljømerkede produkter, og om dette var bevisste valg, var det omtrent ingen som kjente seg igjen. Dette svarte noen av informantene da jeg spurte om de kjøper miljøvennlige produkter;

”Nei, ikke som jeg tenker over” (Kari, 25 år, Miljøvirksomhet)

”Nei, ikke sånn bevisst” (Trond, 62 år, Kontrollvirksomhet)

”Nja, ja, jeg gjør det. Jeg skal ikke si jeg går og leter etter det nødvendigvis. Det gjør jeg ikke.... Men det er jo sånne typiske ting som vaskemidler og såpe” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet)

”Ikke bevisst. Det er ikke sånn at jeg leter etter det når jeg går i butikken, men nei, jeg er usikker. Ikke bevisst” (Andre, 28 år, Miljøvirksomhet)

”Tja, gjør jeg det? Nei, jeg ser nok ikke etter det” (Kjell, 50, Kontrollvirksomhet)

”Nja, det... jeg kikker også på det. Hvis jeg på en måte kan se at noe er mer miljøvennlig enn noe annet, så vil jeg velge det hvis det er et sånt merke. Det vil jeg nok gjøre” (Frode, 36 år Miljøvirksomhet)

”Ikke sånn bevisst nei, det må jeg innrømme” (Solveig, 51 år, Kontrollvirksomhet)

Hos utvalget i begge virksomhetene indikerer svarene at å kjøpe miljømerkede produkter ikke var et miljøvennlig bevisst valg. Det hendte noen kjøpte produkter som var miljømerkede, men som flere sa, var ikke disse valgene bevisste på bakgrunn av et ønske om å ta miljøhensyn. Igjen viser det seg at økonomi var en av årsakene til at de tok de valgene de gjorde. De valgte enkelte produkter mye på grunn av pris og kvalitet. Noen hadde inntrykk av at miljømerkede varer var dyrere enn andre, og i den sammenheng var det flere som valgte det som var billigst. Om de kunne velge mellom et miljøvennlig produkt og et vanlig produkt med samme pris, ville de valgt det miljømerkede produktet. Men igjen, miljømerkede produkter var ikke noe de gikk og lette etter i dagligvarebutikken. Unntaket var svanemerke og noen ganger økologiske produkter, men valget om å kjøpe disse varene så mer ut til å være en tilfeldighet enn at det var et miljøbevisst valg. Informantene så ut til å ha lite kunnskap om miljømerking av produkter, og dette stemmer overens med hva Methi også fant i sine undersøkelser, at folk ikke var veldig opptatt av miljømerking når de kjøper varer (Skorstad 2005). I tillegg kan det være vanskelig for informantene å se at de små enkeltinnkjøpene den enkelte utfører kan ha noen betydning i den store sammenhengen.

7.8 Avfallssortering, normer og regler, konformitet eller ikke

Når jeg nå diskuterer betydningen av sosiale normer, diskuterer jeg betydningen av ytre påvirkning. Jeg velger å starte diskusjonen rundt avfallssortering, fordi dette er det mest innarbeidede tiltaket både hjemme og på arbeidsplassen, og som i høyest grad er knyttet til å ta miljøhensyn.

Sosiale normer er delte forventinger om hvordan folk skal tenke, føle og oppføre seg, og de er limet som holder samfunnet sammen (Schaller & Crandall, 2004, i Passer & Smith 2007). Noen normer er formelle lover, men mange normer er implisitte og uformelle. Slike normer regulerer daglig atferd ofte uten at vi er bevisste på det; vi tar dem som en selvfølge helt til de blir overtrampet (Passer & Smith 2007).

Med informasjonen jeg har fått fra informantene i begge virksomhetene ser det ut til normer rundt avfallssortering har vokst seg sterkere. Informantene forteller at de prøver å sortere avfall så godt de kan. Om det finnes enkelte som overdriver sin egen innsats, betyr det

allikevel at de forholder seg til normen om å sortere avfall. Dette betyr også at de er bevisste på hvordan avfallssortering burde gjøres i hverdagen. Systemet og rammene rundt avfallssortering ser ut til å ha fått folk til å sortere søppel. Innenfor teorien om rasjonelle valg vil konformitet ha en betydning for hva folk ønsker å gjøre. Det betyr at folk er ettergivende, og at de slutter seg til andres (eller flertallets) ønsker om et bedre miljø og ønske om å opptre miljøvennlig (Åkvaag 2008). Det er høyest sannsynlig at ønsket om å sortere avfall er påvirket av ytre forhold, og slik kan informantene ha blitt konforme med at alle andre også sorterer avfall. Muligens har personer sluttet seg til myndighetenes og miljøsertifiseringens regler og normer, og på bakgrunn av dette utviklet positive holdninger til tiltaket.

Om arbeidsplassens håndtering av avfallssortering har påvirket de ansatte i den miljøsertifiserte virksomheten er vanskelig å si. Informantene i kontrollvirksomheten så ut til å være like bevisst, og sorterte like mye, kanskje mer, på hjemmebane. Men at de fjernet søppeldunkene på kontorene i den miljøsertifiserte virksomheten ser uansett ut til å ha vakt oppmerksomhet hos de ansatte. På den måten vil jeg tro de har blitt mer oppmerksomme på hvordan sorteringsløsningene skal fungere på arbeidsplassen, og velger å følge opp, enten på grunn av konformitet, eller på bakgrunn av egne ønsker og preferanser knyttet til holdninger til miljø.

Ettersom ingen av informantene sorterte før systemene rundt tiltaket var på plass, tyder på at velfungerende sorteringssystemer er nødvendig for å få folk til å innrette seg etter en miljøvennlig sorteringsatferd i hverdagslivet. Og i informantenes tilfelle gjelder dette også på arbeidsplassen. Idealisme rundt det å ta miljøhensyn er tydeligvis ikke nok for at informantene skal gjøre en innsats.

Holdningene til avfallssorteringssystemene ser ut til å være positive. Og bevisstheten rundt avfallssorteringen kan trolig opprettholdes ved at man også har avfallssortering på arbeidsplassen. Jo oftere en utfører en handling, både hjemme og på jobb, jo mer internalisert kan den bli. Dette blir dermed en del av en sosialiseringsprosess. Ansatte i den miljøsertifiserte virksomheten vil i alle fall være nødt til å forholde seg til dette på arbeidsplassen. Informantene i den miljøsertifiserte virksomheten forteller at avfallssortering er noe de forventer av virksomheten. Men nå er det slik at det allerede er tilrettelagt for det, og kanskje er det vanene/handlingene deres som styrer forventningene deres. Det kan også være en eksisterende sosial norm som er bakgrunn for disse forventningene. I kontrollvirksomheten var det ingen som konkret sa at avfallssortering var noe de forventet fra

virksomheten de jobbet i. Dette kan kanskje tyde på at sorteringsvanene informantene har også styrer deres forventinger. Kanskje ville ikke forventningene og bevisstheten rundt avfallssortering vært like bra om virksomheten ikke praktiserte dette. Dette belyser forholdet mellom aktørene og strukturen. Aktørene blir påvirket av miljøarbeidet, men dette fører også til at de får høyere forventinger til virksomhetens initiativ til å gjennomføre miljøtiltak.

7.9 Avfallssortering, sosialisering og holdningsdanning

Informantene i begge virksomhetene gav uttrykk for at de var positive til avfallssortering som et miljøtiltak både hjemme og på arbeidsplassen. Avfallssortering har vært en rutine i miljøvirksomheten en stund, mens sortering av plast og organisk avfall enda ikke har blitt introdusert hjemme hos flere av informantene. De blir sosialisert til å sortere avfall på jobb, og med vaner kommer ofte også holdningsdanning og økt bevissthet.

Ved at informantene får direkte erfaring med avfallssortering både på jobb og på hjemmebane gjennom initiativ fra kommunen og virksomheten, kan de utvikle nye holdninger. Kun en av informantene i hele undersøkelsen var oppvokst med avfallssortering hjemme. Andre informanter har lagt til seg vaner med å sortere avfall i voksen alder hjemme og på arbeidsplassen. Det vil si at avfallssortering er en del av sekundærsosialiseringen. Individuer påvirkes av venner, familie, skolekamerater og arbeidsmiljø, gjennom media og reklame i voksen alder. Sannsynligvis har informantene også blitt påvirket av praksisen med avfallssortering på arbeidsplassen. At informantene i den miljøsertifiserte virksomheten må forholde seg til de ulike avfallsdunkene på arbeidsplassen, kan bety at dette er med på å øke bevisstheten og endre deres holdninger til dette tiltaket. Ved at alle ansatte må forholde seg til tiltaket, kan dette lede til å styrke normen om å sortere avfall og ta miljøhensyn. Påvirkning kommer fra flere kanter, og media og reklame gjennom kommunens initiativ ser også ut til å ha nådd frem til dem.

Studier har påvist at det er en sterkere sammenheng mellom holdning og atferd når holdningen er dannet på bakgrunn av direkte erfaring med holdningsobjektet (Ajzen 2005). Dette kan bety at sammenhengen mellom informantenes holdning til avfallssortering og deres praksis kanskje vil samstemme fordi de daglig forholder seg til det. En kan også tenke seg at effekten av direkte erfaring, slik som med avfallssortering, er sterkere dersom man har mye

kunnskap om ordningen. Og for personer med mye kunnskap, vil dette muligens forsterke holdningen de har til avfallssortering.

7.9.1 Holdninger og rollekonflikt

Holdning har vært en viktig del for å forklare sosial atferd (Ajzen and Fishbein 2010). Den ene informanten, Tone (44 år), som er med i miljøgruppa har mye kunnskap om miljøproblemer. Samtidig gav hun uttrykk for at hun aktivt går inn for å jobbe med nye tiltak som kan skåne miljøet i større eller mindre grad. Informasjonen jeg har indikerer at Tone har en generell positiv holdning til å ta miljøhensyn både hjemme og på jobb. Holdninger bygger ofte på globale verdier, og flere holdninger kan være knyttet til samme holdningssett. Sannsynligvis har Tone flere holdninger som tilhører samme holdningssett, og dette kan også bety at hennes holdninger til å ta miljøhensyn er relativt resistente mot endring.

Det er også viktig å nevne at folk kan ha ulike holdningssett i forskjellige typer roller. En kvinne kan for eksempel være i en morsrolle, arbeidsrolle, ektefellerolle og venninnerolle. Det kan ofte oppstå konflikt mellom ulike roller (Repstad 2004, Martinussen 1991). Tone bruker engangsbleier fremfor tøybleier selv om hun egentlig ønsker å redusere forbruket av blant annet engangsartikler. Dette står hun for både personlig og som medlem av miljøgruppen, men som mor ville hun velge bleien som var mest komfortabelt for barnet, samtidig som det var mest praktisk. Det skal sies at hun i den sammenheng også gikk inn for å velge de mest miljøvennlige bleiene på markedet. Hennes situasjon illustrerer en rollekonflikt mellom morsrollen og de andre rollene hun har. Men fortsatt har hun et standpunkt om at redusert forbruk er nødvendig for å bevare miljøet. Det kan for andre også være vanskelig å følge sine holdninger til miljø til enhver tid, og rollekonflikt kan være en mulig forklaring på manglende samsvar mellom holdning og atferd.

7.10 Miljøatferd, motivasjon og holdningers tilgjengelighet.

Sosialisering på arbeidsplassen dreier seg om å internalisere nye vaner og holdninger i en eksisterende kultur. Etter miljøfyrtårnsertifiseringen i den miljøsertifiserte virksomheten ble nye tiltak for å ta miljøhensyn satt på dagsorden. Nye endringer i virksomheter har ofte en

større eller mindre effekt på de ansatte, og i dette tilfellet ser jeg på om miljøsertifisering har hatt en betydning.

7.10.1 Hva motiverer informantene?

Hva som motiverer informantene til å ta miljøhensyn kan avhenge av flere faktorer. For informantene i denne studien kan holdningene være en av motivasjonsfaktorene for å ta miljøhensyn. Det kan også være at virksomhetens innsats og initiativ til å ta miljøhensyn motiverer de ansatte. Selv om enkelte ikke var kjent med alt miljøarbeidet i virksomheten, kan de allikevel bli motivert av å vite at virksomheten tar miljøhensyn på noen områder. Å se at andre bidrar kan virke oppmuntrende, fordi man da vet at man ikke står alene. Menneskene følger kanskje også en norm og blir konforme¹⁵ med hva andre (virksomheten) etterstreber.

Et ønske om å leve etter egne normer og verdier kan virke motiverende, og med et miljøengasjement vil det være en motivasjon i seg selv.

7.10.2 Holdningenes tilgjengelighet

Selv om miljøsertifisering ikke nødvendigvis har hatt en stor direkte effekt på de ansatte, er praksisen rundt det å ta miljøhensyn på arbeidsplassen med på å få folk til å huske at for eksempel avfallssortering og redusert papirbruk er nødvendig for å spare miljøet. Det vil si at miljøsertifiseringen er med på å beholde kunnskap om miljøhensyn tilgjengelig i arbeidsminnet. Det er funnet at tilgjengelighet virker inn på forholdet mellom holdning og atferd. Og når kunnskap rundt de enkelte tiltakene øker, vil holdningene til dette sannsynligvis være mer tilgjengelig i minnet (Deaux mfl. 1993, Martinussen 1991:317-319).

Fazio og Williams gjennomførte en studie for å se på sammenhengen mellom holdningenes tilgjengelighet og atferd. Slik kunne de se hvilken betydning det har for atferd. Som et mål på tilgjengelighet brukte de latenstid. Antagelsen de bygget på var at jo bedre tilgjengelig en holdning er, dess kortere tid vil det gå fra en stiller et spørsmål til det kommer et svar. Tiden imellom betegnes som latenstid. Fazio og Williams fant at jo kortere latenstid dess sterkere korrelasjon var det mellom holdning og atferd (Ajzen 2005).

---

¹⁵ Konformitet: Betegner individuell atferd som tar sikte på å følge og ikke overskride de rådende regler og normer i en gruppe eller et samfunn. Den konforme forsøker å oppføre seg på samme måte som de andre i den sosiale enheten han tilhører og identifiserer seg med (Korsnes, Andersen og Brante, Sosiologisk leksikon 2004).

I denne undersøkelsen fant jeg at det varierte hvor stor latenstid det var mellom spørsmål og svar. Men da det kom til de mest vanlige miljøtiltakene, som avfallssortering, sparing av strøm og bruk av kollektivtransport, var mitt inntrykk at alle svarte ganske raskt. Dette kan ut ifra hva Fazio og Williams fant, bety at det er en sterkere korrelasjon mellom deres holdninger og atferd. Da jeg stilte andre spørsmål, om gjenbruk, flybruk og miljømerking, opplevde jeg at flere i utvalget trengte lenger betenkningstid før de svarte. Dette kan bety at holdningen de har til dette ikke er like tilgjengelig.

Sterke holdninger fører til atferd, mens svakere holdninger ikke alltid fører til atferd (Ajzen 2005). Det vil si at jo sterkere holdninger folk har til å ta miljøhensyn, jo større sannsynlighet er det for at den miljøvennlige atferden også trer frem. Men når tilgjengelighet også er avgjørende, kan det være forhold som påvirker holdningers tilgjengelighet. Kontakt med holdningsobjektet kan fungere som en trigger som aktiverer holdningen (Ajzen 2005). En kan for eksempel ha den holdning at det er viktig å gi penger til hjelpeorganisasjoner, men hvis en ikke er bevisst holdningen til enhver tid er det mindre sannsynlig at det fører til atferd (virkelig å gi penger). Bilder fra sultkatastrofer vil aktivere holdningen og gjøre den tilgjengelig, og sannsynligheten for at den fører til atferd vil øke. Slik kan også media og arbeidsplassen fungere som kanaler for å aktivere holdninger til de ansatte, og gjøre dem mer tilgjengelige i dagliglivet. Blir holdningene til miljø mer tilgjengelig, vil det også øke sannsynligheten for at det fører til miljøvennlig atferd. På samme måte kan mine intervjuer ha vært med på å gjøre holdningene til miljøhensyn mer tilgjengelig hos informantene, og kanskje vil dette føre til en mer miljøvennlig atferd i tiden etter intervjuene.

7.11 Kognitiv konsistens, forholdet mellom holdning og atferd

Teorien om kognitiv konsistens går ut på at mennesket har behov for kognitiv konsistens. Vi ønsker at det skal være samsvar mellom holdning og atferd, fordi en da er i en tilstand av harmoni og likevekt. Det er umulig å ha konsistens hele tiden, og jeg vil tro det er vanskelig å være konsistens når det gjelder miljøholdninger og atferd, fordi det er såpass komplekst, og det berører store deler av hverdagen og livet vårt.

En teori som har fått mye oppmerksomhet er Festingers teori om kognitiv dissonans (1957). Individuer streber mot å beholde en viss konsistens, og folk justerer begrunnelsen for atferden

sin slik at de kan opprettholde en viss konsistens. En røyker, som vet at røyk er farlig, vil kanskje rettferdiggjøre røykingen sin med at det er verdt det, at å slutte ville føre til vektøkning som også er helsefarlig, eller at personen tenker at man ikke alltid kan unngå alt som er farlig (Festinger 1957).

Ifølge Festinger innebærer kognitiv dissonans en motstridende relasjon mellom kognitive elementer. Kognitive elementer kan være i dissonans, konsonans eller irrelevante for hverandre. De kognitive komponentene er holdninger, tanker, følelser og kunnskap om egen atferd. En kan altså ha dissonans mellom disse, både innen selve holdningen, mellom holdninger og mellom holdninger og atferd (Festinger 1957). Når informantene snakker om miljøhensyn, og deres atferd på ulike områder, kan det tenkes at det fort oppstår kognitiv dissonans. Dette kan motivere dem til å endre en kognisjon for å oppnå konsonans. De kan for eksempel endre holdningen de har til de enkelte miljøtiltakene, eller de kan endre atferden slik at det henger i tråd med deres holdninger.

I denne undersøkelsen finner jeg at informantene i begge virksomhetene utgir seg for å være nokså positive til miljøtiltak generelt. En grunn til at de gir uttrykk for dette kan være fordi de allerede etterlever en miljøvennlig atferd på arbeidsplassen og hjemme da det kommer til avfallssortering og papirbruk. De pålagte tiltakene kan altså være med på å påvirke holdningene deres til miljøtiltak fordi individer etterstreber å opprettholde kognitiv konsonans. Atferden blir justert av kommunen og av virksomheten, og holdningen, som en kognisjon kan endres for å oppnå harmoni og balanse med atferden. Mengden eller stryken på dissonans (og dermed motivasjonen for endring) vil også avhenge av hvor viktig holdningen er for personen. Er dissonansen sterk, kan dette føre både til holdningsendring og atferdsendring (Festinger 1957). Det kan også tenkes at miljøsertifiseringen dermed har en effekt på de ansatte, fordi hvis de tar miljøhensyn på arbeidsplassen vil muligens denne atferden også smitte over på rutinene på hjemmebane, dette for å opprettholde en konsonans mellom ulike kognitive elementer. Dissonans vil ifølge teorien ikke oppstå i samme grad hvis atferden ble gjort under tvang. En ville da årsaksforklare handlingen ved å si at en ble tvunget. I denne sammenheng vil jeg ikke si at avfallssortering er direkte tvang. Det er et tiltak, og for mange er det til en viss grad pålagt, men det kan ikke kategoriseres som direkte tvang. Slik kan opplevelsen av å ha en positiv holdning til å ta miljøhensyn forklares med at det muligens oppstår kognitiv dissonans, at enkelte informanter streber etter å ha balanse mellom deres holdninger og atferd. De har kanskje en positiv holdning til å ta miljøhensyn fordi det

stemmer overens med hva de faktisk praktiserer i hverdagen, for eksempel med avfallssortering. Konsekvensene av miljøtiltak er kanskje ikke så store når de bare beregner sin egen innsats alene, men informantene var oppmerksomme på at alle må bidra for å utgjøre en forskjell.

Selv om man ikke alltid klarer å leve etter holdninger til miljøvern, vil man i mange tilfeller allikevel ikke gi slipp på eller endre holdningen til dette. Eksempel på dette er Tone i den miljøsertifiserte virksomheten som valgte engangsbleier. Hun ser ikke ut til å ha endret holdninger til redusert forbruk av den grunn. At folk bruker mye bil trenger heller ikke endre informantenes holdninger til redusert utslipp, særlig ikke hvis holdningene til miljøvern er sterke.

I denne undersøkelsen, og spesielt i kontrollvirksomheten var det flere som brukte bil. De vet det ikke er miljøvennlig, men enkelte informanter begrunner bilkjøringen med at man i Norge bare må ha bil noen ganger, og ettersom de bor såpass avsides er det helt nødvendig. Og som en informant i kontrollvirksomheten forteller er det høyest nødvendig å ha to biler hvis både hun og mannen skal kunne jobbe. Slik rettfærdiggjør de handlingene sine, selv om de kanskje har positive holdninger til å redusere bilbruken. De oppnår da mer konsonans, både mellom deres egne holdninger og atferd, og kanskje også til hvilke holdninger de antar eller tror jeg som intervjuer har.

I intervjuene blir informantene spurt indirekte om deres holdninger til miljøarbeidet og miljøtiltak hjemme og på arbeidsplassen. Idet jeg spør tenker de kanskje over sine handlinger, som å sortere avfall, bruke kollektiv transport og lignende. Når de tenker på hva de gjør er det kanskje enklere å slutte seg til at de har en positiv holdning til miljøtiltak. På denne måten opprettholder de balansen mellom to kognitive elementer (Festinger 1957).

7.12 Teorien om rasjonelle valg og mine funn

Selv om det finnes mange ytre forhold som påvirker informantenes miljøhensyn, er selve valget om faktisk å gjøre det en individuell vurdering. Teorien om rasjonelle valg (TRV) er relevant å knytte til empirien fordi informantene ser ut til å vurdere valgene sine etter hva som er individuelt rasjonelt for dem å gjøre. I denne studien ser det ut til at flere av informantene tar individuelt rasjonelle valg fremfor å ta valg som gagnar miljøet. Det vil si at de ikke alltid

er like fremtidsrettet, som situasjonen rundt miljøet kanskje krever hvis man ønsker å unngå negative konsekvenser. Folk velger å bruke bil selv om de vet det ikke er det mest miljøvennlige alternativet, men for deres egen del vil det være mest rasjonelt å velge bilen fremfor bussen, da de kanskje sparer mye mer tid på det alternativet. Det fins mange fordeler ved å bruke bil, og disse kan veie tyngst i en vurdering av hvilket transportmiddel de ønsker å bruke. Det individuelt mest rasjonelle er å velge bil, og kommer fremfor den fremtidsrettede rasjonelle tankegangen knyttet til miljø.

Om miljøsertifiserte virksomheter er med på å endre valgpreferansene til de ansatte er vanskelig å si noe om, men så lenge folk minnes på at flere er med på å bidra vil i alle fall flere bli trygge på at deres egen innsats ikke er forgjeves. Dette er viktig i en spillteoretisk sammenheng. Folk vil ikke være altruisten blant egoistene, og samtidig vil en felles forståelse og enighet rundt miljøarbeid kunne forhindre en form for allmenningens tragedie. Samarbeid vil dermed få en positiv effekt (Aakvaag 2008).

Ut ifra hvordan informantene snakker om miljø på, ser det ut til at ønsket om å ta vare på miljøet er tilstede. Problemet er at det kan være fort gjort å undergrave verdien av fremtiden sammenlignet med verdien av nåtiden. Og hos disse informantene kan man se at de ofte tar individuelt rasjonelle valg fremfor fremtidsrettede rasjonelle valg. De har et høyere forbruk enn hva som er nødvendig, og dette indikerer altså at de tar valg som ikke er bra for miljøet. Hvis holdingene til å ta miljøhensyn er sterke, men allikevel ikke handler i tråd med dette, kan det være tegn på hva TRV beskriver som viljesvakhet. At man velger noe som er umiddelbart behovstilfredsstillende fremfor å tenkte fremtidsrettet. Samtidig ser det ut til at de velger å følge opp tiltak som blir satt i gang av virksomheten og av myndighetene. De sorterer søppel, panter flasker, benytter seg av kollektiv transport og lignende. De kunne latt være å følge opp, men ifølge TRV ville det vært irrasjonelt i denne sammenhengen. Særlig med tanke på at det er tilrettelagt for å ta miljøhensyn på en del områder. Å kjøpe sparepærer er mer rasjonelt i et miljøperspektiv, enn å kjøpe en vanlig lyspære, særlig når de har samme kvalitet og pris.

Det er mange hensyn å ta med seg, men ifølge TRV må en aktør som handler rasjonelt, også har informasjon og kunnskap rundt situasjonen han/hun befinner seg i. Teorien har jo fått kritikk for dette, nettopp fordi en person ikke til en hver tid kan gå gjennom all tilgjengelig informasjon før han/hun tar et valg. Og dette tror jeg også vil gjelde for informantene i dette

utvalget. De tar valg som er basert på vane og automatikk, men det betyr ikke at valgene alltid vil være irrasjonelle.

Jeg har skrevet mye om holdninger, og dens effekt på atferd og handling. Det kan være at holdningene til miljø hos informantene ikke er like positive slik jeg antar at de er, og at det de forteller om og uttrykker i intervjuene, heller er idealer de synes de selv og andre bør handle ut ifra. Men det er allikevel viktig å diskutere intensjonen med informantenes miljøvennlig atferd.

Ifølge TRV vil aktøren ha vanskeligheter med å handle kollektivt rasjonelt i en spillteoretisk sammenheng. Mange i utvalget tar individuelle hensyn når det kommer til avfallssortering, transportbruk, energibruk, gjenvinning og forbruk. Dette kan i den store sammenhengen føre til allmenningens tragedie. Individuelt rasjonelle aktører vil velge den dominante strategien, nemlig å være gratispassasjeren. Men mye tyder på at sosial kontroll, som med innføringen av avfallssorteringssystemer, fungerer som en forsikring for informantene. De vet at andre i befolkningen også må forholde seg til å sortere avfall, og da motiveres de kanskje selv til å følge opp.

7.13 Teorien om overveid handling

Teorien om overveid handling adresserer relasjonen mellom holdning og viljestyrt atferd. Man antar at man med en atferd har en intensjon, og når det gjelder miljøvennlig atferd valgt fremfor annen atferd, vil intensjonen ofte være at man ønsker å spare miljøet. Men med miljøvennlig atferd kan intensjonen ofte være noe annet enn et ønske om å opptre miljøvennlig (Kraft 2002, Ajzen og Fishbein 1980, 2010), det har jeg erfart gjennom denne undersøkelsen.

Det å ha en intensjon innebærer at folk er motivert til å handle med hensikt på å oppnå et ønsket mål. En intensjon representerer således en beslutning om å utføre (eller ikke utføre) en atferd. Intensjonen om å utføre en atferd, *holdning til atferd* og *subjektiv norm*, reflekterer personens motivasjon. Det betyr at holdning til atferd og subjektiv norm vil være avgjørende for hvor mye innsats en er villig å investere for å utføre atferden (Kraft 2002, Ajzen og Fishbein 1980, 2010).

Når det gjaldt avfallsortering så det ut til at intensjonen var å gjøre en miljøvennlig innsats i hverdagen. Men når det gjaldt strømsparing og bruk av kollektivtilbud så det ut til at intensjonene i utgangspunktet var noe annet enn å spare miljøet. Når det kom til strømsparing var intensjonen å spare penger, og når det kom til kollektivtransport så det ut til hos informantene at de strukturelle forholdene gjorde at det ble mest praktisk å benytte seg av det. De var allikevel bevisste på at valgene de tok er miljøvennlige, men det betyr som sagt ikke at det var intensjonen. Når det gjelder de utvalgte i denne undersøkelsen, tyder det kanskje på at sosial kontroll i noen sammenhenger kan være nødvendig for å få folk til å velge alternativer med den uuntenderte konsekvensen at det også er miljøvennlig. Jeg har heller ikke inntrykk av at noen har en intensjon om ikke å være miljøvennlig, men det har seg slik at andre alternativer blir mer rasjonelle i det øyeblikket de tar valgene sine.

7.14 Avslutning

Et av hovedfunnene i denne delen av analysen er at informanter fra begge virksomhetene prioriterer miljøvennlige valg på bakgrunn av individuell rasjonell tenkning. De velger individuelt rasjonelt i flere ulike situasjoner. Informantene er flinke til å spare strøm, men først og fremst fordi de selv vil spare penger. De velger kollektiv transport, men dette er fordi alternativet er mest praktisk i deres situasjon. I kontrollvirksomheten valgte de å bruke bilen, selv om de i enkelte sammenhenger kunne tatt i bruk kollektiv transport. Men de var alle positive til slike tiltak, og fikk god samvittighet da de valgte det rette.

Intervjuene gav meg inntrykk av at alle hadde positive holdninger til å ta miljøhensyn. Men atferden viser at holdningene ikke alltid er bakgrunnen for eventuelle handlinger og atferd. Enkelte tiltak er initiert og pålagt av arbeidsplassen eller kommunen, dermed fulgte de opp dette. Men det var ikke mange som kunne fortelle at de tok miljøvennlige initiativ når andre alternativer var mer aktuelle. Miljøhensyn viser seg å være noe som ofte kommer i andre rekke, selv om alle tilsynelatende så ut til å være positive til mange typer tiltak.

Å sortere avfall, og andre miljøhensyn er noe som er tillært i voksen alder gjennom media, kommunens tiltak, og muligens også gjennom arbeidsplassen hos informantene i den miljøsertifiserte virksomheten. Det vil si at sekundærsosialisering har vært kanalen for tillærte vaner, normer og regler rundt dette. Selv om man ikke kan påvise en direkte effekt av miljøsertifiseringen, ser det ut som om at arbeidsplassen kan spille en rolle i utvikling av nye

holdninger til miljø. Kommunikasjonskanaler som har vært brukt for å opplyse befolkningen om miljø har fungert bra med tanke på at alle hadde god kunnskap om hva det vil si å ta miljøhensyn. De hadde spesielt mye kunnskap og informasjon om avfallssortering, energisparing og transportalternativer.

Ved å ha studert personer fra to forskjellige virksomheter har jeg funnet ut at et ideal om å ta miljøhensyn ikke er nok for at de utfører det i praksis. Deltakelsen har blitt større hos disse personene fordi kommunen og virksomheter legger til rette for miljøvennlig opptreden. Nå sorterer ansatte avfall på arbeidsplassen. Før miljøsertifiseringen tredde i kraft var det ikke muligheter for dette. Hos informantene i den miljøsertifiserte virksomheten har det nå blitt en forventning at virksomheten skal ta ansvar for å ta miljøhensyn. Kanskje har ansatte endret holdninger til miljø etter sertifiseringen. Sannsynligvis vil tiltakene i virksomheten være med på å øke miljøbevisstheten, da dette er noe de daglig må forholde seg til uavhengig av hvor mye de gjør i egen husholdning.

De ansatte har mer eller mindre klare målsettinger, kunnskap, verdier, holdninger og ferdigheter, men sosiale strukturer setter rammer for hvilke handlinger som er mulige for dem både på arbeidsplassen og hjemme. For eksempel setter avfallshåndteringssystemer begrensinger for i hvor stor grad en kan sortere avfallet. Strukturer består blant annet også av sosiale normer og formaliserte institusjoner så som lover og politiske bestemmelser. På denne måten er strukturen med på å sette rammer for befolkningen. De sosiale strukturene innenfor en bedrift eller virksomhet er skapt av menneskene, og det betyr at ansatte er med på å endre strukturen (Benjaminsen og Svarstad 1998), og nettopp dette har blitt gjort gjennom miljøfyrtårnarbeidet. Det er enkeltindivider som har tatt initiativ.

Til tross for at informantene ofte tar valg ut ifra egen nytteverdi, ser jeg at det eksisterer en norm om å ta miljøhensyn på flere områder. Den sosiale normen har blitt sterkere, og antakeligvis mer synlig ved at enda flere virksomheter og privatpersoner velger å ta miljøhensyn.

8 Analyse - Miljø og ansvarsoppfattelse

Oppfattelsen informantene har av hvem sitt ansvar det er å ta vare på miljøet, kan være knyttet til om de har en kollektiv eller individuell rasjonell tankegang. Det kan tenkes at myndighetene, organisasjoner og institusjoner vil ta større del av ansvaret for miljøet fordi de sitter med mer makt og gjennomslagskraft. Større virksomheter har naturligvis større utslipp enn enkeltpersoner, og det kan være et argument for at de bør gjøre mer enn enkeltindividene. Men bedrifter og virksomheter består av enkeltpersoner, og jeg spurte derfor informantene hvem de mener bør ta mest ansvar for miljøet. I intervjuene forsøkte jeg å gripe tak i informantenes oppfatning av hvor mye ansvar de selv bør ta og tar, hvor mye ansvar de mener myndighetene bør ta, og ikke minst hvor mye ansvar de mener virksomheter bør ta. Spørsmålet jeg først stilte var; Hvem sitt ansvar er det å ta vare på miljøet?

”Meg, det er oss. Men det er opp til oss om vi vil ta hensyn eller ikke” (Daniel, 38 år, Miljøvirksomhet).

”(...)det er et felles ansvar, men jeg tror noen må ta upopulære valg for oss, for jeg tror ikke vi tar dem selv (...)” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet).

”Det er vårt ansvar. Alle må ta litt ansvar” (Bente 44 år, Miljøvirksomhet)

”(...)Alle må jo bidra(...)” (Andre, 28 år, Miljøvirksomhet)

”Jeg synes det er... Jeg er faktisk blitt så rar jeg, at jeg synes det er mitt eget ansvar i den utstrekning jeg har mulighet til å påvirke både mine konkrete handlinger, og også da opp mot politikerne og hvor mye man kan brøle og lage ståhei (...)” (Tone, 44 år, Miljøvirksomhet)

En felles intuitiv oppfatning hos informantene i den miljøsertifiserte virksomheten var at de mente alle har hvert sitt ansvar. Ingen av informantene så ut til å nøle da de svarte på dette spørsmålet, og det ser ut til at informantene har en kollektiv ansvarsoppfattelse. Informantene i kontrollvirksomheten svarer stort sett det samme når det kommer til ansvarsoppfattelse.

Informantene i begge virksomhetene viser at de har evnen til å oppfatte miljøansvar i en helhetlig sammenheng. De forstår konsekvensene av sine egne og andres handlinger, og har

også, som jeg diskuterte i forrige kapittel, en positiv holdning til miljøtiltak generelt. Jeg tolker informantenes ansvarsoppfattelse som at de har troen på egen evne til å utgjøre en forskjell for miljøet. Dette er hva Rotter kaller *locus of control*. Folk kan ifølge Rotter plasseres på en skala som går fra indre til ytre kontrollplassering. Og ytre kontroll- plassering går ut på at personer har tendens til å tro at andre personer eller omgivelser har størst innflytelse på utfallet av hendelsen. Ut ifra hva informantene intuitivt svarer på spørsmålet om hvem sitt ansvar det er å ta vare på miljøet, vender de mer mot å ha en indre kontrollplassering slik Rotter beskriver det. Men mest vanlig er det at mennesker plasserer seg på midten av en slik skala (Passer & Smith 2007). Dette viser seg da jeg graver litt mer, når jeg undersøker hvordan informantene stiller seg til myndighetenes og virksomhetenes ansvar for miljøet.

8.1 Myndighetenes ansvar for miljøet

Jeg spør informantene konkret om hva de mener myndighetene bør bidra med for å ta vare på miljøet.

”Jeg skulle ønske myndighetene hjalp til mye mer enn det de gjør. Jeg synes det er kjipt å måtte betale 1250 kr for å reise inn og ut av Oslo på en måte. De kunne satt ned prisen på NSB sine billetter og trafikanten osv. Jeg synes de har et ansvar med å påvirke oss i den retningen som de selv ønsker. Men jeg synes selvfølgelig alle har sitt ansvar, og følger opp. Men vi har jo folkevalgte der som bør være større enn alle andre som kan gjøre mer for å påvirke oss andre” (Kari, 25 år, Miljøvirksomhet).

”Myndighetene kan bare tilrettelegge ting. Men det er vi som avgjør handlingen. Hvis folk ikke handler riktig, og kaster søppel i gatene for eksempel, da er vi like langt....” (Daniel, 38 år, Miljøvirksomhet).

Her kommer det frem at Kari og Daniel mener myndighetene har et ansvar, men at befolkningen har et ansvar med å leve opp til de tiltakene myndighetene tilrettelegger. Tilrettelegging var noe informantene sa mye om, og det dreide seg om konkrete tiltak de mente myndighetene kunne ta tak i. Blant annet mente en informant at myndighetene kunne kuttet avgifter på miljøvennlige produkter, en annen informant mener det er nødvendig at myndighetene tar upopulære miljøvennlige valg for oss, slik at det blir gjennomført. Mer informasjon om miljøtiltak og miljø generelt ble også trukket frem som en del av

myndighetenes ansvar. At kommunen kunne sette opp flere søppelkasser var et løsningsforslag, og mer reklame på tv og gjennom andre kanaler mente de kunne bidra i positiv retning. Selv om informantene mente at hver enkelt har et eget ansvar for å ta vare på miljøet, syntes de myndighetene må tilrettelegge på best mulig måte. De må sette grenser og kanskje bidra med støtteordninger for miljøvennlige løsninger.

Tone (44 år, medlem av miljøgruppen), mente myndighetene må være tøffere, og at de ikke gjorde nok. Hun mente at hva myndighetene praktiserer (og ikke praktiserer) har en sterk signaleffekt på befolkningen. På mange områder syntes Tone at de kunne tatt miljøet enda mer på alvor. Informantene som ble intervjuet i denne undersøkelsen ønsket mer informasjon, og Tone ønsker blant annet informasjon om konsekvensene av giftutslippene i Oslofjorden for noen år siden. At informantene ønsker mer informasjon er et tegn på at miljøarbeid er noe de bryr seg om i større eller mindre grad, selv om de kanskje ikke tenker på det hele tiden i det daglige.

Noe som var ekstra interessant er hva den ene informanten sa; at myndighetene må ta upopulære valg for oss. Informantenes praksis knyttet til å ta miljøhensyn tyder på at handlingene ikke alltid henger i tråd med deres holdninger til de forskjellige områdene. En av årsakene kan være at mennesker har vanskeligheter med å gi slipp på diverse komfort, og kanskje er det slik at myndighetene må ta mer ansvar, og kanskje ta upopulære miljøvennlige valg for oss. Kanskje er ikke de upopulære valgene en motivasjon for befolkningen, men en "tvungen veiledning"¹⁶, som kan være med på å endre normer, atferd og holdninger hos befolkningen. I Skorstads studie av privatbilisme diskuterer hun ulike motivasjonsfaktorer knyttet til bilbruk. Blant annet diskuterer hun spillteorien *fangens dilemma*. I den forbindelse finner hun ut at det mest rasjonelle i denne typen spillteoretisk sammenheng er at alle vil velge privatbil fordi man ikke har noen garanti for andres valg og fordi det tross alt er å foretrekke fremfor det aller verste, å være altruist blant egoister. Dette er muligens en forklaring på hvorfor privatbilisme fortsatt er utbredt (Skorstad 1991). Og det kan også være en forklaring på hvorfor vi tar andre miljøfiendtlige valg i hverdagen. Mennesker vil ikke velge bort en komfort hvis alle andre har tilgang til det. For eksempel er flyturer/ferieturer eksempler på en komfort svært få ønsker å ofre for å ta miljøhensyn, og dette gjaldt for flere av informantene i denne undersøkelsen også.

---

¹⁶ Tvungen veiledning: Med det mener jeg at lover, regler og normer kan bidra med å endre holdningene til befolkningen. Fra det ble påbudt med bilbelte, og til i dag, har det skjedd en normendring knyttet til bruk av bilbelte, og det fungerer som et godt eksempel på hva jeg mener med "tvungen veiledning".

Ansvarsfraskrivelse kan dermed oppstå dersom personer ikke tror at andre tar tilsvarende ansvar for å ta vare på miljøet. Hvis dette er tilfellet, og man allikevel ønsker at noe skal bli gjort for å ta vare på miljøet, er kanskje en mulighet at myndighetene tar valgene for oss. Sette begrensinger ved hjelp av ulike tiltak.

Med resultatene fra begge virksomhetene, ser det ut som om informantene ønsker at myndighetene skal tilrettelegge på forskjellige måter. Hvilke tiltak de ser på som mest sentrale kommer ikke frem, men de er samstemt i å mene at myndighetene har sin del av ansvaret for å tilrettelegge og påvirke befolkningen til å ta miljøhensyn.

Det blir for snevert å anta at informantene i denne undersøkelsen kun handler ut ifra spillteorien *fangens dilemma*, men det virker logisk at det har en betydning. Elster foreslår et alternativ til spillteori, nemlig *solidaritetsspillet* og tar utgangspunkt i at folk ønsker å prioritere miljøvern forutsatt at andre også gjør det. Elster kaller det *betinget altruisme*, hvor man tar hensyn under forutsetning av at andre gjør det. Skorstad peker på at det blir problematisk å si at det er altruisme, da det handler om å gjøre noe for andre. Solidaritet innebærer handling for hverandre. Et annet problem i dette spillet er at det ikke kan være mulig å sikre seg mot hva andre vil velge i spesifikke situasjoner (Skorstad 1991).

I foregående kapittel viser analysen at informantene var miljøbevisste i større eller mindre grad. Enkelte tiltak de forteller at de gjør hjemme er også et tegn på at bevisstheten får konsekvens i handling. Det er også et tegn på at informantene ikke er så snevre i sine handlingsmotiv som spillteorien forutsetter. Folk tar miljøvennlige valg selv om de er usikre på om alle andre gjør det. De tar individuelle valg og standpunkt knyttet til miljøhensyn.

Tidligere studier Skorstad har sett på viser at pris og tilgjengelighet har en betydning for om folk velger kollektivtransport eller ikke (Skorstad 1991). Slike forhold gjelder også for informantene i denne studien, det blir enklere for informantene å ta ansvar da det også har andre fordeler enn at det kun er for å ta miljøhensyn. Og informantene ser jo at det er myndighetene som har makten til å styre motivasjonen deres på den måten. Det vil si at det er mye opp til myndighetene når det kommer til å få befolkningen til å ta ansvar. Dette gjelder også tilrettelegging av avfallssortering. For at informantene skal ta ansvar på dette området er det nødvendig at myndighetene eller kommunen legger til rette for at det kan gjennomføres. Initiativ og ansvar fra myndighetenes side ser ut til å være viktig, uansett om etterspørselen etter miljøvennlige løsninger er stor eller liten. Poenget er at informantene ser ut til å måtte ha

et godt miljøvennlig alternativ for å kunne velge det alternativet fremfor noe annet. Informantene fra kontrollvirksomheten mente også at de har et ansvar for eksempel med å redusere bilbruken sin, men i hvor stor grad de velger å gjøre dette avhenger en del av tilbudet.

I dag går Norsk klimapolitikk blant annet ut på å berge det globale klimaet gjennom summen av mange uintenderte konsekvenser. Dette gjør de ved at CO2 utslipp blir innebygd i de individuelle økonomiske kalkylene:

”Hensikten er å gjøre varer og aktiviteter som medfører CO2 utslipp relativt dyrere ift. andre varer/aktiviteter. Brukerne får derfor incentiver til å vri etterspørselen bort fra CO2- intensive produkter m.v. adferds – og strukturendringene i samfunnet vil da skje i miljøvennlig retning” (St.meld. nr.41, 1994-95).

Den prisbevisste forbruker blir som følge av dette med på å lede samfunnet over i en bærekraftig utvikling, ikke den miljøbevisste borger (Tønnesen 1997). Slik kan myndighetene manipulere folks handlinger, og justere folks rasjonelle valg og moralske vurderinger. Eksempel på tiltak i dag er at staten reduserer avgiftene ved å eie en El-bil. Dette medfører en økning i etterspørsel av denne typen bil fordi forbrukerne finner økonomiske, samt andre fordeler ved å eie en el-bil fremfor en annen. Slik kan myndighetene ta ansvar, slik at den uintenderte konsekvensen for privatpersoner også blir å spare miljøet.

Denne tilnærmingen til miljøproblematikken har blitt kritisert for å utelukke folks moralske dømmekraft. Frykten er at ting eller regler ender opp å erstatte menneskenes moralske vurderinger (Tønnesen 1997). Dette kan stemme, men kanskje kan slike tiltak også være med på å endre holdninger til miljøet, slik at de blir enda sterkere. I denne studien svarer hvert fall flere av informantene at myndighetene må være strenge, og en mener jo også at myndighetene må ta upopulære valg for oss. Om slike løsninger er de beste er ikke min oppgave å vurdere, men det interessante er at informantene ser ut til å være positive til slike løsninger og tiltak for å ta vare på miljøet. Det kan tenkes at det finnes en grense for hvor langt miljøpolitikken kan gå før den får reaksjoner fra befolkningen, også for informantene i denne undersøkelsen. Informantene fra kontrollvirksomheten, som bor ute i distriktene, forteller at de er avhengig av bil. To av informantene fortalte også at innstramminger for bilbruk ikke ville blitt populært:

”Jeg mener ikke at de skal øke drivstoffprisen, ettersom jeg bor i slike strøk som jeg gjør så.. der kan du ikke sette opp busser og slikt til enhver tid. De som er avhengig av bil skal ikke straffes med høyere drivstoffpriser. Det kan de gjøre i byer og tettsteder, men ikke ute på landsbygda” (Trond, 62 år, Kontrollvirksomhet)

Dette indikerer at tiltak som berører en selv, fort kan bli upopulære hvis det ikke passer inn i egen hverdag. Informantene mener myndighetene skal ta ansvar, men hvor langt de mener de kan gå kommer ikke tydelig frem. Det hele tyder på at ansvaret myndighetene har er svært komplekst, og det er mange faktorer og hensyn som spiller inn på deres vurderinger av hvilke miljøtiltak som er gjennomførbare.

8.2 Virksomhetenes ansvar for miljøet

Stadig flere virksomheter tar mer miljøansvar ved siden av det ansvaret de er lovforpliktet til å ta. Informantene uttrykte at de syntes virksomheters miljøhensyn er like viktig som myndighetene og privatpersoners miljøhensyn i det daglige. Jeg spurte hva de mente virksomhetene bør bidra med;

”De kan fortsette å informere, kanskje gjøre det enda mer synlig. Øke bevisstheten blant flere. Øke bevisstheten, slik at enkelte holdninger blir endret da” (Bente, 44 år, Miljøvirksomhet)

”Det er tilrettelegging. Det er ikke noe annet. De har ikke noe annet valg” (Daniel, 38 år, Miljøvirksomhet)

Informasjon og tilrettelegging mente de var en sentral og viktig avhandlingen også for virksomheter, slik de mente det var for myndighetene. Jeg spurte også hvor viktig de mente det var at virksomheten bidro til å ta miljøhensyn;

”Jeg syns, selv om bedrifter i mange tilfeller selvfølgelig er sårbare for de kostnadene det medfører, det er klart. De må jo ha jobb, og det er mange sånne ting som må bli ivaretatt da. Men det er jo også de som har den største enkeltvise påvirkningen ofte. Altså, de bruker mye kraft, eller de slipper ut store avfallsmengder, og produserer mye. Så jeg syns jo at de som et kollektiv bør ta et større ansvar enn enkeltindivider” (Ole, 30 år, Miljøvirksomhet)

”Ja, det er viktig at bedrifter bidrar. Fordi de har en signaleffekt, det der, inne på de ansatte her, men også det at man merker at bedriften er opptatt av det. Ellers kunne det jo vært sånn at på hjemmebane at de tenker; nei, bedriften er ikke så opptatt av det, så da spiller det ingen rolle med meg, med min husholdning heller. Så jeg tror det er viktig altså, at bedrifter også er opptatt av det” (Frode, 36 år, Miljøvirksomhet)

Informantene uttrykte at miljøarbeid er en viktig oppgave for virksomheter å ta tak i. Både fordi de har et større utslipp, og på grunn av at de har en stor signaleffekt på mennesker som er knyttet til virksomheten. At virksomheten de arbeidet i var opptatt av miljø ble sett på som positivt, og ikke minst nødvendig. Privatpersoner tar jo miljøhensyn ved å sortere søppel, spare strøm og lignende, og at virksomheten tok de samme hensynene, var noe informantene forventet. Virksomhetens håndtering av miljøtiltakene mente de var med på å signalisere hvor viktig det er å ta miljøhensyn, og tar ikke virksomheter miljøhensyn, mente de dette ville få en negativ signaleffekt på de ansatte. Det ville sett rart ut dersom virksomheter, som har enda mer å spare inn på, ikke gjennomførte enkle grunnleggende tiltak. I en spillteoretisk sammenheng kan man se at vurdering av hva omgivelsene og virksomheter gjør for å ta miljøhensyn har betydning for hvordan informantene vurderer sine egne tiltak. Som den ene informanten Frode (36) uttrykte det, ville han følt at hans bidrag spiller en liten rolle dersom virksomheter ikke bidrar til å ta miljøhensyn. Virksomheter har jo enda mer å spare inn på, og derfor også en større miljøeffekt i den store sammenhengen.

Selv om informantene uttrykte at miljøsertifisering av virksomheten var positivt, synes de miljøarbeidet kunne vært enda mer synlig.

”De kan fortsette å informere, kanskje gjøre det enda mer synlig. Øke bevisstheten blant flere. Øke bevisstheten, slik at holdninger blir endret da” (Bente, 44 år, Miljøvirksomhet)

Bente og flere av informantene mente virksomheten gjerne kunne informert mer, og slik tror de at virksomheten kanskje også kan være med på å øke bevisstheten blant de ansatt.

Informantene i den miljøsertifiserte virksomheten fokuserte på at deres virksomhet bør ta ansvar og synliggjøre miljøarbeidet på en bedre måte. Flere av informantene forteller at de ikke ser tydelig nok hva virksomheten har gjort for å ta miljøhensyn, selv om rapportene viser at de har tatt flere grep. Informantene snakker om de mest åpenbare tiltakene, og mener virksomheter generelt bør påvirke de ansatte på en best mulig måte.

Informantene i kontrollvirksomheten svarte annerledes på spørsmålet om hva slags ansvar bedrifter og virksomheter bør ha. De snakket mer generelt om ulike tiltak, og ikke om synlighet og informasjon.

”Det kommer an på type bedrifter, men det er jo mye utslipp og slike ting” (Kjell, 50 år, Kontrollvirksomhet)

”Bedrifter må jo bidra med sitt de og, og det gjør vel de fleste, har er et fokus på det med utslipp og slike ting. Det er visse regler og retningslinjer i samfunnet som stiller krav til bedrifter og så” (Trond, 62 år, Kontrollvirksomhet)

”De bør bidra på lik linje med andre. Klart, det er jo forskjellige bedrifter, og noen kan bidra mer enn andre” (Nora, 51 år, Kontrollvirksomhet)

Kontrollgruppen fokuserer på mer på det generelle ansvaret de mener virksomheter har. Årsaken til at de ikke er like detaljorientert som ansatte i den miljøsertifiserte virksomheten, med hvilke tiltak de mener virksomheter bør gjennomføre, kan være fordi de ikke har erfart hvordan miljøsertifisering fungerer i praksis. De har ikke erfart hvordan det er å ha et miljøfokus på arbeidsplassen. Informantene i den miljøsertifiserte virksomheten har lagt til en oppfatning og mening om hvordan de bør gjøre det i deres virksomhet, og de snakker om tiltakene som at det er et felles ansvar for alle virksomheter, altså et kollektivt ansvar.

At virksomheter har et større utslipp var et viktig argument for at informantene mente at de burde gjøre enda mer. Som en større del av kollektivet, mente de at virksomheter bør ta et større ansvar enn hva privatpersoner gjør. Menneskene i denne undersøkelsen oppfatter at større virksomheter har gode muligheter til å utgjøre en forskjell, og derfor er det et viktig ansvar.

8.3 Individuelt ansvar for miljøet

Da jeg spurte informantene hvor mye de syns privatpersoner bør bidra med for å ta vare på miljøet, mente de at de, på lik linje med virksomheter og myndighetene, bør ta ansvar i hverdagen. Så lenge det blir tilstrekkelig tilrettelagt, mente de alle privatpersoner har et ansvar for å gjøre det de kan.

”ja, jeg syns man bør ha det i baktankene i hverdagen og gjøre miljøbevisste valg, som å ta kollektiv transport osv...” (HVEM?)

”Alle må jo bidra litt syns jeg, men akkurat hvor mye... Hvis alle bidrar litt så tror jeg det vil hjelpe for totalen. Bruke litt mindre strøm, litt mindre bil, sortere det vi skal sortere av avfall. Så tror jeg man kommer langt”(HVEM?)

Igjen kommer det frem at alle bør være med på å bidra for å ta vare på miljøet. Informantene i begge virksomhetene mener at alle har ansvar for å ta vare på miljøet, og hvis hver enkelt bidrar vil man ha muligheter til å oppnå mer. Samtidig vil dette kunne få en ringvirkning ved at enda flere kan få en bevisst holdning til miljøarbeid.

Et interessant funn fra forrige kapittel var at de strukturelle forholdene var avgjørende for at folk tar miljøhensyn. En idealistisk tankegang rundt det å ta miljøhensyn er ikke nok. I dette kapitlet om ansvarsbevissthet fant jeg at informantene var opptatt av at alle har et ansvar for å ta vare på miljøet. At alle har et individuelt ansvar opplevde jeg at var en felles intuitiv oppfatning blant utvalget i begge virksomhetene. Flere nevnte at hvert enkelte individuelle bidrag er viktig, og at man bør starte med seg selv. Selv om informantene hadde en positiv holdning til at enkeltpersoner også må bidra i like stor grad som myndighetene og bedrifter, var det et fåtall som valgte å strekke seg til å ta miljøhensyn da de strukturelle forholdene ikke var lagt til rette for det. Dette kan bety at det er sentralt og avgjørende at myndighetene og virksomheter tar ansvar og legger til rette for miljøvennlig atferd. Jo bedre det er tilrettelagt, jo flere miljøvennlige valg tar informantene. Kanskje vil dette også gjelde blant en større del av befolkningen, og jeg oppfordrer andre til å undersøke hvor stor effekt miljøsertifiserte virksomheter faktisk kan ha på de ansatte. Ved å gjennomføre en kvantitativ undersøkelse kan man finne tydeligere svar.

8.4 Diskusjon - Effekten av at alle tar miljøhensyn

Som informantene uttrykte det var det viktig at alle er med på å bidra med å ta miljøhensyn i større eller mindre grad. Virksomheter har et stort ansvar ifølge informantene, fordi de står for en stor del av utslippene. Myndighetene syntes de også har et stort ansvar fordi de kan tilrettelegge for miljøvennlig atferd.

At informantene bryr seg om at alle bør ta ansvar viser at de sannsynligvis vurderer sine egne handlinger ut ifra hva andre også gjør for å ta miljøhensyn. Innen teorien om rasjonelle valg og spillteoretisk sammenheng er det slik at aktører alltid må forholde seg til omgivelsene sine og andre aktørers handlinger. Ut ifra disse vurderingene tar man et valg om hva man selv

ønsker å gjøre. TRV er aktørorientert, og har fått kritikk for å ikke ta nok hensyn til betydningen av ytre forhold som er med på påvirke aktøren. Selv om jeg i denne undersøkelsen fant at virksomhetens konkrete tiltak ikke har hatt noen særlig stor direkte innvirkning på de ansatte ved at de har tatt med seg de samme vanene hjem, viser det seg at signaleffekten virksomheten gir ved å være miljøsertifisert kan ha en betydning. Det vil si at virksomhetens miljøansvar har en betydning for at også informantene tar ansvar.

Informantene beskriver jo at det ville føltes meningsløst å ta miljøhensyn hvis de hadde inntrykk av at ingen andre gjorde det. Og at alle bidrar vil derfor forsterke effekten, og muligens motivasjonen til hver enkelt. Det vil også virke mer rasjonelt å følge opp miljøansvaret når man vet at omgivelsene også gjør det. Da blir det ikke ubetydelig hva en selv gjør.

At individuelt rasjonelle valg blir gjort hos informantene i denne undersøkelsen har kommet frem gjennom hele datamaterialet. Informantene forteller at alle har et ansvar, men det er ikke alltid de følger opp det ansvaret de tillegger seg selv og andre. I visse situasjoner velger de å bruke bilen, pusse opp kjøkkenet, kjøpe nytt fremfor brukt, ikke slå av lys osv. Det viser seg at i en hektisk hverdag, blir det ofte vanskelig alltid å tenke fremover, noe som kreves om man skal ta rasjonelle valg som gagnar miljøet.

Skorstad viser til en artikkel i Aftenposten (1990) hvor Bredal i MMI mener folk har en miljøspærre overfor bilbruk som komfort. Han mener forklaringen på at folk ikke velger kollektivtransport er på grunn av folks motvilje mot å ofre komfort for miljøet (Skorstad 1991). Komforten vil i denne sammenheng kunne true ansvarsforpliktelsen til privatpersoner. Men samtidig dreier miljøvennlige handlinger seg om vaner. Og med innarbeidede vaner trenger det ikke være et stort offer å velge for eksempel kollektivtrafikk fremfor bilen i hverdagen. Informantenes ansvarsoppfattelse forstår jeg som om at de mener at alle, både organisasjoner, virksomheter, myndigheter og enkeltpersoner må være ansvarsbevisste for at vi kan utgjøre en forskjell for miljøet. Ansvarsoppfattelsen jeg opplever at de har indikerer at det eksisterer en norm om å ta miljøhensyn. De ønsker å gjøre det som er moralsk riktig, samtidig som de forventer at andre gjør det.

9 Konklusjon

Denne avhandlingen har hatt som mål å undersøke om Miljøfyrtårnsertifisering har påvirket de ansatte i en utvalgt offentlig kontorvirksomhet. Ambisjonen var å finne ut om aktørene har endret holdninger og atferd knyttet til å ta miljøhensyn. Påvirking skjer under sosialiseringprosesser, og arbeidsplassen er en arena for sekundærsosialisering. For å finne ut om miljøsertifisering har påvirket de ansatte trengte jeg også en kontrollvirksomhet som ikke er miljøsertifisert for å kontrollere for funnene. Analysen ble derfor en komparativ casestudie av to virksomheter.

Normsosiologi og teorien om rasjonelle valg er to teorier som forklarer handling på hver sin måte. Ytre og indre påvirking var bakgrunn for de valgene aktørene gjorde, og med disse teoriene fikk jeg belyst hvordan dette kan foregå hos informantene i denne studien. Normer, verdier, forventninger og roller påvirker mennesker til å handle slik de gjør. Men ved siden av dette legger jeg til grunn at aktørens individuelt rasjonelle ønsker, oppfatninger og vurderinger også spiller en stor rolle.

I dette avsluttende kapitlet vil jeg forsøke å systematisere de empiriske funnene jeg har gjort i avhandlingen, gjennom å svare på problemstillingen jeg presenterte innledningsvis.

Analysearbeidet var omfattende, og målet var å se om denne caseundersøkelsen kunne gi en pekepinn på hvordan en miljøsertifisert virksomhet kan påvirke de ansatte. Det går ikke an å måle påvirkning direkte, og jeg har derfor drøftet ulike utsagn og beretninger grundig for å belyse at det fins flere faktorer som påvirker aktørens holdninger og atferd knyttet til miljøhensyn i hverdagen. Diskusjon og drøfting rundt andre påvirkingsfaktorer har jeg gjort for å trekke frem at det finnes mer enn ett svar på hvorfor folk handler slik de gjør.

9.1 Varierende kunnskap om miljøarbeidet

Hva slag kjennskap, og hvilken kunnskap ansatte hadde om miljøsertifiseringen og miljøarbeidet i virksomheten var nyttig å fange opp for å finne ut i hvor stor grad miljøsertifiseringen kan påvirke de ansatte. I Miljøfyrtårns kvantitative brukerundersøkelse oppgir tre fjerdedeler av respondentene at de ansatte har god eller svært god kunnskap om det å være Miljøfyrtårn (Miljøfyrtårn.no, brukerundersøkelse 2009). I mitt begrensede utvalg kunne jeg ikke se at dette funnet var særlig gjeldende hos ansatte i denne virksomheten.

Ansatte opplevde at miljøarbeidet ikke var spesielt synlig, og den begrensede kunnskapen jeg opplevde at de hadde om miljøarbeidet, fremhever at det brukerundersøkelsen viser ikke nødvendigvis stemmer. Miljøtiltakene de hadde mest kjennskap til var de tiltakene som berørte dem mest i arbeidshverdagen. Det gjaldt redusert bruk av engangsartikler, sortering av avfall, slukking av lys og datamaskiner og det å begrense papirforbruket. Etter et intervju med miljøansvarlig i virksomheten forsto jeg at informasjonsarbeidet rundt miljøarbeidet ikke har vært optimalt. Mangelen på kunnskap, og opplevelsen av at miljøarbeidet ikke var tilstrekkelig kommunisert, viser at synlighet kan ha betydning for hvor mye de ansatte får med seg av miljøarbeidet i virksomheten.

Det at ansatte må forholde seg til å sortere avfall, slukke lys og begrense utskriftene sine fem dager i uken legger grunn til å tro at miljøtiltakene miljøsertifiseringen gjennomførte, kan skape normendringer - og forventinger til de ansatte. Noen av informantene fortalte at de hadde forventninger til virksomheters miljøhensyn generelt, og disse forventningene kan komme av at de da er sosialisert inn i en norm om at miljøhensyn er et samfunnsansvar.

9.2 Ytre påvirkning

Eksisterende normer, verdier og forventinger er med på å forme mennesker (Repstad 2004). Og på en arbeidsplass med mange ansatte som eksponeres for ulike miljøtiltak, kan normendringer oppstå, og ansatte kan endre holdninger og atferd. Jeg tolker materialet i retning av at miljøsertifiseringens påvirkning ikke ser ut til å ha hatt en bevisst direkte effekt på de ansatte. Det finnes fortsatt små indikasjoner på at de har latt seg påvirke av miljøtiltakene. Måten de snakker om forventinger til virksomheter på var annerledes hos de ansatte i den miljøsertifiserte virksomheten sammenlignet med de ansatte i kontrollvirksomheten. Informantene hadde en klarere oppfatning om hva de mente virksomhetene bør bidra med, og forventningene var sterkere.

Ansatte fortalte innledningsvis i intervjuene om hva de forbinder med å ta miljøhensyn. At de nevner avfallssortering, sparing av strøm og transportbruk som en viktig del forteller oss først og fremst at de vet hva som skal til for å ta miljøhensyn. Beretningene de kommer med kan også indikere at det eksisterer en slags norm om å ta miljøhensyn på disse områdene. Det kan tenkes at det er derfor de nevner disse tiltakene som sentrale. Miljøfokuset i vårt samfunn har hvert fall gitt disse menneskene informasjon om hva som må til for å ta miljøhensyn, og ved

at de faktisk etterlever disse forventningene, bidrar de med å forsterke en eksisterende norm om å gjøre det.

Normen om å sortere avfall kan følges opp av negative sanksjoner. Hvorvidt dette foregikk innenfor virksomheten fikk jeg ikke svar på, men sanksjoner man møter ellers i samfunnet har sannsynligvis betydning. Alle informantene snakket om avfallssortering som om det var en selvfølgelighet, og dette indikerer at de har blitt sosialisert inn i en miljønorm på dette området. Dette gjaldt for ansatte i begge virksomheter. Selv om ikke alle informantene som bodde i og rundt Oslo sorterte alt avfall på intervjuetidspunktet, påpekte de at dette var noe de savnet. Jeg mener det er grunn til å tro at normer, forventinger og holdninger har blitt internalisert etter lang tid med fokus på miljø. Men hvor stor rolle den miljøsertifiserte virksomheten spiller for de ansatte blir vanskelig å konkretisere.

Vanene informantene hadde til energisparing og transportbruk var varierende. Empirien viser at informantene ofte prioriterer individuelt rasjonelle valg fremfor å ta miljøhensyn. Men kunnskapen og tilnærmingen de hadde til å snakke om temaet viser at det eksisterer en norm og forventning om at de skal opptre miljøvennlig også på disse områdene. Positive holdninger til miljø, og eksisterende normer viste seg ikke nødvendigvis å samsvare med hvordan de handlet. Kanskje kan man snakke om de positive holdningene til miljø som et ideal, et ideal om å opptre miljøvennlig.

Strukturelle forhold og tilrettelegging var avgjørende for om informantene tok hensyn eller ikke. Dette viser at en eventuell eksisterende norm om å ta miljøhensyn ikke er nok til å få folk til å handle miljøvennlig. Individuelt rasjonelle valg kommer mange ganger i første rekke. Men hvis de strukturelle forholdene er lagt til rette, ser man at disse informantene tok mer miljøvennlig valg i hverdagen. Et utbredt kollektivtilbud er et eksempel på dette. Dette betyr at sosial kontroll, og myndighetenes miljøansvar har stor betydning for om folk følger opp et ideal om å handle miljøvennlig i hverdagen. Faren kan være at man undergraver individenes moralske vurderinger. Men i denne undersøkelsen var det flere som påpekte av myndigheten må være strenge. Enkelte mente at myndighetene må ta upopulære valg for oss. Sosial kontroll kan oppfattes som løsningen på allmenningens tragedie. Ifølge teorien om rasjonelle valg vil folk ta individuelt rasjonelle valg som på lang sikt er lite hensiktsmessig for allmennheten (Aakvaag 2008). Men med et sanksjonssystem og løsninger som fremmer intenderte og uintenterte positive miljøkonsekvenser, vil flere kunne bli ledet til å ta miljøvennlige valg.

Informantene ser ut til å ha vent seg til de ulike miljøtiltakene på arbeidsplassen. Og når det gjaldt energiforbruk, var miljøhensyn et hovedargument for å spare energi på arbeidsplassen. Dette er foreløpig ikke hovedmotivasjonen for å spare energi på hjemmebane. Redusert papirforbruk var et tiltak informantene i den miljøsertifiserte virksomheten var mer oppmerksomme på enn informantene i kontrollvirksomheten. Dette viser at miljøsertifiseringens tiltak, som berører ansatte direkte, vil påvirke dem. Dette var et av tiltakene som har vært prioritert, og som har vært synlig. Og det viser at enkelte tiltak er med på å bevisstgjøre menneskene i virksomheten.

9.3 Indre påvirkning

Når jeg snakker om indre påvirkning i denne sammenheng, snakker jeg om hvordan individuelt rasjonelle ønsker, oppfatninger og valg får folk til å handle slik de gjør. Selv om intervjuene med alle de ansatte viser at det eksisterer normer og forventinger til å opptre miljøvennlig, fant jeg at individuelt rasjonelle valg ofte ble prioritert fremfor å handle i tråd med eksisterende og opplevde normer. Dette forteller oss at selv om normene eksisterer, trenger de ikke alltid være dominerende. At det ikke finnes et strengt sanksjonssystem kan være årsaken, men i dette tilfelle viser empirien at folk kan ha vanskeligheter med å tenke fremtidsrettet, og at de heller handler ut ifra hva som er nyttig for dem her og nå. Det er deres egne ønsker som ofte prioriteres. De ønsker å spare penger, derfor sparer de strøm. De ønsker en praktisk hverdag og spare tid, derfor velger de bil eller kollektivtransport ettersom hva som passer dem mest. Helhetlig ser det ut til at mange i utvalget hadde vanskeligheter med å gi slipp på komforten de har i hverdagen. Allikevel viste det seg at en bekreftelse på at andre også bidrar, er en motiverende faktor som får dem selv til å se verdien av at de selv også tar miljøhensyn.

Arbeidsplassen er også med på å gjøre holdninger til miljø mer tilgjengelig. Tiltakene er med på aktivere en positiv holdning til miljø. Dette øker også sannsynligheten for at holdningene fører til miljøvennlig atferd (Ajzen 2005).

Funnene indikerer at teorien om rasjonelle valg er gyldig på enkelte punkter. Menneskene i denne studien tar mange valg på bakgrunn av at de prioriterer individuelt rasjonelle ønsker og oppfatninger. Men valgene blir ikke alltid tatt ut ifra all tilgjengelig informasjon om de ulike handlingsalternativene. Dette kommer nok mye av at de ofte handler ut ifra en vane og gjennom automatikk. Problemet er dermed at de kanskje ikke handler ut ifra fremtidsrettede

kollektive og individuelle ønskede konsekvenser knyttet til miljø. Ifølge TRV er dette irrasjonelt, men refleksjoner rundt atferden de har kan ha funnet sted på et tidligere tidspunkt.

Ut ifra hvordan jeg oppfatter at disse menneskene prioriterer handlingene sine, kan jeg se at spillteorien allmenningens tragedie kan bli en realitet. Hvis alle fortsetter å ta individuelt rasjonelle valg som ikke gagnar miljøet, vil det med tiden kunne få negative konsekvenser. Nå er det faktisk slik at mange individuelt rasjonelle valg også gagnar miljøet. Men i de tilfellene det ikke gjør det, vil det kanskje være behov for endring. Den individuelle ansvarsoppfattelsen så hvert fall ut til å være sterk, og det er jo viktig at folk starter med seg selv. Dette kan påvirke andre og få ringvirkninger. Ansvarsoppfattelsen de hadde viser også at de har troen på at egne bidrag kan være med på å utgjøre en forskjell for miljøet. Men det er også viktig, som informantene påpekte, at de med mest makt og innflytelse tar ansvar for miljøet. Mye på grunn av at hva de signaliserer. Hvis virksomheter og myndigheter signaliserer at de ikke tar nok hensyn, vil dette få en negativ ringvirkning.

Empirien gir indikasjoner på at miljøsertifiseringen i den utvalgte kontorvirksomheten er med på å påvirke de ansatte på noen områder. Men i hvor stor grad er vanskelig å presisere. Jeg vil allikevel slå fast, med innsikt i teori og empiri, at det er mulig å påvirke ansattes holdninger og atferd gjennom miljøsertifisering. Det kan fremme positive holdninger til miljø, som igjen kan resultere i miljøvennlige handlinger og atferd også utenfor arbeidsplassen. Det er mange andre faktorer som genererer miljøvennlige atferdsmønstre, men arbeidsplassens tiltak er sannsynligvis med på å opprettholde en bevissthet rundt det å ta miljøhensyn blant informantene.

9.4 Avslutning

Å studere sosiale prosesser kan vise hvordan mennesket opptrer, og det kan fortelle oss mye om folks handlinger knyttet til miljø. Denne studien gir en pekepinn på at miljøsertifisering av virksomheter kan være med på å påvirke de ansatte. Resultatene viser hvordan normer, forventninger og holdninger påvirker miljøatferd. Men en eksisterende norm om å ta miljøhensyn overstyrer ikke alltid individuelt rasjonelle prioriteringer. Teoriene som er brukt i denne avhandlingen forklarer hvorfor aktører gjør som de gjør på hver sin måte. Men kanskje trenger man å forklare miljøhandlingene på andre måter. Mennesker er ikke aktører som kun handler ut fra normer og forventninger, men de er heller ikke bare styrt av en individuelt

rasjonell tankegang. Empirien i denne avhandlingen viser at det er en blanding. Jeg ser at jeg gjerne kunne tolket empirien ut fra annen teori som forener disse to teoriene, og som kan gi en bedre forklaring på menneskelig miljøatferd. Og jeg oppfordrer andre til å undersøke dette, kanskje ved å bruke teorien om kommunikativ handling.

Intervjuene og analysen viser at det finnes mange faktorer som påvirker utvalgets miljøatferd. Flere studier bør stille spørsmål til hvilke faktorer som spiller en viktig rolle for miljøatferd, og undersøke hvordan dette foregår. Samtidig oppfordrer jeg videre studier om å gjøre en kvantitativ undersøkelse av hvilken effekt miljøsertifisering har utover de konkrete tiltakene de gjennomfører. Den kvantitative brukerundersøkelsen gjennomført av Miljøfyrtårn viste at tre fjerdedeler oppgir at de ansatte har god eller svært god kunnskap om det å være et miljøfyrtårn (Miljøfyrtårns brukerundersøkelse 2009). Min empiri ser ikke ut til å samsvare med hva de har funnet. Jeg kan naturligvis ikke generalisere funnene fra denne undersøkelsen. Men funnene viser at det å gå i dybden kan kartlegge hvor mye de ansatte egentlig vet. I brukerundersøkelsen er det en enkelt person som rapporterer og svarer for en hel virksomhet, og kanskje kan den enkeltes oppfatning ikke stemme med virkeligheten. Derfor er det viktig å studere miljøsertifiseringens påvirkning og effekt også kvalitativt. Allikevel ser jeg også at denne avhandlingen kunne angrepet tema på forskjellige måter. Jeg kunne blant annet benyttet meg av gruppeintervjuer, hvor jeg kanskje kunne kartlagt på en bedre måte om det eksisterer ulike miljønormer. Ved å bruke den metoden kunne jeg også oppdaget hvordan disse menneskene snakker om miljø sammen med andre.

Analysen presenterer flere interessante funn, og det viser også at miljøsertifisering faktisk har en betydning. Selv om det ikke har hatt en stor direkte effekt, er miljøtiltakene med på opprettholde en norm rundt det å ta miljøhensyn, samtidig som det er med på å signalisere at miljøarbeid er viktig for å kunne utgjøre en forskjell.

Litteraturliste

Aakvaag, Gunnar C. (2008): **Moderne sosiologiske teorier** Oslo: Abstrakt forlag AS.

Ajzen, Icek. (2005): **Attitudes, personality and behavior** Second edition. Berkshire, England: Open University Press

Bell, Michael Mayerfeld. (2004): **An invitation to environmental sociology** Second edition. Thousand Oaks: Pine Forge Press. An Imprint of Sage Publications, Inc.

Benjaminsen, Tor A., Svarstad, Hanne. Red. (1998): **Samfunnsperspektiver på miljø og utvikling** Oslo: Tano Aschehoug.

Bowin, Tom J., Marttiini, Mia H. og Sæterøy, Anita (2002): **Miljøsertifisering i norske bedrifter** Oslo: Diplomoppgave – Norges markedshøyskole, 2002

Deaux, Kay, Wrightsman, Lawrence S., Dane, Francis C. (1993): **Social psychology in the '90s** 6 utgave. Pacific Grove, California: Brooks/Cole

Elster, Jon. (1989): **Nuts and bolts. For the social science** Cambridge: Cambridge University Press.

Festinger, Leon. (1957): **A theory of cognitive dissonance** Evanston, Illinois: Row, Peterson and Company.

Fishbein, Martin og Ajzen, Icek. (2010): **Predicting and changing behavior. The reasoned action approach** New York: Psychology Press. Taylor & Francis Group.

Fishbein, Martin og Ajzen, Icek. (1980): **Understanding Attitudes and predicting behavior** Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.

Fjørtoft, Kjersti og Skorstad, Berit (1998): **Etikk i sosialt arbeid** Ad Notam Gyldendal

Gross, Mathias, Heinrichs, Harald (Editors) (2010): **Environmental Sociology, European perspectives and interdisciplinary challenges** Dordrecht Heidelberg London New York: Springer

Gulbrandsen, Ørnulf (1999): "*Allmenningens tragedie, fellesressurser og individuelle interesser*" i Larsen, Stein Uglevik (red.) (1999): **Teori og metode i samfunnsfaga** Oslo: Samlaget (s. 164 -168).

Gåsdal, Odd og Sande, Allan. (2009): **Miljø og Samfunn, Sosiologiske perspektiver på forholdet mellom mennesker, naturen og de menneskeskapte miljøproblemene** 1. utgave. Oslo: Cappelen akademisk forlag.

Hagen, Roar (1999): **Rasjonell solidaritet** Oslo: Universitetsforlaget

Hannigan, John. (2006): **Environmental sociology** 2nd ed. London: Routledge.

Korsnes, Olav., Andersen, Heine og Brante, Thomas. Red. (1997): **Sosiologisk leksikon** Oslo: Universitetsforlaget AS.

Kvale, Steinar og Brinkmann, Svend, oversatt av Tone M. Andersen og Johan Rygge. (2009) **Det kvalitative forskningsintervju** 2. utgave. Oslo: Gyldendal akademisk.

Larsen, Stein Uglevik (red.) (1999): **Teori og metode i samfunnsfaga** Oslo: Det norske samlaget

Lavik, Randi. (1997): **Miljøengasjement i endring** Arbeidsrapport nr. 7 – 1997. SIFO, Statens institutt for forbruksforskning.

Liebe, Ulf and Preisendorfer, Peter (2010) "Rational choice theory and the environment: Variants, applications, and new trends" i Gross, Matthias and Heinrichs, Harald editors (2010): **Environmental Sociology, European Perspectives and Interdisciplinary challenges** London, New York: Springer

Martinussen, Willy (1991): **Sosiologisk analyse, en innføring** 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget

Nilsen, Ann. Red. (1997): **Miljøsosiologi, samfunn miljø og natur** Oslo: Pax Forlag A/S

Skorstad, Berit. (2005): **Miljø, kunnskap og moral, tre casestudier av miljøomsyn** Avhandling til graden Doctor Rerum Politicarum. Institutt for sosiologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø.

Repstad, Pål (2004): **Sosiologiske prespektiver for helse – og sosialarbeidere** 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget

Silverman, David. (2005): **Doing qualitative research** Second edition. London: SAGE publications Ltd.

Thagaard, Tove. (2002): **Systematikk og innlevelse, En innføring i kvalitativ metode** 2. utgave. Bergen: Fagbokforlaget.

Viddal, Mari Gross, Hermansen, John, Norberg, Olav (1997): **ISO14000 og EMAS: for miljøbevisst ledelse** Oslo: Tano Aschehoug

Wyller, Thomas Christian (1999): **Demokratiet og miljøkrisen** Oslo: Universitetsforlaget 1999

Wæhre, Kjersti. (2003): **Miljø som image: bordet fanger?: en kvalitativ studie av sammenhengen mellom image, organisasjonsidentitet og arbeid med ytre miljø i HÅG.** Trondheim: Program for industriell økologi, Norges teknisk-naturvitenskapelige fakultet. Hovedoppgave i psykologi- Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2002.

Yin, Robert K. (c2003): **Applications of case study research** Second edition. Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications.

Ødven, Anne Merete (1997): ”De gamle damene med handleveske: om forholdet mellom miljøvennlige holdninger og handlinger” i Nilsen, Ann (red.) (1997): **Miljøsociologi. Samfunn, miljø og natur** Oslo: Pax Forlag AS

Kilder fra internett:

Eco Management and Audit Scheme (EMAS) **What is EMAS?** Tilgjengelig fra: http://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm [Hentet mars 2011].

FN- sambandet. 2011. *Hva er bærekraftig utvikling?* Tilgjengelig fra: <http://www.fn.no/Skole/Temasider/Miljoe/Hva-er-baerekraftig-utvikling> [Hentet september 2011].

Ecolabel.no 2011. Tilgjengelig fra:

<http://www.ecolabel.no/aktuelt/nyhetsarkiv/nyhetsarti/scampi-tat/> [hentet september 2011]

ISO- standard 2011. **ISO 14000 essentials** Tilgjengelig fra:

http://www.iso.org/iso/iso_14000_essentials [Hentet mars 2011].

Miljøfyrtårn. 2011. *Generell informasjon* [Online]. Kristiansand: Stiftelsen Miljøfyrtårn.

Tilgjengelig fra: <http://www.miljofyrtarn.no/> [Hentet oktober 2010].

Miljøfyrtårn. 2011. *Bransjekrav*[online]. Kristiansand: Stiftelsen Miljøfyrtårn. Tilgjengelig

fra: <http://www.miljofyrtarn.no/index.php/forvirksomheter/bransjekrav> [Hentet januar 2011].

Miljøfyrtårn. 2011. *Krav til alle bransjer* [Online]. Kristiansand: Stiftelsen Miljøfyrtårn.

Tilgjengelig fra: <http://rapportering.miljofyrtarn.no/CrystalReport/BransjekravPDFs/0.pdf>

[Hentet januar 2011]

Miljøfyrtårn. 2011. *Hva er miljøfyrtårn?* [Online]. Kristiansand: Stiftelsen Miljøfyrtårn.

Tilgjengelig fra: <http://www.miljofyrtarn.no/index.php/hvaermiljofyrtarn> [Hentet januar 2011]

Miljøstatus.no. 2011. *Tema A til Å*[Online]. Oslo: Miljøstatus. Tilgjengelig fra:

<http://www.miljostatus.no/Tema/> [Hentet februar 2011]

Natuvernforbundet.no 2011. [http://natuvernforbundet.no/naturogmiljo/import/kaster-for-](http://natuvernforbundet.no/naturogmiljo/import/kaster-for-mye-elektronikk-article9583-1009.html)

[mye-elektronikk-article9583-1009.html](http://natuvernforbundet.no/naturogmiljo/import/kaster-for-mye-elektronikk-article9583-1009.html) [Hentet oktober 2011]

Regjeringen. 2011. *Generell informasjon*. Oslo: Miljøverndepartementets hjemmesider.

Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/regpubl/otprp/20002001/otprp-nr-105-2000-2001-.html?id=166112> [Hentet mars 2011]

St.meld. nr. 41 (1994.95): **Om norsk politikk mot klimaendringer og utslipp av nitrogenoksider (NOx)**. Tilgjengelig fra:

<http://www.nb.no/utlevering/nb/baa0c616fc2f908d5dbd964c6118be5c#&struct=DIV182>

Store norske leksikon: snl.no. Tilgjengelig fra:

<http://snl.no/.search?query=spillteori&x=0&y=0> [Hentet juni 2011]

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord: 39 454

Vedlegg 1: Intervjuguide til miljøsertifisert virksomhet

Intervjuguide

A: Om informanten

- Alder
- Hvor lange har du vært ansatt her?
- Hva er dine oppgaver i bedriften?

B: Informanten om miljøprofilen

- Hva syns du om miljøprofilen til bedriften?
- Er miljøprofilen kjent blant dine kolleger?
- Syns du dine ansatte tar miljøhensyn?
- Vet du hvilke miljøtiltak kemnerkontoret har gjort?
- Hvilke miljøtiltak mener du er de mest betydningsfulle? Og hvorfor mener du dette?
- Hva slags effekt tror du miljøtiltakene har?
- Hvor sterk miljøprofil syns du bedriften har? På en skala fra 1-10?
- Hvor viktige syns du miljøtiltakene er for bedriften?
- Hvor viktig syns du miljøtiltakene er for resten av samfunnet?
- Syns du bedriften tar samfunnsansvar?
- Hvordan vil du beskrive bedriften og dens forhold til å ta miljøhensyn?
- Hvis du skulle sammenligne din bedrift med andre bedrifter du kjenner til eller har vært ansatt i, hva er det som skille din bedrift fra dem når det gjelder å ta miljøhensyn?

C: De ansatte og deres innflytelse

- I hvilken grad føler du at du er med på å bestemme i bedriften? Har du noen styrende oppgaver? Deltar du på møter der beslutninger tas?
- Har du vært med på å ta beslutninger knyttet til miljøsertifiseringen av bedriften? Har du vært med på å ta beslutninger på andre områder som omhandler miljøhensyn?
- Hva tror du kemnerkontoret tjener mest på ved å være miljøsertifisert?

- Kan du nevne noen prosjekter eller perioder miljø har vært spesielt fremme i bedriften?

D: Om de ansatte og deres miljøhensyn i hverdagen

- Hva forbinder du med å ta miljøhensyn i hverdagen?
- Gjør du noe for miljøet i din hverdag utenfor jobben?
- Når begynte du med det?
- Hvorfor begynte du å ta mer miljøhensyn?
- Hva slags miljøtiltak gjør du hjemme?
- Er det noen situasjon du har vært oppe i der det har vært vanskelig å prioritere miljøspørsmål? Hvordan løste du det? Og hvorfor løste du det på den måten?

E: Konkrete sparetiltak på hjemmebane/fritiden.

1. Transport

- Hva slags transportmiddel bruker du mest?
- Bruker du kollektiv transport?
- Bruker du bil? Om du bruker bil, har du hørt om hvilke tiltak man kan gjøre for å redusere utslippene?
- Hvor ofte flyr du? Betaler du klimavote?
- Eventuelt: Når startet du å være bevisst rundt konkrete sparetiltak ved transportbruk?

2. Grønne innkjøp

- Kjøper du miljømerkede/miljøvennlige produkter? Hvilke?
- Er du bevisst på innkjøpene dine? (blant annet ved å kjøpe svanemerkede produkter).
- Hva syns du om prisnivået på miljøvennlige produkter?
- Bruker du engangsprodukter som blant annet engangsservice og engangsbestikk?
- Når du skal kjøpe noe nytt, velger du billige varer eller varer med kvalitet?
- Når begynte du å være bevisst på å gjøre miljøvennlige innkjøp?

3. Energi og vaner

- Sparer du på strømbruken hjemme? Hvorfor? (som å skru av lys i rom man ikke bruker o.l.) Da mener jeg generelt, og ikke bare i dag hvor strømprisene er så høye.
- Vet du om hjemmet ditt er godt isolert?
- Har du vaskemaskin, tørketrommel og oppvaskmaskin? Hvordan er vanene dine ved bruken av disse?
- Har du vedovn? Er det en rentbrennende ovn? (dvs at de er mer energieffektive enn gamle ovner).
- Har du gjort andre tiltak? (for eksempel energieffektive lyspærer eller lignende)
- Tenker du miljø når du går til innkjøp av nye elektriske artikler?
- Har du alltid brukt like mye energi?
- Hva fikk deg til å bli mer bevisst på energibruken?

4. Gjenbruk, gjenvinning og resirkulering

- Bor du i Oslo?
- Hva synes du om avfallshåndteringen i nærmiljøet ditt?
- Reparerer du ødelagte gjenstander fremfor å kjøpe nye?
- Kjøper du brukte ting? Gjennom Finn eller loppemarked eller lignende?
- Hvorfor gjør du det? Hvor ofte gjør du det?
- Hva gjør du med ting du skal kvitte deg med? (Kaster det? Returnerer det? Eller kanskje gir du det bort?) Hva returnerer du?
- Når var det sist du kaster noe gammelt og kjøpte noe nytt? Hvorfor gjorde du det? Var det nødvendig?
- Benyttet du deg av emballasjer om igjen? (emballasjegjenbruk).
- Sorterer du søppel? Fortell meg gjerne om hvordan du gjør det.
- Har du alltid vært like flink på dette? (om personen har vært flink)
- Når startet du å være bevisst på gjenbruk, gjenvinning og resirkulering?

- Hva var vanene dine før du flyttet hjemmefra?

5. Kunnskap, ideer og bidrag

- Har den nye miljøfyrtårn sertifiseringen gitt deg ideer om hva du kan forbedre på hjemmebane og på fritiden? Hvilke ideer var det?
- Har du lært noe nytt i forbindelse med sertifiseringen av bedriften? Hva har du lært?
- Hva føler du at du kan bidra med?
- Er det miljøtiltak på hjemmebane du ønsker å endre på i fremtiden?
- Hva mener du er dine fordeler ved å være miljøvennlig? (særlig viktig med tanke på individuell eller kollektiv rasjonalitet).
- Kunne du ønsket deg flere fordeler ved å være miljøvennlig som privatperson?
- Er det noen situasjoner på hjemmebane du har vært oppe i der det har vært vanskelig å prioritere miljøspørsmål? Hvordan løste du det? Hvorfor løste du det slik?

F: Hvem som bør ta samfunnsansvar.

- Hvem sitt ansvar er det å ta vare på miljøet?
- Hva bør myndighetene bidra med?
- Hva bør bedrifter bidra med?
- Hva bør privatpersoner bidra med?
- Hva er det mest drastiske miljøtiltaket du har gjort hjemme? For deg selv? Og hvorfor?
- Hvilke tiltak ser du på som mest betydningsfulle?
- Hvilke kriterier stiller du for å kunne kalle seg selv miljøbevisst?
- Er miljø noe som bekymrer deg?
- Hva motiverer deg å ta miljøhensyn?
- Hva hindrer deg til å ta miljøhensyn?

Er det andre ting du ønsker å utdype?

Vedlegg 2: Intervjuguide til kontrollvirksomhet

Intervjuguide 2

Om informanten:

- Alder
- Hvor lenge har du vært ansatt her?
- Hva er dine oppgaver i bedriften?

Informanten og deres miljøhensyn i hverdagen:

- Hva forbinder du med å ta miljøhensyn i hverdagen?
- Tar du miljøhensyn?

Konkrete tiltak:

Transport:

- Hva slags transportmiddel bruker du mest?
- Hvor ofte bruker du kollektiv transport?
- Hvor ofte flyr du? Betaler du klimakvote?
- Har du tenkt på miljøet ved transportbruk?

Grønne innkjøp:

- Kjøper du miljømerkede og miljøvennlige produkter? Hvilke?
- Hva syns du om prisnivået på miljøvennlige produkter?
- Er du bevisst på forbruket ditt?
- Bruker du engangsprodukter? Hvilke?
- Når du kjøper noe nytt, velger du billige varer eller varer med kvalitet?
- Eventuelt: Når begynte du å være bevisst på miljøvennlige innkjøp?

Energi og vaner:

- Sparer du på strøm hjemme?
- Hvordan gjør du dette?
- Vet du om hjemmet ditt er godt isolert?

- Har du vaskemaskin, tørketrommen og oppvaskmaskin? Hvordan er vanene dine ved bruk av disse?
- Har du vedovn? Rentbrennende ovn?
- Har du gjort andre tiltak for å spare strøm? (lyspærer?).
- Tenker du på miljø når du går til innkjøp av nye elektriske artikler?
- Har du alltid brukt like mye energi?
- Hva fikk deg til å være bevisst på energibruken?

Gjenbruk, gjenvinning og resirkulering:

- Hvor bor du?
- Hva synes du om avfallshåndteringen der du bor?
- Sorterer du søppel?
- Sorterer du alt du kan sortere?
- Har du alltid vært flink på dette?
- Reparerer du ødelagte ting, eller kjøper du nytt?
- Kjøper du brukte ting, slik som møbler og lignende? Hvor?
- Hva gjør du med ting du skal kvitte deg med? (Kaster det? Gir det bort? Selger det?)
- Er du bevisst på emballasjebruken din?
- Hvordan var vanene dine før du flyttet hjemmefra?

Informanten om miljø:

- Hvordan vil du beskrive bedriften og dens forhold til å ta miljøhensyn?
- Hvilke miljøhensyn tar dere i bedriften?
- Hvilke miljøtiltak tror du det er det mulig å ta i denne bedriften?
- Syns du dine kolleger tar miljøhensyn?
- Syns du bedriften tar miljøhensyn?
- Har det betydning for deg om arbeidsplassen din er miljøsertifisert eller ikke?
- Syns du bedriften bør miljøsertifiseres? Hvorfor det?
- Kan du mye om de lokale og globale miljøproblemene?
- Er det miljøtiltak du ønsker å endre på?
- Hva er dine fordeler med å være miljøvennlig?
- Kunne du ønsket deg flere fordeler ved å være miljøvennlig?

- Ønsker du sanksjoner for de som ikke tar miljøhensyn som er pålagt?
- Er det noen situasjoner du har vært oppe i hvor det har vært vanskelig eller problematisk å prioritere det miljøvennlige alternativet?
- Har miljø og tiltak knyttet til dette vært på agendaen i denne bedriften?

Hvem bør ta samfunnsansvar:

- Hvem sitt ansvar er det å ta vare på miljøet?
- Hva bør myndighetene bidra med?
- Hva bør bedrifter bidra med?
- Hva bør privatpersoner bidra med?
- Hvor mye føler du at du er med på å bidra?
- Hva er det mest betydningsfulle miljøtiltaket du har gjort?
- Hvilke miljøtiltak syntes du er de mest betydningsfulle eller de mest effektive?
- Hvilke kriterier stiller du for at man kan kalle seg selv miljøvennlig? Eller miljøbevisst?
- Er miljø noe som bekymrer deg?
- Hva motiverer deg til å ta miljøhensyn?
- Hva hindrer deg i å ta miljøhensyn?
- Syns du folk bør lære mer om miljøproblemene vi står overfor lokalt og globalt?
- Tror du miljøsertifisering av en bedrift kan være med på å endre holdningene og handlingene til de ansatte?

Er det andre ting du ønsker å utdype?

Vedlegg 3: Informasjonsskriv til informantene

Informasjonsskriv

Innledning til intervjuet

Jeg er masterstudent i sosiologi ved Universitetet i Oslo. Denne undersøkelsen er en del av min avsluttende masteroppgave som jeg skal bruke to semestre på å fullføre.

Tema for oppgaven er Miljøhensyn, holdninger og atferd. Dette intervjuet har til hensikt å finne ut om ansatte i miljøsertifiserte bedrifter har endret holdninger, vaner og atferd knyttet til miljøspørsmål etter at bedriften sertifiserte seg til å bli et miljøfyrtårn. Jeg skal se spesielt på holdninger, vaner og atferd på fritiden og på hjemmebane hos de ansatte.

Jeg benytter en kvalitativ metode i oppgaven min, og jeg vil samle inn data ved hjelp av intervjuer. Jeg skal foreta dybdeintervjuer med ca. 13 personer innenfor to virksomheter. Jeg vil plukke ut både kvinner og menn, med tanke på å sammenligne og se om jeg finner forskjeller og likheter i holdninger, vaner og atferd. Undersøkelsen er ikke en undersøkelse av deg som enkeltperson, men er en del av en større sammenheng. Jeg ønsker å danne meg et så nyansert bilde som mulig av hvordan bedriftens miljøprofil påvirker de ansatte i bedriften.

Det er viktig for meg at du svarer så ærlig som mulig. Det finnes ingen riktige svar, jeg er først og fremst interessert i dine erfaringer.

For å fange opp mest mulig og være sikker på at alt som er viktig kommer med, vil jeg gjerne bruke båndopptaker under intervjuet. Hvis du ikke ønsker dette, er det selvsagt opp til deg. Båndene blir ødelagt etter at undersøkelsen er ferdig i mai 2011, og ingen andre enn meg skal ha tilgang på dem. Dataen blir lagret på min personlige pc med personlige koder for å få tilgang på pc'en og mappene dataen blir lagret i.

Deltakelsen i denne undersøkelsen er frivillig, og samtykket kan trekkes tilbake så lenge studien pågår uten at du trenger å oppgi noen grunn.

Som forsker er jeg underlagt taushetsplikt og all data blir behandlet konfidensielt. Prosjektet er også meldt til personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS.

I masteravhandlingene mine og i mine rapporter vil du som person bli anonymisert på en slik måte at en ikke kan koble deg og bedriften til de resultatene som blir fremstilt.

Dersom du har lyst å være med på intervjuet, er det fint om du skriver under på den vedlagte samtykkeerklæringen og sender den til meg.

Hvis det er noe du lurer på kan du ringe meg på 97078430, eller sende en e-post til annikfh@student.sv.uio.no. Du kan også kontakte min veileder Lise Kjølsvold ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi på telefon nummer 22858332.

Med Vennlig hilsen

Annika Fallsen Huhtala

Samtykkeerklæring:

Jeg har mottatt informasjon om studien av miljøhensyn, holdninger og atferd, og ønsker å stille på intervju.

Signatur ..... Telefonnummer .....

